

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**ALİ EL-KÂRÎ VE ŞEYHZÂDE MEHMED EMÎN EL-
ÜSKÜBÎ'NİN VEKÂLETLE HACCA DAİR İKİ RİSÂLESİ
(TAHKİK-TERCÜME-LATİNİZE VE DEĞERLENDİRME)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖMER ESENER

BALIKESİR, 2024

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**ALİ EL-KÂRÎ VE ŞEYHZÂDE MEHMED EMÎN EL-
ÜSKÜBÎ'NİN VEKÂLETLE HACCA DAİR İKİ RİSÂLESİ
(TAHKİK-TERCÜME-LATİNİZE VE DEĞERLENDİRME)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖMER ESENER

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. MEHMET ÖZKAN

BALIKESİR, 2024

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı'nda 201912573010 numaralı Ömer ESENER'in hazırladığı "Ali el-Kârî ve Şeyhzâde Mehmed Emîn el-Üskübî'nin Vekâletle Hacca Dair İki Risâlesi (Tahkik-Tercüme-Latinize ve Değerlendirme)" konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 11/06/2024 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Üye (Başkan): Doç. Dr. Salih KUMAŞ

İmza

Üye (Danışman): Prof. Dr. Mehmet ÖZKAN

İmza

Üye: Doç. Dr. Yılmaz FİDAN

İmza

Enstitü Onayı

ETİK BEYAN

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarımı kabullendiğimi beyan ederim.

..../..../2024

İmza

Ömer ESENER

ÖNSÖZ

Bismillahirrahmanirrahim. “Orada apaçık deliller, İbrâhim’in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir.” (Âl-i İmrân, 3/97)

Allah’ın insanı yaratması ve yeryüzüne göndermesi muhakkak bir amaç üzeredir. Bizleri dünyaya gönderen rabbimiz bu dünyadaki amacımızı da peygamberleri vasıtasıyla bizlere öğretmiş ve insan başıboş bir halde bırakılmamıştır. Allah; “*Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu denemek için ölümü ve hayatı yaratan O’dur. O, güçlüdür, çok bağışlayıcıdır.*” (Mülk, 67/2) buyurarak, insanı bir imtihan için bu dünyaya gönderdiğini haber vermiş ve “*Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım.*” (Zâriyât, 51/56) buyurarak da gönderiliş amacımızın ancak Allah’ı tanımak ve O’nun bizlere verdiği nimetler sebebiyle O’na şükretmek olduğunu hatırlatmıştır. Bu şükür ise esas olarak ibâdetlerle yerine getirilebilir. Allah’a ibâdet maksadıyla inşa edilmiş olan ilk mâbet, Kâbe, geçmişten bu yana tevhit inancının merkezi olmuş, bazı zamanlar ise bu inancı tahrif eden insanlar tarafından putlar ile çevrelenmiştir. Mescid-i Harâm; İslâm ile birlikte nihâyet esas gayesine uygun hale gelerek yeniden Allah’ın birliğini sembolize eden bir merkez halini almıştır.

Hac, gitmeye gücü yeten her müslümanın yerine getirmesi gereken bir ibâdettir. İslâm’ın beş temel şartından biri olan hac ibâdetinin kökleri Hz. İbrâhim’e dayanır. Daha çok temsiller üzerinden yapılan bu ibâdette kişi; Allah’ın birliğini, insanın nefsiyle ve şeytanla olan mücadelesini, ölümden sonra dirilişi yani mahşeri, Allah’a teslimiyeti ve tövbeyi hac menâsikini uygulayarak öğrenir. Bu çalışmada kısaca; maddi imkânı olduğu halde bedenen hacca gitmeye muktedir olamayan kişinin veya vefat etmiş müslümanın -vasiyetini îfâ etmek amacıyla- yerine bir başkasının hacca gitmesi ve bu ibâdeti eda etmesini ifade eden *vekâletle hac* meselesi, 17. yy’da yazılmış iki risâle kapsamında değerlendirilmiştir. İlki Ali el-Kârî’ye ait olan “*Beyânü Fi’li’l-Hayr İzâ Dehale Mekke Men Hacce Ani’l-Gayr li Aliyyü’l-Kârî*” risâlesi “*Ali el-Kârî’ye Göre Mekke’ye Girip Vekâleten Hac Yapan Kişinin Yapmış Olduğu Hayır İşinin Beyânı*” adıyla tarafımızca tahkik ve tercüme edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu risâlelerden ikincisi, Şeyhzâde Mehmet Emîn el-

Üskübî tarafından Osmanlıca olarak kaleme alınmış “*Risâle-i Hac Ani'l-Gayr*” (*Başkası Adına Hac*) risâlesidir ki bu eser de latinize edilmiştir. Arapça risâlede müellif vekâleten hac meselesinin tamamını değil, belli meseleleri açıklayarak sınırlandırmıştır. Bu minvalde vekâleten hac ile ilgili zikredilmeyen hususlara da tarafımızca birinci bölümde değinilmiştir. Bu çalışmayı hazırlama noktasında değerli görüşleriyle yol gösteren danışman hocam Sayın Prof. Dr. Mehmet ÖZKAN’a şükranlarımı sunuyorum. Her zaman destekçim olan eşim Rûveyda Hanım’a ve kızım Hafsa’ya da sabırlarından ötürü teşekkür ediyorum. Gayret bizden tevfiğ Allah’tandır.

BALIKESİR, 2024

ÖMER ESENER

ÖZET

ALİ EL-KÂRÎ VE ŞEYHZÂDE MEHMED EMÎN EL-ÜSKÜBÎ'NİN VEKÂLETLE HACCA DAİR İKİ RİSÂLESİ (TAHKİK-TERCÜME- LATİNİZE VE DEĞERLENDİRME)

ESENER, Ömer

Yüksek Lisans, İslâm Hukuku Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet ÖZKAN

2024, 78 Sayfa

Vekâlet, toplumsal bir varlık olan insanın hayatının her alanında gündem olan bir konudur. İslâm dini, sadece kulun Allah ile ilişkisinde değil, her halinde denge sahibi olması için yol gösterici kurallar koymuştur. Bu minvalde İslâm hukuku; ister ibâdât, ister muâmelât isterse de ukûbât alanında olsun hayatı kolaylaştırıcı çok sayıda hüküm içermektedir. Bu çalışmada hac ibâdeti, hacda vekâlet, vekilin hacda yapması gerekenler gibi başlıklarla ibâdet yönü ve kimlerin hac için vekâlet vermeye elverişli olduğu, vekilin ve müvekkilin taşıması gereken şartlar konularıyla da muâmelât yönü ele alınmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda 17. yy'da yazılmış iki risâlenin tahkik, tercüme ve latinizesiyle meselenin bu risâlelerde işlenişi değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, İbâdet, Hac, Vekâlet, Bedel

ABSTRACT

TWO TREATISES OF ALI EL-KÂRI AND SHEIKHZÂDE MEHMED EMIN EL-ÜSKÜBI ON HAJJ BY PROXY (AUTHORIZATION-TRANSLATION- LATINIZED AND EVALUATION)

ESENER, Ömer

Master Thesis, Department of Basic Islâmic Sciences

Advisor: Prof. Dr. Mehmet ÖZKAN

2024, 78 pages

Power of attorney is an issue that is on the agenda in every aspect of human life as a social being. The Islâmic religion has set a number of guiding rules to ensure that the servant has a balance not only in his relationship with Allah, but also in every situation. In this context, Islamic law has produced solutions to facilitate social life under the titles of worship, muâmelât and ukûbât. In this study, the aspect of worship has been tried to be discussed with titles such as the worship of pilgrimage, power of attorney for the pilgrimage, what the representative must do during the pilgrimage, and the aspect of transactions with topics such as who is suitable to give power of attorney for the pilgrimage and the conditions that the attorney and the principal must meet. In this context, the treatment of the issue in these treatises was evaluated by researching, translating and latinizing two treatises written in the 17th century.

Keywords: Islâmic Law, Worship, Hajj, Deputation, Do Hajj By Deputation

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	x
1.GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu	2
1.2. Araştırmanın Amacı.....	2
1.3. Araştırmanın Önemi	2
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	3
1.5. Tanımlar	3
2. İLGİLİ ALANYAZIN	4
2.1. Kuramsal Çerçeve	4
2.2. İlgili Araştırmalar	4
3. YÖNTEM	7
3.1. Araştırmanın Modeli.....	7
3.2. Evren ve Örneklem	7
3.3. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri.....	7
3.4. Verilerin Toplanma Süreci.....	8
3.5. Verilerin Analizi	8
4. BULGULAR VE YORUMLAR	9
4.1. İslâm Hukukunda Hac İbâdeti	9
4.1.1. İbâdet Kavramı	9
4.1.1.1. İbâdet Çeşitleri.....	10
4.1.1.2. İbâdetlerin Sevabının Başkasına Bağışlanması	11
4.1.2. Hac İbâdeti.....	12
4.1.2.1. Tanımı	12
4.1.2.2. Hükümü	12
4.1.3. Kur'ân ve Sünnette Hac	13

4.2. Vekâlet	16
4.2.1. Vekâletin Sözlük ve İstılahtaki Anlamı	16
4.2.1.1. Vekâletin Farklı Tanımlarının Değerlendirilmesi.....	17
4.2.2. Vekâletin Şartları ve Son Bulması.....	18
4.2.2.1. Vekâletin Şartlarının Değerlendirilmesi	18
4.2.2.1.1. İcap ve Kabul	18
4.2.2.1.2. Tarafların Ehliyet Sahibi Olması	19
4.2.2.1.3. Vekâletin Konusunun İslâm'a Uygun Olması	19
4.2.2.1.4. Vekâlet Ücreti	20
4.2.3. Vekâletin Kur'ân ve Hadisteki Delilleri	20
4.2.3.1. Kur'ân'daki Deliller.....	20
4.3.2.2. Hadislerdeki Deliller	21
4.3. İbâdetlerde Vekâlet	22
4.4. Vekâleten Hac	23
4.4.1. Vekâleten Haccın Meşruluğu.....	23
4.4.5. Vekâleten Hac İle İlgili Mezheplerin Görüşleri	23
4.5. Vekâleten Hac İle İlgili Yapılan Çalışmalar	24
4.6. Ali el-Kârî ve Mehmed Emîn el-Üskübî'nin Hayatı	26
4.6.1. Ali el-Kârî	26
4.6.2. Şeyhzâde Mehmed Emîn el-Üskübî	28
4.7. Müelliflerin Vekâleten Hacla İlgili Risâleleri	28
4.7.1. Ali el-Kârî'nin Risâlesinin Adı ve Telif Sebebi	28
4.7.1.1. Risâlenin Nüshaları.....	29
4.7.1.2. Risâlenin Tahkikinde Takip Edilen Yöntem	31
4.7.1.3. Risâlenin Muhtevası	32
4.7.1.4. Risâlenin Kaynakları.....	33
4.7.1.5. Risâledeki İçtihad ve Fetvaların Kaynakları.....	36
4.7.2. el-Üskübî'nin Risâlesinin Adı, Telif Sebebi ve Nüshası	37
4.7.2.1. Risâlenin Muhtevası	38
4.7.2.2. Risâlenin Kaynakları.....	39
4.7.3. İki Risâlenin Karşılıklı Değerlendirilmesi	43
4.8. Nüshaların Tahkik, Tercüme ve Latinizesi	44

4.8.1. Ali el-Kârî'nin "Beyânü Fi 'li'l-Hayr İzâ Dehale Mekke Men Hacce Ani'l-Gayr" Adlı Risâlesinin Tahkiki	44
4.8.2. Ali el-Kârî'nin "Beyânü Fi 'li'l-Hayr İzâ Dehale Mekke Men Hacce Ani'l-Gayr" Adlı Risâlesinin Tercümesi	50
4.8.3. Mehmed Emîn el-Üskübî'nin "Risâle-i Hâc Ani'l-Gayr" Adlı Risâlesinin Latinizesi	56
5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	63
5.1 Sonuçlar	63
5.2. Öneriler	64
KAYNAKÇA	66
EKLER	69
Ek 1: Ali el-Kârî'nin <i>Mekke'ye Girip Vekâleten Hac Yapan Kişinin Yapmış Olduğu Hayır İşinin Beyânı</i> Adlı Eseri. Esas alınan Medrese-i Mahmudiyye Kütüphanesi Nüshası. Varak 1-4.	69
Ek 2: Mehmed Emîn el-Üskübî'nin <i>Başkası Adına Hac</i> İsimli Risâlesinin Süleymaniye Yazma Eserleri Kütüphanesindeki Müellif Nüshası. Varak 1-5.	73

KISALTMALAR LİSTESİ

b.	: Bin
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
md.	: Madde
no.	: Numara
ö.	: Ölümü
r.a.	: Radıyallahu anh
s.	: Sayfa
sas.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik
vr.	: Varak
yy.	: Yüzyıl

1. GİRİŞ

Allah insanı namaz ibâdetiyle günde beş kez huzuruna davet eder ve yönünü ibâdet maksadıyla inşa edilmiş ilk mâbet olan Kâbe'ye (Âl-i İmrân, 3/96) çevirmesini ister. Hac ibâdetiyle de dünyanın dört bir tarafından her renkten, ırktan kadın ve erkek; Allah'ın birliğine şهادet etmek için toplanır. İnsan dış dünyada kendisine yüklenen bütün rollerden arınarak kul olduğunu bu sayede idrâk eder ve beyaz bir bez parçasına bürünerek kendini dünyadan arındırır. İşte her gün beş defa yönelinen Kâbe'yi -imkân bulunduğu- "Fîl-i mahsûs ile zamân-ı mahsûsta mekân-ı mahsûsu ziyaret" (Uysal, 1968, s. 275) etmeye hac ibâdeti denilmektedir. Hac ibâdetinin kendine has kaideleri bulunmaktadır. Hz. Peygamber, hicretin dokuzuncu yılında yaptığı tek haccı (veda haccı) ile "*Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.*" (Âl-i İmrân, 3/97) emrini yerine getirmiş ve ümmetine bu ibâdetin yapılışı konusunda yol göstermiştir.

Yukarıdaki âyette ifade edilen, hacca gitmeye güç yetirebilme konusu (istitâat) âlimlerce iki şekilde anlaşılmıştır. Birincisi kişinin bedenen hac yapmaya güç yetirebilmesi ve hacca gidebilecek malî imkâna sahip olmasıdır ki bu durumda bizzat haccetmesi farzdır. İkinci anlamı ise bedenen haccetmeye güç yetiremeyenin maddi imkâna sahip olmasıdır ki bu durumda yerine bir vekil bulabilir. İşte burada bahsedilen ikinci mesele fıkıh literatüründe "*el-hac ani'l-gayr*" olarak yani *başkası adına hac yapma, vekâleten hac veya niyabeten hac* olarak isimlendirilmektedir. Bu çalışma içerisinde vekâleten hac konusunun 17. yy'da yazılmış Arapça ve Osmanlıca iki risâle içerisinde nasıl işlendiğine ve vekâleten haccın niteliği ile ilgili araştırmaya yer verilmiştir. Ayrıca Arapça risâlenin tahkik ve tercümesi, Osmanlıca risâlenin ise latinizesi yapılmıştır.

1.1. Araştırmanın Konusu

Hac ibâdeti gitmeye gücü yeten her müslüman için yerine getirilmesi gereken bir farîzadır. Ancak maddi imkânı olduğu halde hacca gitmeye engel teşkil edecek birtakım sebeplere takılan kişiler, yerlerine vekil gönderebilirler. Bu vekilin hangi şartları taşıması gerektiği, îfâ esnasında ortaya çıkabilecek bir takım problemlerin nasıl çözüleceği hususlarında çeşitli eserlerin kaleme alınması ihtiyacını doğurmuş ve dönem dönem âlimler görüşlerini beyan etme ihtiyacı duymuşlardır. Biz de bu çalışmada; hacda vekâlet meselesini, 17. yy'da yazılmış biri Arapça diğeri Osmanlıca iki risâleyi dilimize kazandırıp latinizesini yaparak mukayeseli bir şekilde incelemeye gayret ettik.

1.2. Araştırmanın Amacı

Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in ilme yönelik teşvîki neticesinde daha İslâm'ın ilk yıllarında Huneyn b. İshak öncülüğünde hummalı bir tercüme faaliyetine başlanmış ve o günün ilim dilleri olan Süryaniceden, İbraniceden ve özellikle Latineden birçok eser Arapçaya tercüme edilerek müslümanların ilim müktesebatına kazandırılmıştır. O günden bu güne âlimler ve kitapları vasıtasıyla ilim nesilden nesile aktarılmıştır. Hâlihazırdaki müktesebatın özümsemesi ancak gereken önemin gösterilerek ilmin paylaşılmasıyla olabilir. Bu minvalde Arapçadan Türkçeye hatta Osmanlı Türkçesinden günümüz Türkçesine çeviri ve latinize çalışmaları yapılması kaçınılmaz olmuştur. Bu çalışmanın da amacı 17. yy'da yazılmış iki risâlenin günümüz Türkçesine aktarılarak vekâlet yoluyla hac meselesinin fikhî yönünün ele alınmasıdır.

1.3. Araştırmanın Önemi

İslâm insana okumayı, yazmayı ve bilmediklerini araştırarak ilimden uzak kalmamayı öğütler. Bu sebeple ya öğrenen ya öğreten ya da ilmi seven olmayı emreden Hz. Peygamber'e indirilen ilk âyet de “*Yaratan rabbinin adıyla oku!*” (Alak, 96/1) olmuştur. Bu kıymetli öğütleri hayatlarına tatbik için uğraşan kıymetli ilim adamlarımız, ilmin bütün insanlığın ortak hafızasına ait bir miras olduğunu ve Çin'de bile olsa gidip alınması gerektiği hakikatini özümsemişlerdir. Günümüzde her yıl

dünyadan milyonlarca insan, Türkiye’den de yüzbinlerce vatandaşımız hacca gitmektedir. Bunların kahir ekseriyeti bizzat hac farizasını kendisi îfâ etse de bazıları da bazı nedenlerle gidememekte ve yerlerine vekil göndermektedir. Söz konusu bu vekillerin hangi şartları taşıması gerektiği ve ibadetin îfâsı esnasında karşılaşılabilecek bazı hususların nasıl çözüleceği noktasında fikhî kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır. Biz de bu amaçla kaleme alınan iki eseri dilimize kazandırarak nacizane ufak bir katkı sunmayı amaçladık.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Tahkik ve tercüme edilen Ali el-Kârî’nin “*Beyânü Fi’li’l-Hayr İzâ Dehale Mekke Men Hacce Ani’l-Gayr*” isimli eseri içerisinde İslâm’ın beş esasından biri olarak çok kapsamlı bir konu olan hac ibâdeti, sadece bedel haccı yönüyle incelenmiş; vekâleten hac konusu yalnızca âfâkînin mikât sınırını ihramsız aşması durumunda haccın iptal olup olmayacağı bağlamında ele alınmıştır. Dolayısıyla söz konusu nüshada vekâleten hac hususunda detaylı bilgiye rastlanmaz. Tahkike konu olan nüshaların okunurluğunun zorluğu ve anlaşılmasındaki güçlük, araştırmanın diğer bir sınırlılığı olarak görülebilir.

1.5. Tanımlar

İbâdet: İnsanın Allah’a saygı, sevgi ve itaatini göstermek, O’nun hoşnutluğunu kazanmak niyetiyle ortaya koyduğu belirli tutum ve gerçekleştirdiği davranışları ifade eden dinî kavram.

Vekâlet: Hukukî anlamda işlem yetkisi vermeye aracılık eden akit.

Hac: İmkânı olan her müslümanın belirlenmiş zaman içinde Kâbe, Arafat, Müzdelife ve Mina’yı ziyaret etmek ve belli bazı dinî görevleri yerine getirmek suretiyle yaptığı ibadet.

Vekâleten Hac: İslâm hukukunda hac ibâdetinin îfâsı için başkasını vekil tayin etme.

2. İLGİLİ ALANYAZIN

2.1. Kuramsal Çerçeve

Bu araştırmada Ali el-Kârî'nin "*Beyânü Fi 'li'l-Hayr İzâ Dehale Mekke Men Hacce Ani'l-Gayr*" isimli eseri ve Şeyhzâde Mehmet Emîn el-Üskübî'nin "*Risâle-i Hâc, Ani'l-Gayr*" eseri incelenerek başkası adına hac meselesi değerlendirilmiş, söz konusu metinlerin tercüme tahkik ve latinizesi yapılmıştır. Çalışmanın içerisinde ibâdet, İslâm hukukunda hac, vekâlet, vekâleten hac ibâdeti ve menâsik-i hac literatürü incelenmiş, Arapça ve Osmanlıca metinler hakkında dirase kısmı yazılmıştır. Risâlelerin müellifleri hakkında kısaca bilgilendirmeye de yer verilmiştir.

2.2. İlgili Araştırmalar

Menâsikü'l-hac konusunda telif edilen eserlerden Mehmet ÖZKAN'a ait "*Fıkıh Literatüründe "Menâsikü'l-Hac" Geleneği Menâsikü'l-Kârî Örneği*" isimli eserde; Ali el-Kârî'nin "*el-Meslekü'l-mütekassıt bi'l-menseki'l-mütevassıt*" kitabı çerçevesinde Menâsikü'l-hac literatürü incelenmiştir. Birinci bölümde fıkıh literatüründe Menâsikü'l-hac geleneği ele alınmış ve Menâsikü'l-hac literatür taraması yapılmıştır. Özkan, ikinci bölümde ise Ali el-Kârî'nin hayatı ve eserleri ile birlikte "*el-Meslekü'l-mütekassıt bi'l-menseki'l-mütevassıt*" isimli eserini de incelemiştir.

Çalışmanın konusu olan vekâleten hac ile ilgili birçok klasik fıkıh kitabı içerisinde "vekâlet" ve "hac" bölümlerinde bilgi verilmiştir. Konuyla ilgili yapılan müstakil çalışmalar ise daha çok makale seviyesinde kalmıştır. Bilal Aybakan'ın vekâlet konusundaki yüksek lisans çalışması ve DİA maddesi konuyu aydınlatıcı

kaynaklar arasında sayılabilir. Ayrıca DİA'daki niyabet, bedel, hac ve ibâdet maddeleri de vekâleten hac konusunda başvurulabilecek kaynaklardır.

Tahkik metninde temel kaynak olarak Rahmetullah es-Sindî'nin (ö.993/1585) *el-Mensekü'l-kebîr* adlı eserine reddiyelerde bulunmaktadır. Es-Sindî'nin konuyla ilgili yazılan *el-Mensekü'l-kebîr*, *el-Mensekü'l-mütevassıt (Lübâbü'l-menâsik)* ve *el-Mensekü's-sağır* isimli eserleri bu konuda yazılan eserler içerisinde önemli bir yere sahiptir. Ali el-Kârî'de *el-Mensekü'l-Mütevassıt (Lübâbü'l-menâsik)* isimli esere *el-Meslekü'l-mütekassıt bi'l-Menseki'l-mütevassıt* adıyla şerh yazmıştır.

Çalışmada tahkik edilen metnin daha önceden yapılmış bir tahkikine ulaşılmış ve incelenmiş, yapılan çalışmada önemli eksiklikler görülmüştür. Muhakkikin risâleyi tahkikte kullandığı risâleler haricinde dört farklı nüshaya ulaşılmış ve bunlar üzerinden yeniden bir tahkik çalışması yapılmıştır. Osmanlıca risâlenin ise Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde bulunan müellif nüshasına ulaşılmış ve latinize edilmiştir.

Araştırmanın muhtevası ile ilgili yapılan diğer çalışmalar;

- 1- Bayındır, S. (2006). Fukahânın istitâat kavramına yaklaşımının vekâletle haccın hükmüne etkisi, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13, İstanbul.
- 2- Erdem, M. (2007). İbâdetlerde niyabet problemi üzerine bir inceleme, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 7, (2), 217-239.
- 3- Hocoğlu, M. (2011). Hacca ıstâat, niyabet ve haccetmeyenin hükmü ile ilgili rivâyetlerin değerlendirilmesi, *Journal of Islamic Research*, 174-187.
- 4- Ceylan, Z. (2011). *İslâm hukukuna göre hacda vekâlet*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- 5- Canikli, İ. (2012). Başkasının yerine hac yapmak ile ilgili rivâyetlerin delaletlerini yeniden düşünmek, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul.
- 6- Az, A. (2015). *Temel ibâdetlerde niyâbet meselesi*, Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- 7- Paçacı, İ. (2017). Bedenî-malî ibâdet ayrımının ibâdetlerde niyabete etkisi ve bedel hac, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 29, 369-398.

8- DİB. (2021). Değişen ve gelişen şartlar bağlamında hac, *Uluslararası Hac Sempozyumu*, Ankara.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada 17. yy'da yazılan iki risâlede vekâleten hac konusunun nasıl işlendiği ele alınmış ve Arapça metnin tahkiki ile tercümesi yapılmış, Osmanlıca metin ise latinize edilmiştir. Çalışmayı oluştururken ayrıca vekâleten hac konusunun klasik ve güncel fıkıh kaynaklarında nasıl ele alındığı incelenmiştir. Klasik kaynaklar içerisinde vekâlet ve hacda bedel bahislerinde konuya değinilmiş ve bu konudaki fikhî hükümlere yer verilmiştir. Araştırma, konuyla ilgili veriler toplanarak fikhî bilgilere yer verilmesi ve klasik iki metinde bu konunun nasıl işlendiğinin analizini gösteren bir modele sahiptir.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni konumuzun ana başlığı olan vekâleten hac meselesidir. Araştırmanın örneklemini ise vekâleten hac konusunda yazılmış iki risâle oluşturmaktadır.

3.3. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri

Çalışmanın araştırma aşamasında başta Kur'ân olmak üzere özellikle fîrû fıkıh kitapları incelenmiştir. Hac ile ilgili âyet ve hadisler araştırılmış, Menâsikü'l-hac literatüründe yazılmış eserler incelenerek çalışmanın konusuyla ilgili bölümlere atıfta bulunulmuştur. Risâlelerin nüshalarına ulaşabilmek amacıyla başta Türkiye Yazma Eserler Kurumu Kütüphanesi olmak üzere birçok kütüphanenin yazma eserleri taranmıştır. Mehmed Emîn el-Üskübî'nin "*Risâle-i Hac Ani'l-Gayr*" adlı eserinin tek nüshasına Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde ulaşılmıştır. Ali el-Kârî'nin "*Beyânü Fi'li'l-Hayr İzâ Dehale Mekke Men Hacce Ani'l-Gayr*" adlı

eserinin nüshalarına Medinetü'n-Nebeviyye'deki Medrese-i Mahmudiyye Kütüphanesinde, Manisa Akhisar Kütüphanesi Zeynelzâde koleksiyonunda, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda ve Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler koleksiyonunda ulaşılmıştır.

3.4. Verilerin Toplanma Süreci

Tezin veri araştırma safhasında öncelikle tahkik ve latinize edilecek risâlelerin farklı nüshalarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu noktada yazma eserler kütüphaneleri taranarak elde edilebilecek nüshalara ulaşılmıştır. Daha sonra klasik fıkıh kitaplarında hac, vekâlet, bedel hac, niyabet başlıkları incelenmiştir. Ardından konuyla ilgili yazılmış tez, makale ve sempozyumlardaki veriler incelenerek veri toplama süreci tamamlanmıştır.

3.5. Verilerin Analizi

Verilerin toplanması ardından klasik ve modern kaynaklar tasnife tabi tutulmuştur. Tahkik metninde ise ulaşılan nüshalar analiz edilerek yazım tarihi en eski olanı esas alınmış ve diğer nüshalarla karşılaştırılarak gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Sonuç olarak elde edilen veriler ışığında gerekli yazım kuralları göz önünde bulundurularak yazım süreci tamamlanmıştır.

4. BULGULAR VE YORUMLAR

4.1. İslâm Hukukunda Hac İbâdeti

4.1.1. İbâdet Kavramı

İbâdet sözlükte; kulluk, boyun eğme, itaat, tapma, tapınma anlamlarına gelir. Dinî terim olarak ise; Allah'a olan kulluk vazifesini, yine rızâ-i ilahi gayesiyle ve nasları uygun bir biçimde eda etme halidir. Esasen yaratıcının rızasını kazanmak için yapılan düşünme eylemi dahi ibâdet kapsamına girmekle birlikte, bu terim ile ağırlıklı olarak namaz, oruç gibi farzlar anlaşılır (Özkan, 2013, s. 14).

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde Allah'a olan saygıyı ve itaati ifade etmek için rükû, nüsük, dua, kunût, hudû, huşû, tesbih, secde gibi kavramların ibâdetle aynı veya yakın anlamda kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimelerin sözlükteki anlamları da boyun eğme ve itaati ifade eder. Hatta bunlardan bazılarının ibâdet manasında kullanıldığı belirtilir (Sinanoğlu, 1999, s. 233-235).

İbâdet; Allah ile insan arasındaki bir bağ, yaratanın yaratılan üzerindeki bir hakkı ve yaratılanın yaratana karşı şükürünü îfâ etme imkânını ifade eden bir kavramdır. Genel anlamda ibâdet, insanın kendini yaratana karşı duyduğu sevgi ve saygı neticesinde O'nun hoşnutluğunu kazanabileceği şekilde bir hayat sürme çabasıdır. Bu minvalde insanın Allah'ın rızasını kazanmak için fert ve toplum yararına yaptığı her fiil, hatta her düşünce ibâdet hükmündedir. Özel anlamda ise ibâdet; dinî naslarla belirlenmiş, biçim ve kaidelerle sınırlandırılmış; namaz, oruç, kurban, zekât ve hac gibi ritüelleri ifade eder. İslâm hukukunda ibâdet denilince daha çok bu ikinci anlam akla gelmektedir. İbâdet, Allah'a yaklaşma çabası olan "kurbiyet" ve boyun eğme anlamına gelen "taat" ile de yakından ilişkilidir. Nitekim ibâdet, Allah ile insan arasında bir bağ kurmayı ifade ettiği için Allah ile yakınlaşmayı, yaratana karşı kulluk sorumluluğunu ve saygıyı ifade ettiği için de boyun eğmeyi kendi içinde cem etmiştir.

İnsan her ne kadar akıyla kendini yoktan var eden yaratıcıya karşı şükürünü eda edebilmek için ibâdet etmesi gerektiği sonucuna ulaşsa da bunu ne şekilde yapabileceği hakkında bir yol göstericiye ihtiyaç duyar. Bu noktada Allah insanlara hem kendini tanıtmayı hem de kendine nasıl ibâdet edilmesi gerektiği gibi konuları açıklaması için peygamberler göndermiştir. Bu sebeple ibâdetler, yapılaş şekli itibariyle tevkîfidir. Yani kitap ve sünnette nasıl gösterildiyse o şekilde uygulanmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber “*Benim nasıl namaz kıldığımı gördüyseniz siz de öyle namaz kılın.*” (Buhârî, 1893, Ezan, 18) buyurarak ibâdetleri nasıl uyguladıysa ümmetin de aynı şekilde taklit etmesini emretmiştir (Özkan, 2013, s. 15-18).

Gerek antropolojik gerekse arkeolojik çalışmalar da tarihin ilk dönemlerinden itibaren inancın ve ibâdetlerin varlığını doğrular niteliktedir. Dinlerin ve dolayısıyla ibâdetlerin ortaya çıkışı konusunda bazı antropologlar Totemizm, Animizm gibi inanışların tüm dinlerin atası olduğuna dair tezler ortaya atsa da tek tanrı inancı; söz konusu yeni yaklaşımlardan önce gelir hatta onların evrilmiş hali olmak şöyle dursun İslâm tevhit dışındaki yaklaşımların tevhidin bozulması ile ortaya çıktığını kabul eder. Buna binaen ibâdetlerini nasıl uygulanacağı da dönem dönem Allah tarafından seçilmiş olan peygamberler ile insanlara tebliğ edilerek öğretilmiştir.

Kurân-ı Kerîm’de “*Ben cinleri ve insanları ancak beni tanıyıp bana kulluk etsinler diye yarattım.*” (Zâriyât, 51/56) âyeti de ibâdetin müslümanlar için önemini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Dinimiz inananlara nazarî bilgileri öğretmekle kalmayıp bunun hayata yansımaları olan ameli de ibâdetler vesilesiyle uygulamaya geçirmiştir (Çelik, 2014, s. 204).

4.1.1.1. İbâdet Çeşitleri

Allah tarafından yapılması istenilen ibâdetler derece bakımından farz ve nafil olarak ikiye; uygulama itibarıyla ise üç sınıfa ayrılır: Beden ile yapılan ibâdetler (Namaz, oruç, sıla-i rahim vb.). Mal ile yapılan ibâdetler (Zekât, sadaka, infak). Hem mal hem de beden ile yapılan ibâdetler: (Hacca gitmek, cihat etmek).

Bazı kaynaklarda bu tasnife ek olarak “kalbî ibâdet” de geçmektedir ki; zikir, sabır, tefekkür de bu maddeye örnek olarak verilebilir.

4.1.1.2. İbâdetlerin Sevabının Başkasına Bağışlanması

Duaların ve malî ibâdetlerin sevabının gerek ölü gerekse diri bir başkasına bağışlanması ehlişünnete göre caizdir. Kur'ân'a bakıldığında peygamberlerin başkaları adına yaptıkları dualar buna delildir (bkz. Bakara 126-129, 200-202, 250, 260, 275, 276; Âl-i İmrân, 8-9, 16, 26-27, 53, 147-148, 191-195). Diğer yandan Hz. Peygamber'in de birçok hadisinde hem duanın hem de malî ibâdetlerin sevabının başkasına bağışlanabileceği konusunda örnekliği aktarılmıştır (bkz. Ebû Dâvûd, 8, vitr, 29; Tirmizî 25 birr ve sıla, 7). “İnsanoğlu öldüğü zaman, bütün amellerinin sevabı da sona erer. Şu üç şey bundan müstesnadır: Sadaka-i câriye, istifade edilen ilim, kendisine dua eden hayırlı evlat.” (Müslim, 1955, Vasiyyet, 14) hadisinde belirtildiği üzere kişi bir başkası adına dua edebilir. Cenaze namazı da bu konudaki önemli bir delildir. Nitekim bu namaz ölen adına dua etme cihetiyle ifâ edilir (Erdem, 2007, s. 226).

Bedenî ibâdetlerin sevabının başkasına bağışlanması konusunda ise ehlişünnet âlimleri ikiye ayrılmıştır. Buna göre Hanefî ve Hanbelî mezhebi, namaz kılmak, oruç tutmak, tavaf etmek gibi sırf bedenle yapılan ibâdetlerin sevabının da başkasına bağışlanabilir olduğunu savunmaktadırlar. Bu konudaki delilleri ise İbn-i Ebi Şeybe'nin Haccac b. Dinar tarikiyle naklettiği hadistir. Bu hadise göre “Bir adam Hz. Peygamber'e gelip “*Benim annem babam vardı ve onlara hayatlarında iyilik yaptım. Öldükten sonra nasıl iyilik yapabilirim?*” diye sordu. Rasûlullah cevaben: “*İyilikten sonra iyilik şöyledir: Namazınla birlikte onlar için de namaz kılsın orucunla birlikte onlar için de oruç tutarsın.*” (Ebû Dâvûd, 1911, Edep, 120).

Bedenî ibâdetlerin sevabının başkasına verilemeyeğini ise Şâfi ve Mâlikî mezhebi benimsemektedir. İmam Şâfi'ye göre sadaka, dua ve istiğfarın dışındaki ibâdetlerin sevabı bir başkasına bağışlanamaz. Onun bu konudaki delilleri ise “*İnsan için kazancından başkası yoktur.*” (Necm, 53/39) âyetiyle “*İnsanoğlu öldüğü zaman, bütün amellerinin sevabı da sona erer. Şu üç şey bundan müstesnadır: Sadaka-i câriye, istifade edilen ilim, kendisine dua eden hayırlı evlat.*” (Müslim, 1955, Vasiyyet, 14) hadis-i şerifidir. İmam Mâlik'in bu konudaki delili ise Selef'in bu konuda herhangi bir uygulamasının olmayışıdır (Âbidîn, 1994, s. 4/11). Ancak sonraki dönem Şâfi ve Mâlikî âlimler hassaten Kur'ân kıraatinin sevabının başkasına bağışlanabileceği görüşünü benimsemişlerdir (Erdem, 2007, s. 227-228).

4.1.2. Hac İbâdeti

4.1.2.1. Tanımı

Kur'ân, sünnet ve icma ile farziyeti kesin olarak belirlenmiş, her yıl Şevval ve Zilka'de aylarının tamamı ve Zilhicce ayının ilk on gününde Mescid-i Harâm'da milyonlarca müslümanın bir araya gelerek îfâ ettiği, İslâm'ın beş şartından biri olan bir ibâdetdir. Kur'ân'da Allah: *"Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır."* (Âl-i İmrân, 3/97) Buyurarak istitâat sahibi olan her müslümanı evine davet etmektedir. Meşhur hadis-i şerifte ise Hz. Peygamber İbn-i Ömer radiyallahu anhümâ'dan rivâyet edildiğine göre şöyle buyurmuştur: *"İslâm dini beş esas üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın rasûlü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek ve ramazan orucunu tutmak"* (Buhârî, 1893, İman, 2). Hadis-i şerifte bildirildiği şekilde hac; İslâm'ın esasını teşkil eden ibâdetlerden biridir.

Klasik fıkıh kitaplarında hac ibâdeti: " Fiil-i mahsûs ile zamân-ı mahsûsta mekân-ı mahsûsu ziyarettir." (Uysal, 1968, s. 275) şeklinde tanımlanmıştır. Tanımdaki belirtilen fiil-i mahsûstan kasıt haccın ihramlı olarak îfâ edilmesi, tavaf, Arafat vakfesi ve sa'y gibi hacda yapılması gerekenlerdir. Zamân-ı mahsûstan kasıt ise hac ayları olan Şevvâl ve Zilka'de aylarının tamamı ile Zilhicce ayının ilk on günüdür. Mekân-ı mahsûs ise Arafat, Müzdelife, Mina ve Mescid-i Harâm'dır.

4.1.2.2. Hükmü

Yine klasik fıkıh kitaplarında haccın hükmü:

"Hac, köle, deli ve çocuk olmayan; vücudunda herhangi bir sakatlık veya hastalık bulunmayan kimseye -eğer hacca gidip dönünceye kadar yol masrafını ve çoluk çocuğunun oturacakları meskenden başka, yiyecek ve giyecek gibi zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak kadar varlığı bulunur ve yol da emniyetli olursa- vaciptir. (Merğînânî, 2013, s. 291)" şeklinde ifade edilmektedir.

Buradaki vaciptir hükmünden kasıt farziyettir. Nitekim Kur'ân'da gücü yetenin hacca gitmesi gerektiği açıkça ifade edilmiştir. (bkz. Âl-i İmrân, 3/97)

Hac, ömürde bir defa îfâ edilmesi gereken bir ibâdetdir. Nitekim haccın vucûbiyeti Kâbe'nin bulunmasıdır. Kâbe ise bir tane olduğundan vucûbunun tekrarı

için de bir sebep yoktur. Haccın farzietini ifade eden âyet indirildiği zaman Hz. Peygamber ashâbına bir hutbe irat etmiş ve

“Ey insanlar! Hac size farz kılındı, haccedin!” buyurmuştur. Bunun üzerine Temîmlî sahâbî Akra’ b. Hâbis, “Her sene mi ey Allah’ın Rasûlü?” diye sormuş, Rasûlullah (sas.) sükût etmiş ancak Akra’nın sorusunu üç defa tekrarlaması üzerine, “Evet deseydim (her sene) hac yapmanız gerekirdi ve siz buna güç yetiremezsiniz! Fakat hac ömürde bir defadır. Fazlası ise nâfiledir.” buyurmuştur (Müslim, 1955, Hac, 412).

Haccın şartları kişiye farz olduğunda hemen yapılmasının gerekliliği ve ertelenebilir olup olmadığı konusunda ise âlimler arasında görüş farklılıkları vardır. İmam Ebû Yûsuf’a göre hac fevrîdir yani kişiye farz olduğu ilk yılda îfâ edilmesi gerekir. İmam Ebû Hanîfe’den de bu minvalde görüş aktarılmıştır. İmam Muhammed ve İmam Şâfi’ye göre ise hac ömrîdir. Yani kişi vefat etmeden önce haccederse görevini îfâ etmiş olur. Bu konudaki delilleri ise namazdır. Nasıl ki kişi namazını, namaz vakti içerisinde herhangi bir zamanda kılabiliyorsa hac da ömürde bir defa olduğu için onun da zamanı bütün bir ömürde bir keredir diyerek kişinin hayatının herhangi bir zamanında haccedebileceğini ileri sürmüşlerdir. İmam Ebû Yûsuf ise bu görüşe şu şekilde karşı çıkmıştır: Haccın yılın belli bir zamanında olması ve bir yıl içerisinde hac vaktinin kaçırılması durumunda tekrar bir yıl beklenilmesi gerekeceğini ifade etmiştir. Ancak bir yıl uzun bir zaman dilimi olduğundan ölümün gelip haccın îfâsına mani olabileceği, namaz vaktininse kısa olması hasebiyle ölümün nadir olacağını ileri sürmüştür (Mergînânî, 2013, s. 292).

4.1.3. Kur’ân ve Sünnette Hac

Allah, insanları ve cinleri ancak kendisine ibâdet etmesi için yarattığını Kur’ân-ı Kerîm’de bizlere haber vermektedir (bkz. Zâriyât, 51/56). Bu minvalde insanlara yol göstermek için tarih boyunca adeta kilometre taşları olan peygamberler göndermiştir. Ne zaman insanlar tek ilah olan Allah’ı unutup kendi elleriyle yaptıkları putlara veya nefislerinin arzularına kapılıp heva ve heveslerine tapmaya başlasalar, Allah insanları tekrar tevhide yöneltmek için hidâyet rehberi (bkz. Bakara, 2/2) kitaplar ve peygamberler göndermiştir. İlk peygamber Hz. Âdem’den son peygamber Hz. Muhammed’e kadar tüm elçiler; tevhit dininin ortak adı olan İslâm’a,

yeryüzünde Allah'a ibâdet maksadıyla bina edilmiş ilk ev (bkz. Âl-i İmrân, 3/96) olan Kâbe'ye insanları davet etmiştir (bkz. Hac, 22/27-29). Kâbe Allah'ın birliğini ve insanın yeryüzüne gönderiliş amacını temsil eden, İslâm'ın en önemli şiarlarından biridir.

Hac kelimesi "el-Hac" olarak Kur'ân'ı Kerîm'de dokuz yerde zikredilmiştir (bkz. Bakara, 2/189'da bir defa, 196'da üç defa 197'de üç defa, Tevbe 9/3'te bir defa, Hac 22/27'de bir defa). Müstakil bir sûreye adını da veren hac ibâdeti, İslâm'daki en köklü ibâdetlerdendir. Hz. İbrâhim'in, oğlu İsmail ile Kâbe'yi temellerinden yükseltirken *"Ey rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin."* (Bakara, 2/127) diyerek niyazda bulunmaları da Kâbe'nin Allah'ın rızasını ve hoşnutluğunu kazanmak için inşa edildiğini bizlere haber vermektedir.

Yukarıdaki âyeti kerîmede de belirtildiği üzere Kâbe, Allah'a ibâdet için inşa edilmiş ilk evdir ancak ilk defa kim tarafından ve ne zaman inşa edildiği hakkında bir bilgi verilmemiştir. Bununla birlikte bazı İsrâiliyat kaynaklarında ilk yapanların Hz. Âdem yahut oğlu Şît, hatta onlardan daha önce melekler olduğuna dair rivâyetler aktarılmaktadır. *"Bir zamanlar İbrâhim'e beytin yerini göstermiş -ve şöyle demiştik-: Bana hiçbir şeyi ortak koşma; tavaf eden, kıyamda bulunan, rükû ve secde edenlere evimi temiz tut"* (Hac, 22/26). Bu âyetten Kâbe'nin Hz. İbrâhim'den önce de var olduğu, ancak yıkılıp uzun bir süre yerinin kaybolduğu ve Hz. İbrâhim tarafından yeri yeniden tespit edilerek inşa edildiği anlaşılmaktadır (Ünal, 2001, s. 14-21). Hz. İbrâhim'den sonra insanların birçok kez tevhitte uzaklaşması sonucunda -Allah'tan başka ilah olmadığını bize ifade eden- hac ibâdetindeki asıl mana ortadan kalkmış ve bunun yerine Kâbe'nin içi ve etrafı putlarla doldurulmuştur. *"Müşriklerin Beytullah yanındaki ibâdetleri, ıslık çalmak ve el çırpılmaktan başka bir şey değildi."* (Enfâl, 8/35) mealindeki âyette geçtiği üzere o dönemde Araplar, Kâbe'nin etrafında ıslık çalarak ve el çırpılarak dönerlerdi. Aynı zamanda Muharrem'in onuncu günü oruç tutar, hayvanlarının ilk doğan yavrularını putlar adına kurban eder, recep ayının ilk on günü içerisinde büyük putların mabetlerine gelir, tavaf ederek Allah'a yaklaşmak için onlara kurban keserlerdi (Peköz, 2017, s. 319). İşte bütün bu aktarılanlardan anlaşıldığı üzere Hz. İbrâhim'in mirası olan hac ibâdeti ciddi manada bozulmaya uğramıştı.

Müşriklerin bu sapmalarından sonra Hz. Muhammed'in Mekke'yi fethiyle birlikte yeni bir dönem başlamış, yeniden tevhit dini İslâm Mescid-i Harâm'a hâkim olmuş, Kâbe'nin etrafını saran putlar yıkılmış ve hac ibâdeti özüne döndürülmüştür. Mekke'nin 630 yılında fethedilmesinin ardından Hz. Peygamber'in, müşriklerin

Harem'e girmeye devam etmeleri ve bazı kadın ve erkeklerin Kâbe'yi çıplak tavaf etmeleri sebebiyle 631 yılında hacca gitmediği rivâyet edilmiştir. Bunun ardından Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi müşriklerin bir daha Mescid-i Harâm'a giremeyeceğini bildiren âyeti (bkz. Tevbe, 9/28), tebliğ etmek üzere görevlendirmiştir. Böylece Hz. Peygamber'in hicri 9, miladi 632 yılında ilk ve tek haccı olan veda haccıyla, bütün yanlışlar ortadan kaldırılarak Hz. Peygamber'in örneğinde bu ibâdet özüne dönmüştür. Nitekim Hz. Peygamber Kurban bayramının ikinci günü Mina'da sahabeye bir hutbe irat etmiş ve *"Haccınızı benden öğrenin. Zira bilmiyorum, belki de bu haccımdan sonra bir daha haccedemem."* (Müsned, 1995, Hac, 318) buyurarak haccın kendisinden öğrenildiği şekilde uygulanmasını istemiştir (Erul, 2012, s. 590-591).

Cahiliye döneminde Safa ve Merve tepelerindeki bereket tanrısı ve tanrıçası kabul edilen İsaf ve Naile putları arasında sa'y yapmış olan sahabenin, İslâm'a girdikten sonra bu iki tepe arasında sa'y yapma noktasında çekingen davranmaları üzerine (Söylemez, 2014, s. 38) *"Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın (dininin) nişanelerindedir. Onun için her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse, bunda bir günah yoktur. Her kim de gönlünden koparak bir hayır işlerse, şüphesiz Allah onu bilir, karşılığını verir."* (Bakara, 2/158) âyeti inmiş ve ibâdeti özünden uzaklaştıran putların buradan kaldırılmasıyla ibâdet üzerindeki yanlışın giderilmiş olduğu bütün inananlara tebliğ edilmiştir. Allah Kur'ân'da: *"Hac ibâdetinizi bitirdiğinizde, artık (cahiliye döneminde) atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan da kuvvetli bir anıyla Allah'ı anın."* (Bakara, 2/200) Buyurarak İslâm'la şereflenmiş müslümanlardan, bütün bu yanlışlardan sonra hakkı yüksek sesle dile getirmelerini istemiştir.

Hac ibâdetinin Allah katında çok büyük değere haiz olduğu birçok hadis-i şerifte bildirilmiştir. Örneğin Ebû Hüreyre'den (r.a.) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sas.) şöyle buyurmuştur: *"Her kim bu evi (Kâbe'yi) haccederken, (söz ya da eylemle) cinsel yakınlığa yeltenmez ve kötülük işlemezse, anasının onu doğurduğu günkü gibi (günahsız) hâline dönmüş olur."* (Buhârî, 1893, Hac, 4). Hadis-i şerifte hac ibâdetinin kişiyi günahlardan arındırıcı yönüne dikkat çekilmektedir. Yine bir diğer hadis-i şerifte ise Ebû Hüreyre'den (r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlullah (sas.) şöyle buyurmuştur: *"...(Allah tarafından) kabul edilmiş haccın karşılığı ancak cennettir."* (Buhârî, 1893, Umre, 1). Burada ise mükâfatının cennet olduğu haber verilmektedir. Bunun gibi birçok hadis-i şerifte hac ibâdetinin fazileti ve mükâfatıyla ilgili müjdeler verilmektedir.

4.2. Vekâlet

4.2.1. Vekâletin Sözlük ve İstilahtaki Anlamı

Vekâlet kelimesi sözlükte: Birine güvenmek, bir işi güvenilir birine bırakmak anlamındaki vekil (v-k-l) kökünden türemiştir. Fıkıhta ise “bir kimsenin birine kendi adına hukukî işlem yapma yetkisi vermesini ve bu yetkiyi ifade eder.” şeklinde tanımlanmıştır (Aybakan, 2013, s. 1). Böylece kendisine yetki verilen kimseye vekil, bu yetkiyi verene yani temsil olunan kimseye müvekkil, yetki verme işlemine ise tevkil denir. “Buna göre vekâlet müvekkilin kendi işini vekile tevdi etmesi anlamına geldiği gibi vekilin o işi, müvekkili hesabına görmesini de ifade eder.” (Aybakan, 1990, s. 13). İslâm hukuku, geçmişte insanların yaşadığı her dönemde karşılaşılan vekâlet konusunu düzenleyerek, temel bazı prensipler çerçevesinde devam ettirmiştir. Çünkü insanlar şahsen güç yetiremedikleri bazı konularda başkasının yardımına ihtiyaç duyarlar, bu ihtiyacı gidermek için de vekâlete başvururlar. Bu da kolaylık dini olan İslâm’da ihtiyaca binaen devam ettirilmiştir (Mavsılî, 1998, s. 809). Vekâlet; toplumda sözleşmeler, hukuki işlemler, ibâdetler, finansal işlemler ve diğer birçok alanda kullanılmıştır. Örneğin, bir tarla veya araç sahibinin sağlık sorunları sebebiyle kendi adına alım satım işlemlerini yapması için vekâlet vermesi, bir şirket sahibinin işlerini yönetmesi için müdürü vekil tayin etmesi veya yine sağlık sorunları sebebiyle kişinin kendisine farz olan hac ibâdetini yerine getirmesi için bir başkasını vekil tayin etmesi gibi durumlarda vekâlet akdine başvurulmaktadır.

İki kişi arasındaki bir akitleşme olan vekâletin taraflara yüklediği sorumluluklar vardır. En başta aktin temelini oluşturan icap ve kabul gerekmektedir. Tarafların şahsi rızalarıyla başlatılan akitte; iki tarafın da akit ehliyetine sahip olmaları, vekâlet konusunun İslâm’ın emir ve yasaklarına uygun olması, müvekkilin vekile tevdi edeceği konunun meşru ve vekâletle uygulanmasının mümkün olması, vekâlet verilirken anlaşılabilir ve sarih lafızların kullanılması da bu işlemin sahih olabilmesinin şartlarındandır (TDV, 2002, s. 405). Fiil olarak, isim olarak ve farklı kalıplarla bu lafız Kur’ân-ı Kerîm’de toplam 71 âyette zikredilmiştir (Aybakan, 1990, s. 13). Kur’ân’da “vekil” kimi zaman Allah’ın bütün insanları koruyup gözettiğini onların darda kaldıkları durumlarda yanlarında olduğunu ifade ederek Allah adına “Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!” (bkz. Âl-i İmran, 3/173, 6/66, 10/108, 39/41, 12/3-66, 9/62, 28/28), kimi zaman ruhları kabzetmekle görevlendirilen melekleri ifade

ederek melekler adına: “De ki: “Sizin için görevlendirilmiş bulunan ölüm meleği canınızı alacak, sonra rabbinize döndürüleceksiniz.” (Secde, 32/11), kimi zaman da elinden geleni yaptıktan sonra işini Allaha bırakma anlamına gelen tevekkül manasında insanlara yönelik kullanılmıştır: “Sen de bunlardan yüz çevir ve Allah’a güven, (güvenilecek) vekil olarak Allah yeter.” (bkz. Nisa, 4/81, 9/129, 10/71, 11/56, 12/67, 13/30, 42/10).

4.2.1.1. Vekâletin Farklı Tanımlarının Değerlendirilmesi

Kudûrî’nin (ö. 1037) *el-Muhtasar*’ında “Vekâlet; insanın, kendisinin yapabileceği her akittir. Bir başkasını vekil de tâyin edebilir.” (Davutoğlu, 1979, s. 198) şeklinde geçer. Serahsî’nin (ö. 1090) *el-Mebcut*’unda vekâlet: “Tasarrufun vekile tevdi edilmesi ve kendisinde tasarruf da bulunmak üzere malın ona teslim edilmesi.” (Serahsî, 2008, s. 242) olarak tanımlamıştır. Meydânî’nin (ö. 1881) *el-Lübâb*’ında ise “Birini, belli başlı bir tasarrufta kendi yerine geçirmektir.” (Meydânî, tarihsiz, s. 576) şeklinde geçer.

Yukarıda verdiğimiz tanımların yanında vekâletin genel tanımını Hanefîler; “Kişinin belli bir tasarrufta başkasını kendi yerine koyması” (Bâbertî, 7, 100’den aktaran Aybakan, s. 14), Şâfîler; “bir kimsenin yapılması kendisine ait bulunan niyabete elverişli bir işi, hayattayken yapılmak üzere bir başkasına tefvîz etmesi” (Şîrbînî, 2, 217’den aktaran Aybakan, s. 14), Hanbelîler; “tasarrufu câiz olanın kendisi gibi birini niyâbete elverişli bir hususta nâip tayin etmesi” (Buhûtî, 3, 461’den aktaran Aybakan, 1990, s. 14), Mâlikîler de “imâret ve ibâdet dışında bir hakka sahip kimsenin ölümünü şart koşmaksızın başkasını bu hakta kendisine nâip yapması” (Haraşî, 4, 284’ten aktaran Aybakan, 1990, s. 14) olarak aktarmışlardır.

Hanefîlerin tanımına baktığımızda zaman içerisinde bazı değişikliklere uğradığını görüyoruz. Serahsî’nin *el-Mebcut*’taki tanımının ikinci kısmında “Kendisinde tasarrufta bulunmak üzere malın ona teslim edilmesi” ifadesi vekâletin alanını malî meselelerle kısıtlamıştır. Hanefîlerin genel anlamda vekâletle ilgili görüşlerini ifade eden yukarıdaki tanım Babertî’ye aittir. Daha sonra yazılan Hanefî fıkıh kitaplarında da bu görüş tercih edilmiştir. Çünkü burada kullanılan belli başlı tasarruf ifadesiyle vekâletin kapsamı genişletilmiştir (Aybakan, 1990, s. 14).

Şâfîlerin tanımında “Kişinin hayattayken yapılmak üzere başkasına tefvîz etmesi” kaydının düşülmesi vefat eden kişilerin arkalarında vasiyet yoluyla bir başkasını vekil tayin etmesinin caiz olmadığını göstermektedir. Mâlikîlerin, müvekkilin “Ölümünü şart koşmaksızın başkasını bu hakta kendisine nâip yapması” şeklindeki tarifindeyse;

vefat eden bir kimsenin vasiyet yoluyla da bir başkasını kendine vekil tayin edebileceği anlaşılmaktadır.

4.2.2. Vekâletin Şartları ve Son Bulması

Hanefî mezhebinde akdin kurulabilmesi için gereken asgarî unsurlar ve şartlar vardır. Akdin temelini icap ve kabul oluşturur. Ehliyet sahibi taraflar ve akit yapmaya uygun bir konunun bulunması akdin kuruluş şartlarıdır (bkz. Mecelle, md. 149, 361). Unsur veya kuruluş şartlarından birinin bulunmaması halinde akit batıl olur ve bu şekilde yapılan bir akit hüküm doğurmaz. Diğer mezheplere göreyse icap ve kabulün yanında ehliyet sahibi taraflar ve akit yapmaya uygun bir konu ve bunlara ait vazgeçilmez vasıflar da aktin unsurlarıdır. Bunlardan birinin bulunmaması halinde de akit batıl olur (Karaman, 1989, s. 253).

Vekâletin son bulması ise azil, istifa, taraflardan birinin ölümü, taraflardan birinin ehliyet kaybı, iflas, irtidat ve imkânsızlık gibi durumlarla gerçekleşir.

4.2.2.1. Vekâletin Şartlarının Değerlendirilmesi

4.2.2.1.1. İcap ve Kabul

Vekâlet akdinde icap vekâlet veren tarafından yani müvekkil tarafından yapılır. Müvekkil kendine ait olan bir işi başkasına verme konusunda ehliyet ve irade sahibi ise bu irade ancak açığa vurulduğunda hüküm ifade eder. Bu iradenin beyanı esnasında müvekkil vekâlet lafızlarından birini kullanmak zorunda değildir. Vekâleti ifade edebilecek her türlü lafızla bunu karşı tarafa tevdi edebilir (Şîrâzî, Mühezzeb, 1, 357'den aktaran Aybakan, 1990, s. 20). İcap Hanefiler'e göre muhataba ulaşması gereken bir irade beyanıdır. Vekilin icaptan haberdar olması gerekir. Kabulün açıkça ifade edilmesi ise zorunlu değildir, zımnem de olabilir. Vekile yapılan vekâlet teklifine karşı olumsuz bir beyanda bulunmadan o teklifin gereğini yapmaya başlamak da kabul sayılır (Aybakan, 2013, s. 1).

4.2.2.1.2. Tarafların Ehliyet Sahibi Olması

Tarafların şahsi rızalarıyla başlatılan akitte iki tarafın da akit ehliyetine sahip olması gerekir. Taraflardan herhangi birinin mahcur, deli ve gayrı mümeyyiz küçük olmaması gerekir. Mümeyyiz küçükler içinse kendilerine kanuni temsilcileri iştirak etse dahi azat etme, hibe ve sadaka gibi zararına olan her türlü akit geçersiz sayılmaktadır. Dolayısıyla bu konularda verdikleri vekâlet de geçersiz sayılır. Yararına olan konularda ise temsilcileri olmasa dahi geçerlidir. Ancak yarar ve zarar ihtimali bulunan bey' ve kira gibi konularda mümessillerinin izni alınmak zorundadır (Aybakan, 2013, s. 1).

4.2.2.1.3. Vekâletin Konusunun İslâm'a Uygun Olup Olmaması

Müvekkilin vekile tevdi edeceği konunun meşru ve vekâletle uygulanmasının mümkün olması gerekir. Ayrıca vekâlet verilecek konuda müvekkilin amacının hâsıl olabilmesi için belli ve bilinir olması gerekir. Müvekkilin amacına uygun sonuç vermeyi imkânsız hale getirecek bilinmezlik, akdin oluşmasına engeldir. Ancak bütün ayrıntıların açıklanması da zorunlu değildir. Bir diğer dikkat edilmesi gereken husus ise müvekkilin vekâlet vereceği konuda yetki sahibi olmasıdır. Kişinin kendi yetkisinde olmayan bir konuda başkasını tevkil etmesi söz konusu olamaz. Yani kişi başkasının malını sattıramaz, malın mâliki olmalıdır. Veya kendisine vacip olmayan ibâdetlerin îfâsı hususunda başkasına vekâlet veremez (Aybakan, 2013, s. 4).

Değnilmesi gereken bir diğer husus ise suçların ispatı ve had, ta'zir gibi cezaların infazını gerektiren sonuçlar doğurabilecek konuların vekâlete uygun olup olmadığı meselesidir. Bu konuda fakihlerin çoğuna göre dava vekâletinde hasmın rızasını almak gerekir bu hasmın davacı üzerindeki bir hakkıdır. Sonuç itibariyle vekâlet akdinin konusu niyabete uygun olmalıdır. Bu ise akitleşme sonrasında ortaya çıkacak sonucun bir başkası eliyle de aynı neticeye ulaşmasıyla mümkün olması demektir.

4.2.2.1.4. Vekâlet Ücreti

Vekâlette ücret olabilir. Eğer akit başında şart koşulmuşsa veya zımnen vekâlet verilen konuda ücret tahsil ediliyorsa vekil gördüğü iş karşılığında ücret alır (Aybakan, 2013, s. 1). Örneğin müvekkil emlakçıya gayri menkulünü satması için vekâlet verirse akit başında konuşulmamış olsa bile emlakçı âdeti üzere ücretini alır. Vekâleten hacda ise vekil yapacağı bedel hac için bir ücret şart koşturmalıdır çünkü ücret karşılığında hacceden kimse, kendi adına haccetmiş olur. Vekil ancak hac masraflarını karşılayacağı ücreti almalıdır.

4.2.3. Vekâletin Kur'ân ve Hadisteki Delilleri

Allah insanları çeşitli yetenek ve özelliklerde yaratmıştır. İnsanlardan kimini kimine üstün kılmış (bkz. İsrâ, 17/21) ve çeşitli konularda ihtisas sahibi olan bireyler birbirine farklı konularda ihtiyaç duymuş ve birbirinin ihtiyaçlarını gidermiştir. Yani herkes her konuda her şeyi yapamayacağı için bazı konularda bir başkasını vekil tayin edebilir. Mesela herkes her gün kendisi için ekmek pişirme konusunda zorlanacağı için bir mahallenin ekmeğini bir fırıncının pişirmesi onu bu konuda vekil tayin etmektir. Aynı şekilde Allah'ın bütün insanlara ayrı ayrı vahiy göndermek yerine içlerinden birini insanlara dini anlatması için vekil tayin etmesi de buna benzemektedir. Yani bir anlamda peygamberlik müessesesi de Allah adına vekillik müessesesidir. İşte bu minvalde vekâletin Kur'ân ve hadisteki delilleri aşağıdaki örneklerle açıklanabilir:

4.2.3.1. Kur'ân'daki Deliller

Kur'ân'ı Kerîm'de anlatılan kıssalar içerisinde ve bazı ahkâm âyetlerinde vekâletin meşruluğu ile ilgili deliller bulunmaktadır. Örneğin Hz. Mûsâ'nın Tûr dağına rabbiyle konuşmaya giderken geride kardeşi Hz. Harun'u kavmine öncülük etmesi için yerine vekil olarak bırakması, "Mûsâ kardeşi Hârûn'a dedi ki: "Kavmimin içinde benim yerime geç, onları ıslah et, bozguncuların yolunu izleme." (Araf, 7/142) şeklinde geçmektedir.

Kehf sûresinde ise "...Şimdi siz içinizden birini şu gümüş paranızla şehre gönderin de baksın, hangisinin yiyeceği daha temiz ise size ondan erzak getirsın..." (Kehf, 18/19) şeklinde ifade edilen olay, satış akdine vekâlet konusuna örneklik teşkil etmektedir.

Bir diğer âyette Hz. Yûsuf'un kralın kendisine danışmanlık teklifi üzerine hazinelerin başına vekil olarak tayin edilmeyi istemesi de "Kral dedi ki: "Onu bana getirin, onu kendime özel danışman edineyim." Onunla konuşunca, "Bugün sen katımızda yüksek yeri olan, güvenilir birisin" dedi. Yûsuf da, "Beni ülkenin hazinelerine tayin et! Çünkü ben çok iyi korurum ve bu işi bilirim" dedi." (Yûsuf, 12/54-55) şeklinde ifade edilmektedir. Yine Tevbe suresinde "Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, azat edilmiş köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir." (Tevbe, 9/60) âyetindeki sadakaların toplanmasında görevli olan kimseler de devlet başkanı tarafından zekâtı toplamada vekil olarak atanmış kimselerdir. İşte bütün bu âyetlerde ve daha birçok âyette de ifade edildiği üzere kişinin herhangi bir işte başka birini tefvîz etmesi olan vekâletin caiz olduğu görülmektedir.

4.3.2.2. Hadislerdeki Deliller

Hiz. Peygamber'in sünnet-i seniyyesine baktığımızda vekâlet vermeye delil olabilecek birçok örnekle karşılaşılacaktır. En başta tez konumuzu belirleyen vekâleten hac yapma meselesinde kaynak gösterilen, "İbn Abbâs'ın (r.a.) rivâyetine göre, Has'am kabilesinden bir kadın Hiz. Peygamber'e: "Ey Allah'ın Rasûlü, Allah'ın kullarına yazdığı hac farızası yaşlı ve ihtiyar babama ulaştı. Ancak o, binek üzerinde durabilecek halde bile değil. Ben onun adına hac yapabilir miyim? Diye sordu, Hiz. Peygamber de "Evet" dedi. (Buhârî, 1893, Hac, 1) hadisi vekâlet konusunda bizlere örneklik teşkil etmektedir. Yine Hiz. Peygamber'in başta Mus'ab b. Umeyr'i (r.a.) Medine'ye olmak üzere birçok sahabeyi civardaki kabilelere dini kendilerine öğretmek için kendi adına vekil olarak göndermesi de vekâletin en önemli delillerindendir. Yukarıda Tevbe sûresinin 60. Âyetinde de ifade edildiği üzere başka beldelere zekât toplamak üzere vekiller gönderilmiştir. Buna örnek olarak ise Muâz b. Cebel'in (r.a.) Yemen'e zekât memuru olarak gönderilmesi zikredilebilir. Hiz. Peygamber'in savaşa giderken yerine Abdullah İbn Ümmü Mektûm'u (r.a.) vekil olarak bırakması, seriyyelerde birliklerin başına ashaptan bazılarını önder tayin etmesi ve vefat etmeden önce ağır hasta olduğu dönemde namazı kıldırmak üzere Hiz. Ebû Bekir'i (r.a.) imamete tayin etmesi

gibi örneklerde Hz. Peygamber'in hayatının birçok alanında vekâleti kullandığı görülmektedir.

4.3. İbâdetlerde Vekâlet

İbâdetler yapılış şekli açısından üç kısma ayrılır. Bunlar bedenî, malî ve beden ve malın ortak kullanımıyla yapılan ibâdetlerdir. Namaz ve oruç gibi ibâdetler bedenle, zekât ve kurban gibi ibâdetler malla, hac ve umre gibi ibâdetlerde ise beden ve mal birlikte kullanılır. Bu ibâdetlerde vekâlet şu şekildedir: Öncelikle sadece beden ile yapılan ibâdetlerde başkası vekil tayin edilemez. Çünkü Allah bu ibâdetlerde kulun her ne olursa olsun kendi bedenini kullanarak kendi ibâdet yükünü taşımasını istemiştir. Ancak hastalık halinde oruçta olduğu üzere kaza edilebilir veya devamlı bir hastalık halinde fidye verilerek borç ödenebilir. Yine namaz ibâdetinde unutmada halinde hatırlanıldığı anda kılınarak bu ibâdet tamamlanabilir (Zuhaylî, 1990, s. 3/427).

Malî olarak yapılan ibâdetlerde ise vekil tayin etmenin cevazı konusunda âlimler arasında ittifak vardır. Bir kimse mahcur olsun veya olmasın kişinin bu ibâdetini onun malıyla ve izniyle bir başkası yapabilir. Örneğin bir kişi zekâtını bir fakire ulaştırma noktasında vekil tayin edebilir. Hatta bu ibâdetinde vekil tayin etmek ibâdetin ruhuna daha uygundur (Erdem, 2007, s. 231). Kurbanını kesme noktasında da bir başka din kardeşinden yardım alıp onu bu işe tayin edebilir.

Beden ve malın birlikte kullanıldığı hac gibi bir ibâdetinde ilk bakışta vekâlet kabul edilemez gibi görülebilir. Nitekim hac; namaz ve oruçta olduğu gibi kişinin şahsı manevisi ile yapması gereken Arafat vakfesi, sa'y, tavaf gibi bazı rükünler içermektedir. Ancak hac ile ilgili özel olarak Hz. Peygamber'in mezkûr hadislerinin bulunması ve haccın malî bir yönü de uhdesinde barındırması hasebiyle acizlik ve zaruret durumlarında -Mâlikî mezhebi hariç- cumhura göre vekâlet verilebilir. Mâlikî mezhebine göreyse hac da bizzat kişinin bedeniyle yapılması gereken bir ibâdetdir. Çünkü bu ibâdetten maksat vatani ve alışılmış rahat ortamları terk ederek nefis terbiyesi yapmaktır. Ahireti ve Allah'a dönüşü hatırlamak için adeta mahşerin provasıyla dikişli elbiseyi terk ederek ihrama girmektir ve o topraklarda Allah'ın mukaddesatını yüceltme vardır. İşte bu sebeple kişinin bizzat ifâ etmesi gerekir denilmektedir. Ancak ölmüş birinin vasiyeti varsa onun adına haccetmek kerahetle

sahih olur. Ölü adına nafîle hac ise mekruhtur, şeklinde görüşlerini bildirmişlerdir (Zuhaylî, 1990, 3/428).

İslâm hukukunda ibâdet, Allah ile kul arasında olduğu için ferdî olarak îfâ edilmesi gerekir. Ancak ibâdetlerin îfâsında eğer yardım alınmışsa bu durumun şahsî îfâ yükümlülüğüne engel teşkil edip etmeyeceği konusu fakihler arasında tartışılmıştır. Örneğin İmam Ebû Hanîfe'ye göre bir kişi ibâdetinde başkasından yardım talep ediyorsa “muktedir” sayılamaz. İmameyn'e göre ise muktedir sayılır. Örneğin kişi kendi başına abdest alamıyorsa ve yardım edecek biri de yoksa bu durumda teyemmüm eder. Aksi halde yardımla abdest alması gerekir. Mezhepte genel kabul ikinci görüş yönündedir.

4.4. Vekâleten Hac

4.4.1. Vekâleten Haccın Meşruluğu

Klasik fıkıh kitapları içerisinde muteber sayılan *el-Hidâye*'de başkası yerine haccetmenin dayandığı temel:

“Ehl-i sünnete göre kişi -namaz, oruç, sadaka ve benzeri gibi- işlediği herhangi bir iyi amelin sevabını başkasına verebilir. Nitekim Peygamber Efendimiz (sas.) iki tane beyaz koç kurban ederken, birini kendi adına, birini de Allah'ın birliğine ve kendisinin Allah'ın peygamberi olduğuna şahitlik eden ümmeti adına keserek kurbanlardan birinin sevabını ümmetine bahşetmiştir.” (Merğînânî, 2013, s. 391) Şeklinde ifade edilmiştir.

Diğer yandan Rasûlüllah (sas.) babası adına hac yapabilmek için kendisinden izin isteyen Has'am kabilesinden bir kadına izin vermiş ve bunu hoş karşılamıştır (Serahsî, 2008, s. 240).

4.4.5. Vekâleten Hac İle İlgili Mezheplerin Görüşleri

Ölen kişi adına hac konusunda; Hanefî, Şâfi ve Hanbelîler eğer ölen kişi geride mal bırakmışsa ister vasiyet etmiş olsun ister etmemiş olsun o kişi adına haccedilmesinin vacip olduğu ve tereke varislere pay edilmeden evvel hac masraflarının düşülmesi gerektiği konusunda ittifak etmişlerdir. İmam Mâlik'e göreyse vefat eden kişiye hac farz olmuş dahi olsa eğer vasiyet etmemişse yerine

haccetmek zorunlu değildir. Ölen kişi malı olmadığı halde yerine haccı vasiyet etmesi durumundaysa varislere herhangi bir vucubiyet düşmemekle birlikte gönülden haccedilmesi durumunda bedel hac geçerli olur.

Hayattaki bir kişi adına haccetme konusu ise iki kısımda incelenir;

1- Kalıcı özür sahibi veya hacca gitmeye elvermeyecek derecede yaşlılık durumu olması halinde Hanefî, Şâfi ve Hanbelî mezhebine göre kişi eğer hac ücretini karşılayacak durumda ise bedel göndermesi vaciptir. İmam Mâlik'e göreyse kendi yerine başkasını göndermesi gerekmez çünkü haccın farziyetini ifade eden âyetteki istitâat şartı bu kimseden düşmüştür.

Kalıcı özür sahibinin özrünün kalkması durumundaysa, (örneğin iyileşmesi mümkün olmadığına hükmedilen bir hastanın iyileşmesi durumunda olduğu gibi) Hanefî, Şâfi ve Mâlikî mezheplerine göre tekrar haccetmesi gerekir çünkü hastanın hastalığının kalıcı olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu durumda da kişinin son haline bakılır ve böylece vekâleten haccı düşer demişlerdir. İmam Ahmed b. Hanbel'e göreyse farz olan hac sorumluluğu bedel göndermekle bu kişiden düştüğünden tekrar haccetmesi gerekmez (Tahran, 2013, s. 394).

2- Geçici özür sahibi olma durumundaysa (örneğin bir kişinin geçici bir hastalığı olması veya belli bir süre hapiste kalması gibi) Şâfi, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre bu kişi yerine bir başkasını gönderemez çünkü hac geniş bir vakitte yerine getirilebilecek bir ibâdetdir. Bu sebeple güç yetirebildiği zaman hacca gider. İmam Ebû Hanîfe'ye göreyse hac yapamadan ölme tehlikesi bulunduğundan geçici özür sahibi de bedel hac gönderebilir. Geçici özür sahibinin özrünün kalkması durumundaysa ittifakla tekrar haccetmesi gerekir (Tahran, 2013, s. 394).

4 5. Vekâleten Hac İle İlgili Yapılan Çalışmalar

Fıkıh müktesebatı içerisinde hacda yapılacak fiiller, bu fiillerin hükmü, hikmeti, tarihçesi, haccın yapıldığı mekânların tanıtımı gibi haccın bütün yönlerinin ele alındığı kitaplara “*Menâsikü'l-hac*” kitapları denilmektedir. Bu eserler müstakil kitaplar ve risâleler şeklinde yazılmıştır. Söz konusu kitaplar bazen klasik dönem kaynaklarına şerh ve haşiye olarak yazılmışken bazen de haccı adaylarına kolaylık sağlaması açısından el kitabı hüviyetinde yazılmıştır. Haccın menâsikini uygularken

takip edilecek yollar ve dualar barındırmaktadırlar. Dolayısıyla bir nevi manzum ve mensur olarak yazılmış hac ilmihalleridir. Diğer yandan hac ile ilgili bir veya birden fazla konudaki fikhî tartışmaları ele alan risâleler de bulunmaktadır. Bu eserlerin isimlerine biyografi, tabakat özelliği taşıyan “*Keşfü’z-zünûn*” gibi klasik eserlerde ulaşılabileceği gibi çağdaş dönemde yazılmış “*Mu’cemu mâ üllife ani’l-hac*” adlı eserlerden de ulaşılabilmektedir (Özkan, 2022, s. 68).

Vekâleten hac ile ilgili yapılan çalışmalardan bazıları şu şekildedir:

1- Şeybânî, Muhammed b. Hasan (ö. 189/805), *Kitabü’l-hac (Kitabu’l-menâsik, el-Menâsik)*: Bu eser, hac menâsiki konusunda yazılmış ilk müstakil kitap olarak kabul edilmektedir.

2- Makdisî, Muhammed b. Muhammed el-Esedî (ö.808/1405), *Evdahu’l-mesâlik fi’l-menâsik*.

3- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali (ö. 852/1449), *Mensekü’l-hac*.

4- Sünbül Sinan (ö. 936/1529), *Menâsikü’l-hac*: 16. yy’da yazılmış dönemini çok iyi yansıtan bir eserdir. Tespit edilen 44 adet nüshası vardır.

5- Kirmânî, Ebû Mansur Muhammed b. Mükerrerem b.Şa’ban (ö. 975/1567), *Kitâbü’l-mesâlik fi’l-menâsik (el-Mesâlik, el-Mesâlik fi’l-ilmî’l-menâsik Menâsikü’l-Kirmânî, Menâsik-ü Ebî Mansur)*: Hanefilerin muteber menâsik kitaplarındandır.

6- Nehravâlî (Nehrevânî), Kutbüddîn Muhammed b.Ahmed b. Alaüddin Muhammed (el-Kutbî) (ö. 990/1582), *Menâsik (Menâsikü Kutbüddîn-Menâsikü’l-Kutbî)*.

7- Sindî, Rahmetullah b. Abdullah b. İbrâhim (ö.993/1585), *Menâsikü’l-hac-Menâsikü Cem’u’l-menâsik ve nef’u’n-nâsik (el-Mensekü’l-kebîr)*: Yazar bu eseriyle şöhret kazanmıştır. Bu eserde hacle ilgili konular geniş şekilde ele alınmıştır. Ayrıca yazarın *el-Mensekü’l-mütevassıt (Lübâbü’l-menâsik)* ve *el-Mensekü’s-sagîr* isimli kitapları da bulunmaktadır.

8- Molla Ali el-Kârî, Nureddin Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî (ö. 1014/1605), *el-Meslekü’l-muktesıt (mütekassıt) fi’l-menseki’l mütevassıt (Menâsikü Molla Ali el-Kârî/ Şerhu’l-Kârî alâ menseki’l-Lübâb)*: Ali el-Kârî’nin Rahmetullah

es-Sindî'nin *el-Mensekü'l-mütevassıt (Lübâbü'l-menâsik)* isimli eserine yaptığı şerhtir.

9- Halebî, Nûrüddîn Alî b. Burhâneddîn İbrâhîm b. Ahmed (ö. 1044/ 1635), *Î'lâmü'n-nâsik bi ahkâmi'l-menâsik*.

10- Vecdî, Nuh b. Mustafa er-Rûmî el-Konevî (ö.1070/1660), *Eşrafü'l-mesâlik fi'l-menâsik (Mensekü'l-Konevî.)* (Özkan, 2022, s. 70-90).

4.6. Ali el-Kârî ve Mehmed Emîn el-Üskübî'nin Hayatı

4.6.1. Ali el-Kârî

Asıl adı Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî'dir (ö. 1014/1605). Kıraat ilminde mahir olması hasebiyle Molla Ali el-Kârî olarak anılmıştır. Afganistan'ın tarih boyunca ilim, kültür ve ticaret alanlarında önemli merkezlerinden biri olan Herat'ta doğmuştur (Farmâni, 2019, s. 78).

İlk tahsilini Herat'ta babasının yanında görmüştür. Temel İslâm bilgileriyle Kur'ân hıfzını babasının yanında yapmış ve ileride kendisine lakap olarak verilecek, el-Kârî olarak anılmasına vesile olan tecvit ve kıraat ilmindeki bilgisini hocası Muinuddin b.Hâfız Zeyneddin el-Herevî'den almıştır (Özkan, 2022, s. 118). Sonra Mekke'ye gitmiş ve burada dönemin ünlü âlimleri olan Müttakî el-Hindî (ö. 1480), İbn Hacer el-Heysemî (ö. 1405) ve Allâme Kutbüddin el-Mekkî (ö. 1511) gibi âlimlerin rahle-i tedrisatından geçmiştir; başta fıkıh ve hadis olmak üzere kıraat, akaid, tefsir, tasavvuf, tarih, dil ve edebiyat gibi birçok ilimde maharet kazanmış ve kitaplar yazmıştır. Molla Kârî geçimini ihtisas sahibi olduğu sülüs ve nesî hatlarda mushaflar yazarak kazanmıştır. İلمي hayatı boyunca hurafe ve bidatlere karşı durmaya çalışmıştır. Kendi döneminin önde gelen Hanefî fakihlerinden olan Ali el-Kârî, Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin (ö. 1240) vahdet-i vücud felsefesine şiddetle karşı çıkmış ve İbnü'l Arabî'yi tekfir etmiştir. Bu sebeple çeşitli gruplar tarafından kınanmıştır. Ali el-Kârî, çeşitli ilim dallarında yüz seksenin üzerinde eser vermiş ve bunların hemen hepsinin yazma nüshaları günümüze kadar gelmiştir (Özel, 1989, s. 403).

Hanefî mezhebinin önemli isimlerinden olan Ali el-Kârî, devlet adamlarına karşı mesafeli olmuş ve devlet görevlerinden de uzak durmuştur. Ali el-Kârî, h.1014,

m.1605’de Şevval ayında Mekke’de vefat etmiştir. Kabri ise tarikatta şeyhi olan es-Sindî’nin Sindî’nin (ö. 1585) yanında Cennetü’l-Mualla’da bulunmaktadır (Özkan, 2022, s. 119).

Ali el-Kârî’nin eserlerinden bazıları şunlardır:

1- *el-Hizbü’l-a’zam ve’l-virdü’l-efham*: Âyetlerde ve sahih hadislerde bulunan duaları bir araya getiriği eseridir.

2- *el-Meslekü’l-mütekassıt fi’l-menseki’l-mütevassıt*: Rahmetullah Sindî’nin (ö. 1585) hac konusunda yazdığı *Lübâbü’l-menâsik* adlı eserinin şerhidir.

3- *ed-Dürretü’l-müdiyye fi’z-ziyareti’l-mustafaviyye*: Hacıların evden çıkıp Ravza-i Şerif’e varıncaya, oradan da eve dönünceye kadar yapacağı ziyaretlerdeki adabıyla ilgili hadis ve rivâyetlere yer verilmiştir.

4- *el-Masnû fi ma’rifeti’l-hadisi’l-mevzû*: Abdülfettâh Ebû Gudde tarafından tahkik edilen eser Ali el-Kârî’nin, mevzû hadisleri toplayarak alfabetik olarak düzenlediği bir kitaptır.

5- *Beyanü fi’li’l-hayr izâ dehale ila Mekkete men hacce ani’l-gayr*: Çalışmamız içerisinde tahkiki ve tercümesi yapılmış olan bu risâlede vekâleten hacca giden afakilerin ihramsız olarak mikat yerlerini geçmeleri durumunda hangi fikhî hükümlere tabi olacakları meselesi ele alınmıştır.

5- *Şerhu Risâleti elfâzı’l-küfr*: Muhammed b. İsmail Mahmud el-Hanefî (Bedru’r-Reşid)’in (ö.768/1366) elfaz-ı küfür ile ilgili risâlesine yaptığı reddiyedir.

6- *el-Hizbu’l a’zam ve’l-virdü’l-efham*: Âyet, hadis ve sahabe sözlerinden oluşan duaları içermektedir.

7- *Haşiyetün ala şerhi risâleti’l-vad*: Seyyid Şerif Cürcanî’nin (ö. 1413) el-Vad’ adlı risâlesine Hoca Ali Semerkandî’nin (ö. 1456) yaptığı şerhin haşiyesidir.

Bu eserleri içerisinde fıkıh alanında bizim konumuzla ilgili olan “*el-Meslekü’l-Mütekassıt Bi’l-Menseki’l-Mütevassıt*” isimli kitabı özellikle hac konusundaki çalışmalarıyla meşhur olan Hanefî âlim Rahmetullah es-Sindî’nin (ö. 1585) “*el Mensekü’l-Mütevassıt (Lübâbü’l-Menâsik)*” adlı eserinin şerhidir. (Özkan, 2022, s. 121-137).

4.6.2. Şeyhzâde Mehmed Emîn el-Üskübî

Halvetiye Tarikatı şeyhlerinden Şeyh Mehmed Efendi'nin oğlu olan âlim Üsküplüdür. Şeyh Şemseddin Sivasi'nin eserlerinden istinsah ettiği “*Gülşen-i Âdab*” risâlesi sonunda künyesini şu şekilde yazmıştır: “Mehmed Emîn ibn-i eş-Şeyh Mehmed ibn-i İbrâhim Miralay ibn-i Ali ed-Defterî el-Üskübî müvelliden ve'l-Hanefî mezheben, ve'l-Halveti tarîkaten.” Âlim ve tarih bilgini bir zattır. İstanbul'da öğrenim görmüş ve Ayasofya müderrisi olmuştur. H.1091, m. 1680'de İstanbul'da vefat etmiştir. Şiirde “*Emînî*” mahlasını kullandıysa da “*Mekkî*” olarak da tanınmıştır. “*Nesâyihu'l-Mülûk*” adlı Türkçe bir eseri vardır. Babası şeyh Mehmed Efendi, Abdulkerim İştibî'den hilafet almıştır (Tâhir, 1975, s. 100). Ayrıca Alaybeyi-zâde Mehmed Emîn (ö. 1091/1680) vefeyat türünde yazılmış en önemli kaynaklardan biri olan “*Vefeyât-ı Pür-iber li Üli'l-elbâbi men İhteber*” kitabının yazarıdır (Donuk, 2016, s. 55).

Dönemin yazılan tabakat kitapları incelenmiş, veri tabanları taranmış ancak el-Üskübî'nin hayatı hakkında fazla bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak yazmış olduğu risâleden yola çıkarak dipnotlarında aktardığı eserler ve kullandığı dil bakımından oldukça iyi bir ilim müktesebatına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

4.7. Müelliflerin Vekâleten Hacla İlgili Risâleleri

4.7.1. Ali el-Kârî'nin Risâlesinin Adı ve Telif Sebebi

Bu risâlenin daha önceden tahkike dâhil edilmemiş olan dört nüshasına ulaşılmıştır. Bu dört nüsha içerisinde küçük farklılıklar bulunmaktadır. Tarih olarak en eskiye dayanan nüsha olması hasebiyle asıl metin olarak incelediğimiz Medinetü'n-Nebeviyye'deki Medrese-i Mahmudiyye Kütüphanesinde aslı olan risâlenin tam adı “*Beyânü fi'li'l-hayr izâ dehale Mekke men hacce ani'l-gayr li Aliyyü'l-kârî el-herevî*” şeklindedir. Risâlenin adı Manisa Akhisar Kütüphanesi Zeynelzâde kitaplığındaki Mehmet Emîn Müderrisoğlu vakıf kitapları içerisinde bulunan nüshada ise “*Risâltün fi'l-hac ani'l-gayr*” şeklinde geçmektedir. Bir diğeri Ankara Milli Kütüphanesindeki Eskişehir İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda bulunan nüshanın tam adı ise “*Hêzihî risâletün fi'l-hâcci ani'l-gayr izâ tecêveze'l-mîkâte bigayri ihrâmin hel hüve câizün em lâ*” şeklindedir. Ve son olarak Diyanet

İşleri Başkanlığı Kütüphanesinde Yazma Eserler bölümünde bulunan nüshanın adı ise “*Risâletü'l-hac ani'l-gayr*” olarak geçmektedir.

Elimizde bulunan eser hacca giden müslümanların hac esnasında yapacakları rükünleri ve haccın emir yasaklarını anlatan ve literatüre Menâsik-i hac olarak geçmiş birçok kitap arasında yalnızca bir risâledir. Örneğin Rahmetullah es-Sindî'nin (ö.993/1585) “*el-Mensek'ül-Mütevassıt (Lübâbü'l-Menâsik)*” isimli eseri, Muhammed b. Hasan Şeybâni'nin (ö. 189/805) “*Kitabü'l-Hac*” isimli eseri -ki hac konusunda yazılmış ilk müstakil kitap olarak kabul edilir- Ebû'l Fadl Abdurrahman b. Muhammed el-Kirmani'nin (ö. 543/1149) “*Menâsikü'l-Hac ve'l Umre*” gibi eserleri bu alanda yazılmış önde gelen eserlerdir (Özkan, 2022, s. 104). Elimizde bulunan risâlede müellif, hacda âfâkî olarak bulunan birinin başkası adına haccederken mikât sınırını ihramsız geçmesi durumunda vekâleten haccın ifsat olup olmayacağı konusunu ele alarak bedel haccın fikhî yönüne ışık tutmuştur. Bu yönüyle daha çok reddiye tarzında yazılmış bir eserdir.

4.7.1.1. Risâlenin Nüshaları

Bu çalışmada kaynak olarak daha önceden tahkike dâhil edilmemiş olan dört nüshaya ulaşılmıştır. Bu nüshalar içerisinde tarih olarak en eski risâle olan (h.1195) Medinetü'n-Nebeviyye'deki Medrese-i Mahmudiyye Kütüphanesinde bulunan eser asıl alınmıştır.

Medinetü'n-Nebeviyye'deki nüsha; toplamda dört varak ve 114 satırdan oluşmakta ve 45ط - 48ط varakta bulunmaktadır. Sayfa sonlarında sonraki sayfanın başlangıç kelimeleri eklenmiştir. Elimizde nüshanın siyah beyaz çıktısı bulunduğundan kâğıt özellikleri bilinmemektedir. Eser ismi 45ط varağında besmelenin üzerinde olup müellif ismi besmeleden sonraki ikinci satırda yer almaktadır.

Müstensih bazı yerlerde atlama yaptığından sayfa kenarına atladığı yerleri eklemiştir. Nüshanın müstensihi 48ط varağın sonunda Ali bin Âmir bin el-Makdisî el-Hanefî olarak kaydedilmiştir. İstinsah tarihi ise h. 1195, m. 1781'dir. (Elimizde bulunan Diyanet nüshasında nüshanın istinsah tarihi metin içerisinde

belirtilmediğinden en eski nüsha olarak Medrese-i Mahmudiyye Kütüphanesindeki nüsha ele alınmıştır).

Manisa Akhisar Kütüphanesi Zeynelzâde koleksiyonunda Mehmet Emîn Müderrisoğlu vakıf kitapları içerisinde 5885 numarada bulunan yazma eser toplamda 5 varak ve 146 satırdan oluşmaktadır. Nüshanın sonunda istinsah tarihi h. 1230, m. 1815 olarak kaydedilmiştir. Ancak müstensih ismi bulunmamaktadır. Nüshada cümle başlarındaki ilk kelimelerde kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Eserin adı dış kapakta bulunmaktadır. Yazarın adıysa ikinci satırda geçmektedir. Koyu sarı kâğıt üzerine rika yazı kullanılmıştır. Bu nüsha elimizdeki nüshalar içerisinde en okunaklı olan nüshadır.

Ankara Milli Kütüphanesindeki Eskişehir İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda bulunan nüsha ise 62118 demirbaş numarasında ve 297.541 tasnif numarasında bulunmaktadır. Nüsha; 277ط - 280و varakta bulunmakta ve 112 satırdan oluşmaktadır. Eserde söz başındaki kelimelerin üzerine kırmızı mürekkeple keşide çekilmiştir. Açık sarı renkte kâğıt kullanılmış olup talik yazıyla yazılmıştır. Nüshanın yazımında siyah ve kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Tarihsel yıpranma sebebiyle hafif lekeler bulunmaktadır. Eser ismi 277ط varağında besmelenin üzerinde olup müellif ismi besmeleden sonraki ikinci satırda yer almaktadır. Müstensih bazı yerlerde atlama yaptığından sayfa kenarına atladığı yerleri eklemiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan nüsha ise 002511-XXII demirbaş numara ve 229ط - 232و varakta bulunmaktadır. Nüshanın sonunda istinsah tarihi bildirilmemekle birlikte sonrasındaki nüshalarla yazım farkı bulunmaması sebebiyle tahminen Receb 1175 (Ocak-Şubat 1762) yılında istinsah edilmiş olabileceği görülmektedir. Eserin müstensihi Ahmed b. Abdülkerîm'dir. Eserde söz başındaki kelimelerin üzerine kırmızı mürekkeple keşide çekilmiştir. Krem renkte filigranlı kâğıt kullanılmış olup talik yazıyla yazılmış, 120 satırdan oluşmaktadır. Nüshanın yazımında siyah ve kırmızı mürekkep kullanılmıştır.

Eserin varaklarında tarihsel yıpranma dolayısıyla hafif lekeler oluşmuştur. Eserde yazı değişmediğinden yirmibirinci risâledeki istinsah tarihi 229و bu risâleye de kaydedilmiştir. Eser ismi 229ط varağında besmelenin bitişiğinde olup müellif ismi besmeleden sonraki ikinci satırda yer almaktadır.

4.7.1.2. Risâlenin Tahkikinde Takip Edilen Yöntem

Öncelikle risâlenin; Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Diyanet Yazma Eserler Kütüphanesi, Ankara Milli Kütüphanesi Yazma Eserler gibi kütüphanelerden yazma nüshalarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Eserin nüshalarına Medinetü'n-Nebeviyye'deki Medrese-i Mahmudiyye Kütüphanesinde, Manisa Akhisar Kütüphanesi Zeynelzâde koleksiyonunda, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda ve Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler koleksiyonunda ulaşılmıştır.

Araştırmalar sonrasında daha önce tahkike konu olmamış dört farklı nüshaya ulaşılmış ve nüshalar içerisinde karşılaştırma yapılarak müellif nüshasının olup olmadığı araştırılmıştır. Müellif nüshasına ulaşılamaması sebebiyle nüshalardan istinsah tarihi en eski olan Medrese-i Mahmudiyye Kütüphanesi nüshası esas nüsha olarak alınmıştır. Bu çerçevede diğer üç nüsha ile karşılaştırılarak müellifin ifadesine en yakın sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Eserde adı geçen âlimlerin hayatları ve yararlanılan kaynakların özellikleri hakkında araştırma yapılarak dipnotlarda gerekli hususlar aktarılmıştır. Bu araştırmalar esnasında özellikle Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA) kaynak olarak kullanılmıştır.

Metnin tahkiki esnasında İSAM Tahkikli Neşir Esasları (İTNES) referans alınmıştır. Tahkik esnasında nüshalara kısaltma açısından nüshaları çağrıştıran harfler atanmıştır. Bu minvalde Medinetü'n-Nebeviyye'deki Medrese-i Mahmudiyye Kütüphanesi nüshası “ م ” harfiyle, Manisa Akhisar Kütüphanesi Zeynelzâde koleksiyonundaki nüsha “ ز ”, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda bulunan nüsha “ أ ” ve Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserlerde bulunan nüsha ise “ د ” harfleriyle gösterilmiştir.

Tahkikte tevâfukî metot kullanılmıştır. Yani esas alınan nüshada manayı yanlış ifade edecek kelimeler varsa ve bunların doğru kullanımı karşılaştırılan diğer nüshalarda varsa, diğer nüshalardaki yazım esas alınmış ve dipnotlarda belirtilmiştir. Eğer hiçbir nüshada manayı doğru verecek şekilde bir kullanım olmamışsa bu gibi durumlarda öneri verilmiştir. Mesela 22. dipnotta üç nüshada “يناقش” şeklinde ve bir nüshada da “تناقش” şeklinde kullanılan kelime cümle içerisinde dil kurallarına uymamaktadır. Bu sebeple dipnotta, doğru kullanımı “نناقش” şeklinde olması gerektiği belirtilmiştir.

Gerekli görülen bazı noktalarda esas nüsha olarak ele alınan “ م ” nüshasındaki eksik noktalar, anlamı tamamlaması açısından diğer nüshalardaki daha anlamlı kelimelerle değiştirilmiştir. Örneğin 21. dipnotta aktarılan “تطل” kelimesi diğer üç nüshada “نطلع” şeklinde geçmiş ve mana açısından daha uygun olduğu için metin içerisinde bu şekilde kullanımı manayı daha doğru açıklayacağından esas alınmıştır.

Esas alınan “ م ” nüshasında yapılan bir diğer düzenleme ise 45. dipnotta İbn-ü Nüceym’e (ö. 970/1563) ait olan eşbah kitabı Kıvamuddîn el-İtgânî’ye (ö. 758/1357) atfedilmiştir. Bu bilgi yanlış olduğundan “أ، د” nüshalarındaki doğru yazım metne aktarılmıştır.

İncelemeye alınan nüshalarda müstensihler tarafından bazı kısaltmalara gidilmiştir. 6. Dipnotta “ظاهر” kelimesi sadece “ ظ ” harfiyle ifade edilmiştir. 28. Dipnotta ise “حينئذ” kelimesi “ ح ” harfiyle ifade edilmiştir. Bu gibi kısaltmalarda esas alınan nüshada eğer kısaltma şeklinde kullanılmışsa bunun yerine açık yazımı tahkike aktarılmıştır.

Sayfaların numaralandırılmasında ise nüshanın sayfaları içerisinde sağda kalan kısımlarda “ و ” harfi, solda kalan kısımlarda ise “ ظ ” harfi kullanılmıştır. Ayrıca nüsha metni içerisinde anlamı yarıda bırakan satır sonu ifadeler alt satırlarla birleştirilerek anlam bütünlüğü korunmaya çalışılmıştır.

4.7.1.3. Risâlenin Muhtevası

Müellif Ali el-Kârî, Risâleyi “*Ali el-Kârî’ye Göre Mekke’ye Girip Vekâleten Hac Yapan Kişinin Yapmış Olduğu Hayır İşinin Beyânı*” olarak isimlendirmiştir. Böylece başlık içerisinde risâlenin müellifi olarak kendini tanıtmıştır. Sonrasında ise İslâm ilim geleneğinde olduğu üzere dibâcede besmele, hamdele ve salât-ü selâm ile giriş yaparak risâlenin yazılma sebebini, asrın fakihleri arasında tartışmaya sebep olan “*Âfâkîlerin, -yani Mekke dışında ikamet edenlerin- vekâletle hac yaparken ihramsız olarak mikât sınırını geçmesi halinde hac olur mu? Yoksa olmaz mı? Meselesi*” olarak açıklamıştır. Sonrasında bu konuda birinci grup âlimlerin vekilin ihramsız olarak mikâtı geçmiş olması durumunda müvekkilin haccının iptal olacağını savunduklarını ve bunu “*Rahmetullah es-Sindî’nin Mensekü’l-Kebîr eserini*

kendilerine dayanak gösterdiler” ifadeleriyle görüşlerine kaynak olarak Rahmetullah es-Sindî’yi aldıklarını ifade etmiştir. Ali el-Kârî ise risâle boyunca onların dayanaklarının yanlış olduğunu dile getirmiş ve karşıt görüşü deliller göstererek çürütmüştür. Birkaç delili şu şekilde özetlenebilir:

Birinci delilinde karşıt görüşte olanların dayanak olarak kullandıkları; eserde geçen şu ifadenin “görüşe göre başkası adına hac yapan kişinin umre yapıyor dahi olsa mikâtta ihrama girmesi hacın sıhhat şartlarındandır. Sonrasında o kişi Mekke’de hac dahi yapsa onların hepsine göre tazmin eder.” delil olarak alınamayacağını çünkü şartın farz demek olduğunu ve kati bir delile dayanmadan sabit olamayacağını aktarmış ve onların bu sözü söylerken herhangi bir müçtehitten naklolunmuş bir rivâyete ve makbul olan bir mantığa dayanmadığından kabul edilemez bularak reddetmiştir.

İkinci delilinde ise kişinin kendi adına yaptığı hac asıl olduğuna ve vekâleten yaptığı hacın ise fer’i olduğuna atıfta bulunmuştur. Dolayısıyla asılda ileri sürülmeyen bir şartın fer’de de şart koşulmaması kural olduğu hatırlatılmaktadır. Ancak tahsis edici bir delil olursa o zaman şart koşulabileceği ve bu meselede tahsis edici bir delil olmadığından ileri sürülen görüşün yanlış olduğu belirtilmiştir.

Üçüncü delil ise Rahmetullah es-Sindî’nin fer’ olarak ileri sürdüğü şey mutlak kullanılması dolayısıyla asıl olarak iddia ettiği şeye uygun olmayacağı ifade edilmiştir. Bu şekilde risâle boyunca delillendirmelere gidilmiş ve meselenin fikhî boyutu ele alınmıştır (Kârî, 1762, s. 229a-232b).

4.7.1.4. Risâlenin Kaynakları

Eserin müellifi olan Ali el-Kârî, Hanefî mezhebi ulemâsından olduğu için atıfta bulunulan kaynaklar genellikle Hanefî âlimler ve Hanefî fıkıh kitaplarıdır. Eserin kaynakları şunlardır:

1- Ebû Hanîfe Nu‘mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh (ö. 150/767): Hanefî mezhebinin kurucu âlimi ve büyük müçtehitir. H. 80, m. 699 yılında Kûfe’de doğmuştur. Ticaretle uğraşan varlıklı bir ailede dünyaya gelmiştir. Döneminin pek çok âlimiyle bir araya gelmiş ve ilimlerinden faydalanmıştır. Asıl hocası ise Hammad b. Ebû Süleyman’dır. O zamanın ilim merkezlerinden gelen âlimler

arasından yüze yakın tabiin âlimiyle görüştüğü aktarılmıştır. Bu sebeple tebe-i tabiinden sayılmaktadır. İlmi ve verdiği derslerle kendinden sonraki nesillere bir yol tayin eden Ebû Hanîfe geride özellikle akaid ve fıkıh alanında olmak üzere pek çok eser bırakarak m. 767 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Ali el-Kârî nüshada kendisinden “el-İmâm” olarak bahsetmektedir. (vr. 45a) Aynı zamanda İmam Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve İmam Muhammed'den (ö. 189/805) ise “sâhibâhu” şeklinde bahsetmektedir (Uzunpostalcı, 1994, s. 131-138).

2- Ebû Yûsuf Yakûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sad el-Kûfî (ö. 182/798): H. 113 yılında Kûfe'de doğmuş İmam-ı Âzam'ın önde gelen talebelerindedir. Uzun yıllar onun ders halkasında yer almıştır. Halife Harun Reşid zamanında kadı'l-kudat olarak görev yapmıştır. İlminin yanında ahlakıyla da öne çıkan Ebû Yûsuf 182 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Nüsha içerisinde kendisinden İmam Ebû Hanîfe'nin iki arkadaşından biri şeklinde bahsedilmektedir (vr. 45a), (Öğüt, 1994, s. 260-265).

3- Rahmetullâh b. Abdillâh b. İbrâhîm es-Sindî el-Ömerî el-Medenî (ö. 993/1585): Özellikle hac üzerine yazdığı eserleriyle tanınan Hanefî fakihidir. Sind'de bulunan Derbile'de hicri 930'lu (m. 1520) yıllarda doğmuştur. Müellif, nüshada kendisinden “Allâme Şeyh Rahmetullah –rahimehullah-” şeklinde bahsetmektedir. Rahmetullah es-Sindî'ye ait olan *Cem'u'l-menâsik ve nef'u'n-nâsik* adlı en hacimli eserinin bir diğer adı olan *el-Mensekü'l-kebîr'e* atıfta bulunmaktadır (vr. 45b). Bu kitap hacıların ibâdetleri yerine getirirken sıkça karşılaştıkları meseleleri açıklaması dolayısıyla meşhur olmuştur (İnce, 2009, s. 247).

4- Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî (ö. 970/1563): Hanefî fakihidir. Dedelerinden Nuceym isimli birine nisbetle ibnü'n-Nuceym olarak lakap almıştır. Nesefî'nin *Kenzü'd-dekâik* adlı eserine yazdığı *el-Bahrü'r-râik*, *Kenz'in* önemli şerhlerinden biridir. Müellif nüshada kendisinden “Allame ibn-i Nuceym” olarak bahsetmektedir. Metinde de âlimin *el-Bahrü'r-râik* adlı şerhine atıfta bulunulmuştur (vr. 46a), (Özel, 1999, s. 236).

5- Kıvâmüddîn Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-İtkânî (ö. 758/1357): Hanefî fıkıh âlimidir. Fârâb şehrine bağlı İtkan kasabasında doğduğu için el-İtkânî olarak lakap almıştır. Hanefî fıkıhında ve Arap dilinde döneminin önde gelen âlimlerinden biri olarak anılmıştır. Müellif nüshada *el-Hidâye*'nin şerhi olan

Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân isimli esere atıf yapmaktadır (vr. 46a), (Akgündüz, 2001, s. 461).

6- Mevlanâ Sinan Halifetü'l Vâiz er- Rûmî: Müellif eserde ondan “Şeyhunâ Fahru'l-Ulemâ ve Zuhufu's-Sulehâ Mevlanâ Sinan Efendi Halifetü'l Vâiz er-Rûmî” şeklinde bahsetmektedir ve onun “*Kurratü'l-uyûn*” isimli eserine atıfta bulunmaktadır. (vr. 46a)

7- *el-Yenâbî fî Mârifeti'l-Usul ve't-Tefârî*: Mahmud Ramadan er-Rûmî (ö. 616/1219) tarafinfan Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ına yazılmış bir şerhtir. Müellif risâlede vr. 46a'da bu esere atıfta bulunmuştur

8- Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed eş-Şümünnî el-Kusantînî el-Kâhirî (ö. 872/1468): Hicri 801 yılında İskenderiye'de doğmuştur. Hanefî fakihlerinden olan eş-Şümünnî fikhın yanında Arap dili, kelâm, hadis ve tefsir ilimlerinde de eserler vermiştir. Müellif onun kitabındaki “Fasl-ı Kıran” bölümüne atıfta bulunmaktadır (vr. 47b), (Özel, 2010, s. 261).

9- Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârîî ez-Zeylâî (ö. 743/1343) Hanefî fıkıh âlimidir. Hayatıyla ilgili pek fazla bilgi olmamakla birlikte yaşamış olduğu dönemde Hanefî âlimleri onun görüşlerine önem vermiştir. Neseî'nin *Kenzü'd-dekâik*'ı üzerine yazdığı *Tebyînü'l-hakâik* isimli eseriyle şöhret kazanmıştır (Kızılkaya, 2013, s. 354). Nitekim müellif de onun bu kitabına atıfta bulunmuştur (vr. 47b).

10- Ebü'l-Fazl Rüküddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Emîrveyh el-Kirmânî (ö. 543/1149): Hicri 457 yılında Kirman'da doğmuş Hanefî fakihlerdendir. İlk eğitimini Kirman'da babasından aldıktan sonra Merv'e gitmiş ve burada dinî ilimlerde eğitim almıştır. Eserleri Irak ve Horasan'da yayılmış olan Kirmânî yine Merv şehrinde vefat etmiştir (vr. 47b), (Yaşaroğlu, 2002, s. 65).

11- Ebû Abdillâh Kutbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mekkî en-Nehrevâlî (ö. 990/1582): 1511 yılında Lahor'da doğmuştur. Ulema ailesine mensup olan Nehrevali İlk eğitimini Gucerat müftüsü olan babasından almıştır. Küçük yaşta ailesiyle birlikte Mekke'ye göç etmiştir. Tarih, hadis ve fıkıh alanında eserler vermiştir. Türkçe bilmesi dolayısıyla Osmanlıyla yakın ilişkiler kurmuş ve Mekke müftüsü ve kadısı olarak görevlendirilmiştir. Ayrıca Kanûnî Sultan Süleyman

tarafından yaptırılan Süleymâniye Medresesi'ne ilk Hanefî müderris olarak atanmıştır (Seyyid, 2006, s. 547). Müellif eser içerisinde kendisinden “Umdetü'l müteahhirîn ve zübdetü'l mütebahhirîn şeyhunâ fahru'l islâm müfti'l müslimîn bi harami'llâhi'l emîn Mevlanâ Kutbuddîn” olarak bahsetmektedir (vr. 47a).

12- Nûrüddîn Alî b. Muhammed b. Alî el-Hazrecî el-Makdisî (ö. 1004/1596): Hanefî fıkıh âlimidir. 6 Zilka'de 920 (23 Aralık 1514) tarihinde Kahire'de doğmuş ve burada yaşamıştır. Aslen Kudüslü olup Hazrec kabilesinden sahâbî Sad b. Ubâde'nin (r.a.) soyundan gelmektedir. Yaşadığı dönemde Hanefî fıkıhında otorite olarak kabul edilmiştir. Fıkıh ilminin yanı sıra Arap dili ve edebiyatı, hadis, tefsir ve kelâm ilimlerinde de eserler vermiştir (Kallek, 1999, s. 503). Müellif kendisinden “Şeyhu'l İslâm ve Evhadü'l Ulemâi'l a'lem eş-Şeyh Nûrüddîn Alî el-Makdisî” olarak bahsetmektedir (vr. 48b).

4.7.1.5. Risâledeki İctihad ve Fetvaların Kaynakları

İslâm hukuk geleneğinde fikhî hükümlerin kaynaklarından yani icmâlî delillerden şer'î-amelî hükümleri tafsîlî delillerinden çıkarmak için yol gösteren kurallara fıkıh usûlü denilmektedir. (Şaban, 2017, s. 32) Müellif, nüshasında bu edille-i şer'iyelerden bazıları kullanmıştır. Bunlardan ilki kaynak olarak başvurulacak ilk merci olan Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bu noktada müellifimiz Ali el-Kârî'de kendi görüşü konusunda dayanak olarak “Allah dinde sizin için hiçbir zorluk kırmamıştır” (Hac, 22/78), (46⁹ vr.) âyeti kerîmesini kullanmıştır.

Ayrıca “Güneş batmadan Arafat'ın sınırlarından çıkan sonra güneş batınca Arafata dönen kişiye kıyas etmesine gelince, bu son derece garip ve düşük bir kıyastır.” ifadesiyle kıyas (45^ط vr.); “Asılda ileri sürülmeyen bir şartın fer'de de şart koşulmaması kuraldır. Ancak tahsis edici bir delil olursa o zaman şart koşulabilir ancak bu meselede tahsis edici herhangi bir delil yoktur.” ifadesiyle de tahsis delili kullanılmıştır (45^ط vr.).

Kaynak olarak kullanılan bir diğer merci ise küllî kaidelerdir. Bu kaideler âyet ve hadislerden deliller alınarak âlimler tarafından tespit edilmiştir. Osmanlı'nın son döneminde Ahmed Cevdet Paşa önderliğindeki komisyon tarafından hazırlanan *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*'de biraraya getirilmiş olan küllî kaideler, İslâmî literatürde

sıkça kullanılmıştır. Müellif risâle içerisinde “zarurât mahzûrâtı mübah kılar” (46, vr.) ve “aslında ileri sürülmeyen bir şartın fer’de de şart koşulmaması kuraldır.”(45, vr.) gibi ifadelerle küllî kâidelere değinmiştir. Ayrıca “denize düşenin yılanı sarılması” (47^b vr.) gibi darb-ı meseller de kullanılmıştır.

4.7.2. el-Üskübî’nin Risâlesinin Adı, Telif Sebebi ve Nüshası

Eserin adı risâlenin başlığında “*Risâle-i Hâc ani’l-gayr*” yani “*Başkası Yerine Hac*” olarak geçmektedir. el-Üskübî risâlenin başlangıcında eserin telif amacını: Ücretle vekâleten hac yapan kişilerin haccın şartlarını bilmeden Mekke’ye geldiklerini ve haccı ifsat edecek hareketlerde bulduklarından müvekkile ait hac sorumluluğunun yerine getirilmediğini ifade etmiştir. Müellif de bu kimseler için vekâleten hac menâsikini açıklayıcı bir rehber olması için eseri telif ettiğini haber vermektedir.

Yapılan araştırma sonucunda eserin tek nüshası olan müellif nüshasına Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Giresun İl Halk Kütüphanesi Koeksiyonu, 28 Hk 3628/2 demirbaş no’da ulaşılmıştır. Nüshanın içinde bulunduğu kitabın adı *Risâle-i Hac* olarak geçmektedir. Latinizesi yapılan çalışmamızla ilgili nüsha ise bu kitap içerisinde 18a-23a varaklar arasında bulunmaktadır. Müellifin adı ise 23a varakta “*Kad temmet vaktü bâde’z-zuhr es-sâlis aşer min Ramazâni’l-mübârek an-yedi ahkarü’l-verâ Mehmed Emîn İbni eş-Şeyh Mehmed el-Üskübî eş-şehir Şeyhzâde.*” şeklinde geçmektedir. Yazım yılı ise “*Li-sene 1070 mine’l-hicreti’n-nebeviyye.*” şeklinde yani m. 1660 olarak kaydedilmiştir. Eserin müellif nüshası olduğu ise “*An-yedi ahkarü’l-verâ Mehmed Emîn İbni eş-Şeyh Mehmed el-Üskübî*” ifadesindeki Mehmed Emîn İbni eş-Şeyh Mehmed el-Üskübî eliyle ifadesinden anlaşılmaktadır. Kitapta nüsha başlıkları ve sayfa çerçevelerinde kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Koyu sarı kâğıt üzerine rika yazı kullanılmıştır. Sayfa sonlarında arka yüzün ilk kelimesi yazılarak okuyana kolay geçiş sağlanmıştır. Sayfalarda tarihsel yıpranma dolayısıyla hafif lekeler bulunmaktadır.

4.7.2.1. Risâlenin Muhtevası

Müellif esere İslâm geleneğinde olduğu üzere besmele, hamdele, salat ve selam ile başlamıştır. Sonrasında risâleyi oluştururken birçok mu'teber fıkıh kitabından yararlandığını ve yukarıda belirtildiği üzere vekilin haccı doğru bir şekilde yapabilmesi için bir rehber olması açısından bu çalışmayı meydana getirdiğini haber vermektedir. Müellif risâleyi iki bölüme ayırmaktadır. İlk bölümde hacca vekil göndermenin şartlarından bahsetmektedir. İkinci bölümde ise vekilin müvekkilin vasiyeti veya emri doğrultusunda hac yapması anlatılır.

Birinci bölümde ele alınan şartlardan ilki şu şekildedir: Hac için adına vekil gönderilen kişinin vefat etmiş olması gerekir. Eğer müvekkil sağ ise ve hacca gitmeye engel bir durumu yoksa bu kişinin vekil gönderemeyeceği ifade edilmektedir.

Müvekkilin hacca gitmesine engel teşkil edecek sebepler ise şu şekilde sıralanmıştır. Birinci engel hastalıktır. Ancak hastalığın da kişinin hayatının sonuna kadar devam eder nitelikte olması gerektiğini aksi takdirde müvekkilin hayatta iken sağlığına kavuşması durumunda tekrardan haccetmesi gerektiği ifade edilmiştir. İkinci engel yaşlılıktır. Haccetmesi farz olan bir kişi binek üzerinde durmaya güç yetiremeyecek halde yaşlanmışsa bu kişinin de hacca vekil gönderebileceği aktarılmıştır. Üçüncü engel ise müvekkilin âmâ veya kötürüm olmasıdır ki bu durumda da vekâleten haccın caiz olduğu ifade edilmiştir.

Müellifin saydığı şartlardan ikincisi; vefat eden kişi adına bir yabancı ondan emir almaksızın haccetmesi durumunda vekâleten haccın olamayacağı ancak kendi varisleri kendi adına hac yapılan kişi hayattayken vasiyet etmemiş dahi olsa yerine haccettiklerinde müvekkilden hac farzasının düşmüş olacağı ifade edilmektedir. Üçüncü şart ise vekilin ihrama müvekkil adına girmesidir ve bu niyetin illa dil ile değil kalp ile de olabileceği zikredilmektedir. Dördüncü şart haccın müvekkilin malından harcanarak yapılmasıdır. Vekil eğer kendi malıyla haccederse geçersizdir. Ancak varisler vekile hac sonrasında harcanılan ücreti meyyitin malından vereceklerini söylerlerse bu durumda haccın sahih olacağı haber verilmektedir. Beşinci şart ise vekilin hac yolculuğunu binek ile yapmasıdır. Eğer yaya olarak yapmışsa vekâleten haccın caiz olmayacağı aktarılmaktadır. Altıncı şart ise vekilin haccı meyyitin şehriden yapmasıdır. Başka şehirden yapması durumunda haccın caiz

olmayacağı haber verilmektedir. Hacceden kişinin Mekke’de vefat etmesi durumunda başkasına hac vasiyet etmesi konusunda ise görüş farklılığı olduğu bildirilmektedir. İmam Muhammed’e göre meyyitin şehrine gidip oradan başlanması gerektiği, İmam Ebû Yûsuf’a göreyse Mekke’den vekâleten hacca başlayabileceği aktarılmaktadır. Bu konudaki çeşitli meseleler de mezhep içerisindeki farklı görüşler serdedilerek açıklanmaktadır.

Bu şekilde bedel haccın şartları ve vekilin, müvekkilin vasiyeti veya emri doğrultusunda nasıl haccdebileceği açıklanmaktadır (Üskübî, 1660, s. 18a-23a).

4.7.2.2. Risâlenin Kaynakları

Mehmed Emîn el-Üskübî’nin yazmış olduğu bu risâlede pek çok ilmî kaynağa yer verilmiştir. Bu kaynaklara bakıldığında genellikle Hanefî mezhebinin fıkıh literatürünün esas alındığı görülmektedir. Nüshada atıf yapılan kaynaklar şu şekildedir:

1- Ebû Hanîfe Nûmân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh (ö. 150/767): Hanefî mezhebinin kurucu âlimi büyük müctehittir. H. 80, m. 699 yılında Kûfe’de doğmuştur. Ticaretle uğraşan varlıklı bir ailede dünyaya gelmiştir. Döneminin pek çok âlimiyle bir araya gelmiş ve ilimlerinden faydalanmıştır. Tebe-i tabiinden sayılmaktadır. İlmi ve verdiği derslerle kendinden sonraki nesillere bir yol tayin eden Ebû Hanîfe geride özellikle akaid ve fıkıh alanında olmak üzere pek çok eser bırakarak m. 767 yılında Bağdat’ta vefat etmiştir. Risâlede pek çok yerde onun ismine atıfta bulunulmuştur (vr. 18b, 19a, 20a.), (Uzunpostalcı, 1994, s. 131-138).

2- Ebû Yûsuf Ya’kub b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa’d el-Kûfî (ö. 182/798): H. 113 yılında Kûfe’de doğmuş İmam-ı Âzam’ın önde gelen talebelerindedir. Uzun yıllar onun ders halkasında yer almıştır. Halife Harun Reşid zamanında kadı’l-kudat olarak görev yapmıştır. İlminin yanında ahlakıyla da öne çıkan Ebû Yûsuf 182 yılında Bağdat’ta vefat etmiştir. (vr. 20a, 21a.), (Öğüt, 1994, s. 260-265).

3- Muhammed b. Hasan Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî (ö. 189/805): H. 132 yılında Vâsıtta dünyaya gelen âlim, Hanefî mezhebinin görüşlerini kayıt altına alan önde gelen müctehitlerdendir. Ebû Hanîfe’den yaklaşık dört yıl eğitim aldıktan sonra İmam Ebû Yûsuf’tan da dersler alarak hocasının fikhî

görüşlerini sonraki nesillere aktarmıştır. Halife Hârûnü'r-reşîd zamanında Ebû Yûsuf'un vefatı sonrasında başkadılığa getirilmiş ve hayatının sonuna kadar bu görevde kalmıştır. 189 (805) yılında Rey'de vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir. Nûshada kendisinin görüşlerine atıfta bulunulmuştur (vr. 20a), (Taş, 2010, s. 38-42).

4- *el-Bahrü'l-amîk fî menâsiki'l-mutemir ve'l-hâc ile'l-beyti'l-atîk*: İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî'nin (ö. 854/1450) hac ve umre menâsikiyle ilgili yazdığı eserde müellif Mekke ve Medine tarihine ve bu şehirlerdeki önemli mekânlar hakkında bilgilere yer vermiştir. Müellif metnin çeşitli yerlerinde bu esere atıfta bulunmuştur (vr. 18b, 21a), (Köse, 2000, s. 248).

5- *el-Yenâbî fî Ma'rifeti'l-Usul ve't-Tefârî*: Mahmud Ramadan er-Rûmî (ö. 616/1219) tarafından Kudûrî'nin (ö. 428/1037) *el-Muhtasar*'ına yazılmış bir şerhtir. Müellif yazmada bu esere atıfta bulunmuştur (vr. 19b), (Koca, 2020, s. 64-66).

6- Ebû'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî (ö. 592/1196): Fetvalarıyla tanınan Hanefî fakihidir. Bir ulemâ ailesine mensup olduğundan Kâdihân lakabıyla tanınmıştır. *Fetâvâ Kâdihân* isimli eseri, Hanefî mezhebinde yazılmış en muteber ve yaygın fetva kitaplarından biridir. Müellif eserinin çeşitli yerlerinde bu kitaba atıfta bulunmuştur (vr. 19a,20b, 21a, 22b), (Özel, 2001, s. 121-123).

7- Ebû'l-Fazl Rüknuddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Emîrveyh el-Kirmânî (ö. 543/1149): Hicri 457 yılında Kirman'da doğmuş Hanefî fakihlerdendir. İlk eğitimini Kirman'da babasından aldıktan sonra Merv'e gitmiş ve burada dini ilimlerde eğitim almıştır. Eserleri Irak ve Horasan'da yayılmış olan Kirmânî yine Merv şehrinde vefat etmiştir. Müellif eserinin çeşitli yerlerinde ona atıfta bulunmuştur (vr. 19b, 24a), (Yaşaroğlu, 2002, s. 65).

8- Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî (ö. 428/1037): Önde gelen Hanefî fakihlerdendir. Nisbesi kesin olarak bilinmemekle birlikte Bağdat'ın Kudûre köyüyle ilişkilendirilmektedir. Çeşitli âlimlerden ilim tahsil ettikten sonra Irak'ta Hanefî mezhebinin önderi olmuştur. Abbâsî Halifesi Kâdir-Billâh'ın Şiilere Sünniliği hâkim kılma arzusu üzerine mezheplerin otoritelerinden muhtasar fıkıh eseri istemesi üzerine *el-Muhtasar*'ı yazmıştır. Bu eser o kadar meşhur olmuştur ki Hanefî fikhının temel metinlerinden biri kabul edilmiş ve

üzerine birçok şerh yazılmıştır. Müellif vr. 20a'da ona atıfta bulunmuştur (Kallek, 2002, s. 321).

9- *el-Kâfi*: Hâkim eş-Şehîd (ö. 334/945) tarafından öğrenimde kolaylık sağlamak amacıyla Hanefî mezhebinin önde gelen imamlarından Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin temel eserlerini (Zahiru'r-Rivâye) özetleyerek kaleme aldığı eseridir. Müellif metin içerisinde bu esere atıfta bulunmuştur (vr. 20b), (Gözübenli, 1997, s. 195).

10- *el-Mebhut*: İmam Serahsî'nin (ö. 483/1090) Hanefî fihhına dair yazdığı kapsamlı eseridir. İmam Serahsî bu eseri Hâkim eş-Şehîd'in (ö. 334/945) İmam Muhammed'in Zahiru'r-Rivâye eserlerini özetlediği *el-Kâfi* adlı eserini şerh etmek maksadıyla yaklaşık 150 yıl sonra yazmıştır. Eserin içerisinde de sıkça belirtildiği üzere ağır hapisane şartlarında öğrencilerine dikte ederek hazırlanmıştır. Metin içerisinde bu esere atıfta bulunulmuştur (vr. 20b), (Kaya, 2003, s. 214).

11- *el-Muhtasar*: Ebü'l-Hasen Ubeydullah b. el-Hüseyn b. Dellâl el-Kerhî (ö. 340/952) tarafından yazılmış, sonraki âlimler tarafından mezhep imamlarının görüşlerinin yorumunda ve Kerhî'nin şahsî görüşleri konusunda kaynak olarak kullanılmıştır. Bu eser; Cessâs, Kudûrî, İsbîcâbî, Rükneddin el-Kirmânî ve Ebû Abdullah el-Basrî tarafından şerh edilmiştir. Bizim metnimiz içerisinde de Rükneddin el-Kirmânî tarafından yapılan şerhe atıfta bulunulmuştur (vr. 20b). *Şerh-i Muhtasârü'l-Kerhî* olarak anılan eser ise *el-İzâh*'tır (Apaydın, 2022, s. 285).

12- *Gâyetü'l-Beyân ve Nâdiretü'l-Akrân*: Kıvâmüddîn Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-İtkânî (ö. 758/1357) tarafından Hanefî fihhına dair en muteber kaynaklardan olan *el-Hidâye*'ye yazdığı şerhidir. Kitabın başında belirtildiği üzere müellif 721 (1321) yılındaki Kahire ziyaretinde şerhe başlamış, Bağdat ve Arrân'da çalışmalarını sürdürmüş, nihâyet Dımaşk'a ikinci gelişinde 747 Rebülevvelinde (Temmuz 1346) eseri tamamlamıştır. Metin içerisinde bu kitabın adı verilmemiştir ancak *fî Şerhi'l-Hidâye* olarak atıfta bulunulmuştur (vr. 21a), (Akgündüz, 2001, s. 464).

13- Ebü'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî (ö. 373/983): Hanefî mezhebinin meşhur fakihlerinden olan Ebü'l-Leys, fakih, müfessir ve sûfi'dir. Lakabından da anlaşılacağı üzere Semerkand'da doğmuş olması muhtemeldir. Fıkıh alanındaki hocası "Küçük Ebû Hanîfe" diye meşhur olan

Belhli Ebû Ca'fer el-Hinduvânî'dir. es-Semerkindî özellikle vaaz, nasihat ve ilmihal türünde verdiği eserleriyle müslüman coğrafyalarda şöhret bulmuştur. Metin içerisinde kendisinden “Sâhib-i Nevâzil” olarak bahsedilmektedir. Böylece onun fıkıh alanında yazdığı *en-Nevâzil (el-Fetâvâ)* isimli eserine atıfta bulunmuştur (vr. 21b), (Yazıcı, 2009, s. 473).

14- Tahâvî: Hicri 239 tarihinde Mısır'ın güneyinde Tahâ köyünde dünyaya gelmiştir. Bu sebeple buraya nisbet edilerek Tahâvî adıyla anılmıştır. Dedesi kumandan, babası şiir ve edebiyatla uğraşmış, annesi İmam Şâfi'nin ilim meclisinde bulunmuş ve dayısı da İmam Şâfi'nin önde gelen talebelerinden olmuştur. Dolayısıyla ilim ehli bir aileden gelmektedir. Yirmili yaşlarına kadar Şâfi olsa da sonradan Hanefî mezhebini tercih etmiştir. Tahâvî Hanefî mezhebinin oluşum döneminde fıkıhın çeşitli alanlarında kaleme aldığı eserlerle mezhebin oluşumuna ve yayılmasına, farklı türlerde literatürün ortaya çıkışına öncülük etmiştir. Metnimiz içerisinde *Muhtasar-ı Tahâvî* şeklinde eserine atıfta bulunulmuştur (vr. 21b), (İltaş, 2010, s. 385).

15- *el-Muhtasar*: Hanefî fıkıhının ilk muhtasarı sayılan eser, bazı kaynaklarda *el-Muhtasaru'l-kebîr* ve *el-Muhtasaru's-sagir* şeklinde iki versiyonu olduğu zikredilmektedir. Kitabın girişinde müellif; Hanefî mezhebinin imamlarından Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, İmam Muhammed'in ve İmam Züfer'in görüşlerine yer vermiştir. *el-Muhtasar*'da dikkat çeken özelliklerden biri de, imamlar arasında ihtilâf bulunması halinde “bunu esas alırız” sözüyle bu görüşlerden birinin tercih edilmiş olmasıdır. Bu kitap üzerine pek çok şerh yazılmıştır. Metnimiz içerisinde *Muhtasar-ı Tahâvî* şeklinde bu esere atıfta bulunulmuştur (vr. 21b), (İltaş, 2010, s. 385).

16- Serahsî, Radiyyüddin (ö. 571/1176): Aslen Merv'e bağlı Tûsân köyünden olup Horasan'ın bir şehri olan Serahs'ta bir müddet yaşadığı için Serahsî olarak anılmıştır. Fâtımî hâkimiyetinin sona ermesiyle birlikte Halep ve Dımaşk'ta eserleriyle ve medreselerde verdiği derslerle Hanefî mezhebinin yayılmasına öncülük etmiştir. Bu sebeple kendisine Hanefî fıkıh tarihinde önemli bir şahsiyet olarak öne çıkmaktadır. Yazmamızda kendisinden *Sâhib-i Muhît* olarak bahsedilmektedir (vr. 19a), (Özen, 2009, s. 542).

17- *el-Muhît*: Radiyyüddîn es-Serahsî (ö. 571/1176) tarafından yazılmış fıkıh eseridir. Kureşî eseri bir yerde *el-Bahrü'l-muhît*, bir başka yerde *el-Bahr* diye anmış

ancak müellif kendi eserini yalnızca *el-Muhît* olarak adlandırmıştır. Eser içerisinde bu kaynağa atıflarda bulunulmuştur (vr. 18b, 19a, 19b), (Özen, 2009, s. 542).

18- *Tatarhâniyye*: Hindistanlı Hanefî fakihlerinden Âlim b. Alâ (ö. 786/1384) tarafından yazılmış Arapça fıkıh kitabıdır. Delhi Türk sultanlarından 3. Fîrûz Şah Tuğluk'un hükümdarlığı döneminde yazılarak Tatar Han'a takdim edilmiştir. Hanefî fıkıhının klasik fûrû kitaplarında takip edilen sisteme göre yazılan eserde Merğînânî'nin *el-Hidâye*'si örnek alınmıştır. Müellif yazma içerisinde bu esere atıfta bulunmuştur (vr. 19b), (Koca, 1995, s. 446).

19- Ebü'l-Bekâ Bahâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ziyâiddîn Muhammed el-Ömerî es-Sâgânî (ö. 854/1450): Hanefî ulemasındandır. H. 789, m.1387 tarihinde babasının kadı'l-kudât olarak görev yaptığı Mekke'de dünyaya gelmiştir. Fıkıh ve birçok ilim dalında ihtisas sahibi olan İbnü'z-Ziyâ babasının vefatından sonra kadı'l-kudât olarak yerine atanmıştır (vr. 18b, 21a), (Köse, 2000, s. 248).

4.7.3. İki Risâlenin Karşılıklı Değerlendirilmesi

Risâlelerimizden ilki Ali el-Kârî tarafından 17. yy'da arapça olarak vekâletle hac konusundaki "*âfâkînin mikât sınırını ihramsız aşması durumunda haccın iptal olup olmayacağı*" meselesini açıklamak için yazılmış ve daha çok reddiye mahiyetinde bir çalışmadır. Bu anlamda vekâleten hac konusunu detaylı değil kısıtlı olarak aktarmıştır. Müellif risâle boyunca karşıt görüşü savunanlara reddiye şeklinde görüşlerini delillendirerek cevap vermiştir. Mehmet Emîn el-Üskübî tarafından Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınan diğer eser ise konuyu daha kapsamlı bir şekilde ele almış ve vekâletle haccın şartlarını, hükümlerini, batıl olması durumunu, nerede ne yapılması gerektiğini, kısaca bedel haccın doğru bir şekilde nasıl yapılabileceğini aktarmaya çalışmıştır.

el-Üskübî, risâlesinin girişinde de aktardığı üzere bu nüshanın yazım amacının, bedel haccına gelen kimselerin -hac hakkında eksik bilgiyle geldikleri veya bilgi sahibi olmadan sadece Mekke'ye gelmekle haccı tamamladıklarını düşünmelerinden kaynaklı- birçok yanlış yapımları ve adına haccetmeye geldikleri kişilerin de haclarını ifsat etmelerinin önüne geçmek olduğunu ifade etmektedir.

Görüldüğü kadarıyla Üskübî'nin risâlesinde vekâleten hac konusu daha kapsamlı ele alınmıştır. Müellif, görüşlerini delillendirmek için zengin bir kaynakçaya yer vermiştir. Bu kaynaklar arasında birçok Hanefî fikhının temel kaynaklarının yanında şerhler de bulunmaktadır. Arapça nüshada da aynı şekilde müellif tarafından kaynaklar incelenmiş ve kendi görüşlerini delillendirmek için metin içerisinde belirtilmiştir. Bu kaynakların ise çoğunluğunu şerhler oluşturmaktadır. Ali el-Kârî ve el-Üskübî'nin risâlelerinde ki ortak nokta ise Hanefî mezhebini esas almalarıdır.

4.8. Nüshaların Tahkik, Tercüme ve Latinizesi

4.8.1. Ali el-Kârî'nin "Beyânü Fi 'l-i-Hayr İzâ Dehale Mekke Men Hacce Ani'l-Gayr" Adlı Risâlesinin Tahkiki

بيان فعل الخير إذا دخل مكة من حج عن الغير لعلي القارئ الهروي¹

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله وكفى وسلام على عباده الذين اصطفى. أما بعد، فيقول المفتقر إلى مغفرة² الغني الباري علي بن سلطان محمد القاري³، إنه⁴ وقعت مسألة اضطر⁵ فيها فقهاء العصر؛ وهي أن الأفاقي الحاج عن الغير إذا تجاوز عن الميقات بغير إحرام للحج: هل هو مخالف أم لا؟ فقول: يكون مخالفاً بمجرد المجاوزة؛ فيبطل حجه عن الأمر، سواء أحرم بمكة أو بينها وبين المواقيت، أو رجع إلى الميقات وأحرم. وقيل: لا يكون مخالفاً. بل عليه أن يرجع إلى الميقات، ويحرم منه عن الأمر.

والأولون اعتمدوا على ظاهر⁶ ما ذكره العلامة الشيخ⁷ رحمة الله⁸ - رحمه الله - في منسكه الكبير⁹ حيث قال: ومنها أي من شروط صحة الحج عن الأمر أن يحرم من الميقات؛ فلو

1 ز: رسالة في الحج عن الغير لعلي القارئ
أ: هذه رسالة في الحج عن الغير إذا تجاوز الميقات بغير إحرام هل هو مخالف أم لا
د: رسالة في الحج عن الغير
2 ب + ربة
3 ب + هروي
4 ز + قد
5 أ: اضطرب
6 هكذا وردت في أ، ز، د ووردت في م: ظ
7 رحمة الله بن عبد الله بن إبراهيم السندي العمري المدني ولد في منطقة دربله ببلاد السند حوالي سنة 930هـ / 1520 م وتوفي سنة 993هـ / 1585 م وهو عالم حنفي مشهور بمؤلفاته في مناسك الحج.
8 ز - رحمه الله
9 المنسك الكبير: هو أحد مؤلفات رحمة الله السندي ويسمى بجمع المناسك ونفع الناسك، واشتهر هذا الكتاب لكونه يضم جواباً للمسائل التي يتعرض لها الحجاج في أثناء أداء الحج.

اعتمر وقد أمره بالحج ثم حج من مكة يضمن في قولهم جميعاً، ولا يجوز ذلك عن حجة الإسلام؛ لأنه مأمور بحجة ميقاتية انتهى.

ولا يصح الاعتماد عليه من وجوه؛ منها: أن الشرط فرض لا يثبت إلا بدليل قطعي، فمجرد قوله من غير نقله إلى¹⁰ مجتهد أو إسناده إلى دليل منقول أو معقول غير مقبول. ومنها أن الحج عن النفس¹¹ أصالة أصل، وعن غيره نيابة فرع، ولا يشترط في الأصل كون إحرامه أفاقياً، والأصل أن ما لا يكون شرطاً في الأصل لا يكون شرطاً في الفرع إلا ما خص بدليل، ولا دليل¹². ومنها: أن تفريعه غير مطابق لمدعاه الأصلي¹³ من الاطلاق[1و]؛ إذ التفريع الصحيح على¹⁴ مقصوده بالتصريح: هو أن يقول: فلو تجاوز عن الميقات بغير إحرام، ثم حج من مكة أو غيرها، ولو من ميقات يضمن، وأما ما ذكره: فإنما هو تفريع على أصل آخر محرر، وعند الكل معتبر مقرر، وهو أن من شرائط صحة الحج عن الغير أن لا ينتهي سفره إلى عمرة، وهو على نوعين متفق عليه ومختلف فيه، فالأول: أن يحرم بعمرة مفردة، وهذا الحكم أعم من أن يكون إنشأؤها¹⁵ من الميقات، أو مما دونه أو مما فوقه، فقوله: "ثم حج من مكة" لغو؛ فإنه لو حج بعدها من الميقات أيضاً لكان الحكم كذلك، والثاني: أن الأمر إذا أمره بالإفراد فضم إليه العمرة للأمر، فعند الإمام¹⁷ رضي الله عنه¹⁸ مخالف وخالفه صاحبه¹⁹، وهذا أيضاً حكم شامل للميقات وغيره. ومنها أنهم صرحوا بأن الأفاقي لو جاوز الميقات، ودخل مكة بغير إحرام، ثم عاد إلى الميقات، وأحرم منه سقط الدم بالاتفاق، وإطلاقهم دليل للعموم²⁰. حتى نطلع²¹ على تقييد الخصوص، ونحن لا نحتاج إلى القياس حتى يناقش²² فيه بالفرق، وأما قياس الخصم عود²³ هذا على عود الخارج من حدود عرفة قبل الغروب بعدما غربت ففي غاية من الغرابة ونهاية من السقوط؛ فإن الواجب هنالك الاستمرار، فلا يستدرك بالعود، وهنا الواجب إحرامه من الميقات²⁴؛ تعظيماً للحرم، فيستدرك، مع أنه لو صح قياسه لكان موجباً للدم، لا لبطلان الحج، ومنها: أن قوله: "مأمور بحجة ميقاتية"²⁵ يعم ما تجاوز الميقات ثم أحرم منه انتهاءً أو أحرم منه أو²⁶ مما قبله ابتداءً، ومنها أن مجاوزته عن الميقات معصية [1ظ] من جملة الجنایات، وبارتكاب جنایة غير الجماع المفسد لا يبطل حجه، لا عن نفسه، ولا عن غيره، من غير فرق بينهما، مع أنه يمكن مجاوزته على هيئة لا تكون معصية؛ كأن لم يعلم بالميقات، أو بوجوب الإحرام منه، أو قصد بستان بني عامر مثلاً لا سيما إذا وصل الميقات قبل أشهر الحج، وهو مأمور بالحج؛ فإن الإحرام به حينئذ²⁷ مكروه. بل غير منعقد عند بعض العلماء؛ فلا شك أن

10 ز - نقله الى

11 ز : نفسه

12 ز + عليه

13 ز : الأصل

14 ز : علامة

15 ز + إحرام

16 رحمة الله بن عبد الله بن إبراهيم السندي العمري:(المنسك الكبير)

17 يقصد الإمام أبا حنيفة النعمان

18 أ : رض، د - رضي الله عنه

19 يقصد أبا يوسف ومحمد

20 ز : العموم

21 هكذا وردت في كل النسخ ما عدا م: تطلع

22 أ : تناقش، ولعلها نناقش

23 هكذا وردت في ز، وفي النسخ الأخرى: عوده

24 أ - من الميقات

25 رحمة الله بن عبد الله بن إبراهيم السندي العمري:(المنسك الكبير)

26 أ : و

27 هكذا وردت في ز وفي النسخ الأخرى "ح" اختصاراً

الأحوط في حقه²⁸ حينئذ²⁹ أن يدخل مكة بلا إحرام، ثم يخرج إلى الميقات بعد تحقق الأشهر فيحرم بالحج؛ لنلا يقع في حرج عظيم من جهة صرف مال جسيم. وربما يكون متعلقاً بحق³⁰ الأيتام والمساكين، ويكون المأمور³¹ من المفلسين، وقد قال³² تعالى ﴿وما جعل³³ عليكم في الدين من حرج³⁴﴾، ومن القواعد المشهورات أن الضرورات تبيح المحظورات³⁵، وقد صرح في بعض المناسك بأن من جاوز الميقات غير محرّم أثم، ولزمه أن يعود إليه³⁶، و يُحرم منه إن لم يكن له عذر، فإن كان له عذر كخوف الطريق، أو³⁷ الانقطاع عن الرفقة، أو ضيق الوقت، أو مرض شاق، ونحو ذلك، فأحرم من موضعه، ولم يعد إليه لزمه³⁸ دم، ولم يَأثم بترك الرجوع، ويَأثم بالمجازة أي: إذا كان على وجه المعصية، قالوا: فإن عاد قبل أن يُحرم، وأحرم منه سقط عنه الدم بالإجماع، وإن عاد بعد شروعه في³⁹ أفعال⁴⁰ أحد النسكين لا يسقط عنه الدم بالاتفاق. ثم اعلم أن العود إلى الميقات الذي جاوزه ليس⁴¹ بشرط في سقوط الدم، لكن الأفضل أن يُحرم من ميقاته ذلك، ومنها أنه صرح العلامة [2و] ابن نُجيم في شرح الكنز⁴²، والشيخ قوام الدين الإتقاني⁴³ في شرح الهداية⁴⁴، ومولانا سنان خليفة الواعظ الرومي في منسكه⁴⁵ بلزوم الدم على المأمور بتجاوز⁴⁶ الميقات بلا إحرام؛ فلو كان الحاج عن الغير مخالفاً بالتجاوز لما احتاج إلى لزوم⁴⁷ القول بلزوم الدم على⁴⁸ المأمور، بل هذا كالصريح في أن الأفاقي الداخل بغير إحرام - والحال أنه مأمور-⁴⁹ لو أحرم من مكة لا يجب عليه إلا الدم، وحجه صحيح عنه، فكيف إذا لم

- 28 ز + الحاج عن الغير
29 ز + إلى حين وصل إلى الميقات قبل أشهر الحج
30 ز : بحقوق
31 ز : به من
32 ز + الله
33 ز \ أ : ليس
34 وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ ۗ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ ۗ مَلَّةً أَيْبِكُمْ إِِبْرَاهِيمَ ۗ هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هَذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ ۚ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ * (الحج78)
35 وهي قاعدة في أصول الفقه مأخوذة من قوله تعالى "إلا ما اضطررتم إليه" (الأنعام 119) انظر: المجلة
36 ز \ أ - إليه
37 ز : و
38 هكذا وردت في ز ، وفي النسخ الأخرى: لزم
39 ز : احد
40 أ: اعمال
41 ز : فليس
42 زين الدين بن إبراهيم بن محمد المصري توفي عام 970هـ / 1563م، عالم فقيه حنفي اشتهر بلقب بن نجيم وهو اسم لأحد أجداده ومن أشهر مؤلفاته شرحه المسمى البحر الرائق لكتاب النسفي المسمى كنز الدقائق
43 هكذا وردت في أ، د. وفي ز: الاتفاق وفي م: والشيخ قوام الدين صاحب الأشباه الإتقاني الشيخ قوام الدين الإتقاني: ولد في منطقة إتقان التابعة لبلدة فاراب التركستانية سنة 685هـ / 1286م وكان أشهر علماء عصره في الفقه الحنفي وعلوم العربية.
44 الهداية: هو شرح برهان المرغيناني (توفي سنة 593هـ / 1197م) لكتابه بداية المبتدئ الذي جمع فيه كتاب مختصر القدوري وكتاب الجامع الصغير لحسن الشيباني. وقام قوام الإتقاني بشرح الهداية في كتابه المسمى غاية البيان ونادرة الأقران.
45 سنان خليفة الرومي شيخ الإسلام الواعظ والمدرس بالمسجد الحرام من مؤلفاته كتاب مناسك الحج وقد كتبه باللغة العثمانية.
46 ز + بتجاوزه
47 ز ا د - لزوم
48 أ : عن
49 بالحج ز +

يحرم أولاً ثم أحرم من الميقات فإنه حينئذ يسقط عنه الدم أيضاً اتفاقاً، وقد علل قوام الدين الاتفاق بقوله: “وإنما قلنا يجب دم التجاوز على الأمور؛ لأنه تعلق بفعله وجنابته، ولأن المحجوج عنه أذن له في الحج ولم يأذن⁵⁰ في أسباب الكفارة”، وزاد الشيخ سنان الواعظ⁵¹ وقال⁵²: “دم مجاوزة الميقات بلا إحرام على المأمور بلا خلاف” ومنها ما في الينابيع⁵³ بل⁵⁴ أصرح من هذا حيث قال: “ولو أحرم من الميقات أو دونه فضاعت نفقته⁵⁵ فأنفق من مال نفسه، فذكر الخلاف في أنه: هل يرجع على الوصي بذلك أم لا؟ مع اتفاقهم على أنه غير مخالف. فهذا نص في المقصود، فإنه لو كان إحرامه مما دون الميقات مبطلاً لحجه عن غيره لما كان للخلاف وجه في أنه هل⁵⁶ يرجع على الوصي أم لا فيما أنفق من مال نفسه؟ مع أن أرباب المناسك ذكروا من جملة الشروط في الحج عن الغير: أن يكون حج المأمور بمال المحجوج عنه عند الجمهور، وأن يصرف عين مال الأمر على اختلاف⁵⁷ في ذلك كما هو [2ظ] المشهور، ومنها: أن مراد الفقهاء بقولهم على ما هو مصرح في كتبهم من منع المأمور بالحج عن أن يعتمر أولاً، وتعليلهم بأنه مأمور بحجة ميقاتية لا يدل على أن الميقات شرط بل المراد به أن حجه يكون آفاقياً إذا كان المال وافياً كما قال الشُّمِّي⁵⁸ في “فصل القرآن”⁵⁹ عند قوله: هو أن يُحرم بعمرة وحج معاً من ميقات لم يرد بقوله: “من ميقات” إلا احترازاً عن أن يهل بعمرة وحج قبل الميقات أو بعده⁶⁰، يكون قارناً، وإنما أراد به أن القارن لا يكون إلا آفاقياً انتهى. وكذا ذكره الزيلعي⁶¹ في “شرح الكنز”⁶². أو مرادهم به: أن الأصل في الآفاقي والواجب في حقه أن يكون إحرامه ميقاتياً، وإنما قيدوا الحكم بالآفاقي؛ لأن المكي ممنوع⁶³ عن القرآن والتمتع؛ فإنهما مكروهان في حقه، لكنه لو فعل صحَّ ويكون مسيئاً، فينقلب دم شكره دم جبره⁶⁴. هذا؛ وما قيل من أنه إذا تجاوز الميقات لزمه دم وأحد المنسكين⁶⁵ فإذا رجع وأحرم عن الأمر، لا يقع حجه هذا عما وجب عليه؛ مدفوع بأنه على تقدير تسليمه، وفرض تصحيحه لا يضر؛ فإن المذهب المحرر عندنا أن من فرض عليه الحج ولم يحج⁶⁶ عن نفسه وحج عن غيره صح. فأما ما⁶⁷ تشبث⁶⁸ به الخصم⁶⁹ من أن

- 50 ز + له
51 ز + يجب
52 ز - قال
53 الينابيع في معرفة الأصول والتفاريع هو شرح في الفقه الحنفي من تأليف محمود رمضان الرومي لكتاب مختصر القدروي
54 م، د، ز - بل
55 ز : فضاعته النفقة
56 ز + يجوز أن
57 ز : الاختلاف
58 أبو العباس تقي الدين أحمد بن محمد بن محمد الشمني القسطنطيني القاهري (توفي 872هـ / 1468م) ولد في مدينة الإسكندرية سنة 801هـ وهو من فقهاء الحنفية وله كذلك مؤلفات في علوم اللغة العربية والكلام والحديث والتفسير.
59 شرح النقاية، كتبه الشمني.
60 ز + فإن الآفاقي إذا أهل بالعمرة والحج قبل الميقات أو بعده أ + فلا
61 أبو محمد فخر الدين عثمان بن علي بن مهجن بن يونس الصوفي البارع الزيلعي من فقهاء الحنفية كانت آراؤه مهمة للفقهاء الأحناف في عصره ومع ذلك لا توجد معلومات كافية عن حياته.
62 تبين الحقائق: الكتاب الوحيد وصل إلينا من مؤلفات الزيلعي وهو سبب شهرته وهو أكثر شروح كتاب كنز الدقائق شهرة وأهمية.
63 م: مم
64 ز: بغيره
65 أ، د: وأحد النسكين، ز: واحد للنسكين
66 ز: يحجه
67 م - ما
68 ز \ أ \ د : وأما ما تشبث

الكرماني⁷⁰ نسب هذا القول إلى مذهب الشافعي، ومفهومه أنه ليس مذهبنا؛ فهو من قبيل الغريق يتعلق بكل حشيش؛ فإنه لو صرّح بنفيه عن مذهبنا ما كان حُجَّةً فإنّ المثبت مقدم على النافي ومن حفظ حجة مقدم⁷¹ على من لم يحفظ، والمنقول أولى بالاعتبار من المفهوم، مع أن المفهوم المعتبر عندنا ما وجد في الرواية لا في العبارة [3و] والحكاية، والفرق بينهما واضح عند أرباب الدراية، ثم على التّنزّل نقول: إنما هو قول اختاره، ولم يصل إليه قول غيره، وأما قول من قال: من أن الأفاقيّ إذا دخل مكة صار من أهلها، وليس له أن يخرج إلى الميقات ليُحرم منه، فإنه يلزم منه ترك ميقات آخر فمردود؛ بما صرحوا به⁷² من أن الواصل إلى مكة بغير إحرام ولم يتلبس بأحد النسكين يجب عليه الرجوع إلى أحد المواقيت، لكن ميقاته الذي جاوزه أفضل.

ولبعضهم هنا إيرادات ومصادرات ومعارضات متناقضات غريبة عجبية لا يليق⁷³ ذكرها ولا الاشتغال بفكرها⁷⁴ فأعرضت عنها واكتفيت بالمقصود منها؛ إذ⁷⁵ التطويل لا يوجب⁷⁶ التحصيل، لا سيما في⁷⁷ تقرير الدليل وتحرير التعليل. هذا وإن كنت واقفاً في مقام التقليد⁷⁸ وقاعداً عن فهم كلام أرباب التمهيد وأصحاب التأييد؛ فاعلم أنه أفتى بما ذكرناه عمدة المتأخرين وزبدة المتبحرين شيخنا فخر الإسلام⁷⁹ مفتي المسلمين بحرم الله الأمين مولانا قطب الدين⁸⁰ وكذا⁸¹ صرح به أيضاً شيخنا فخر العلماء وزخر الصلحاء مولانا سنان أفندي⁸² الواعظ الرومي⁸³ رح⁸⁴ في منسكه المسمى بـ “قرة العين”⁸⁵؛ حيث قال: لو تجاوز المأمور الميقات بلا إحرام، يجب عليه أن يعود إلى الميقات فيحرم منه، فإن لم يعد بل أحرم من داخل الميقات أو⁸⁶ من مكة فقد أفسد حج المأمور؛ لأن المأمور به حجة ميقاتية، وهو قد أتى بحجة مكية، فهو مخالف ضامن النفقة انتهى.

69 ز : الخصيم

70 أبو الفضل ركن الدين عبد الرحمن ب. محمد ب. أميروية الكرماني (ت 543هـ/1149م): أحد فقهاء الحنفية، ولد بكرمان سنة 457 هجرية. وبعد أن تلقى تعليمه الابتدائي على يد والده في كرمان، ذهب إلى مرو وتلقى تعليمه في العلوم الدينية هناك. توفي الكرماني، الذي انتشرت أعماله في أنحاء العراق وخراسان، في مدينة مرو.

71 ز \ أ - مقدم

72 م - به

73 م + بما

74 ز - ولا الاشتغال بفكرها أ: والاشتغال بفكرها

75 م: ومنها أن

76 ز: لا يجب

77 ز + مقام

78 ز: التقليل

79 أ، م، د - فخر الإسلام

80 أبو عبد الله قطب الدين محمد بن أحمد بن محمد المكي النهروالي (توفي 990هـ / 1582م) ولد في لاهور سنة 1511م وهو من عائلة اشتهر بالعلم تلقى تعليمه في أول حياته عن أبيه الذي كان مفتياً لمنطقة غجرات هاجر وهو في سن صغيرة مع عائلته إلى مكة وله مؤلفات في التاريخ والحديث والفقهاء، وإتقانه اللغة التركية توطدت علاقته بالدولة العثمانية وعين مفتياً لمكة المكرمة، وقد عينه السلطان سليمان القانوني كأول مدرس للفقهاء الحنفي في مدرسة السلمانية.

81 ز + ذكره

82 أ، م، د - أفندي

83 ز - الرومي

84 أ \ د \ ز - رح

85 أ \ د : بقرة العيون

86 ز : و

وفيه بحث لا يخفى، لكنه صريح في عين المدعى وقد رأيت⁸⁷ بعد كتابتي هذه⁸⁸ صورة [3ظ] سؤال رفع⁸⁹ إلى شيخ الإسلام وأوحد⁹⁰ العلماء الأعلام الشيخ نور الدين علي المقدسي⁹¹ بمصر المحروسة - رحمه الله تعالى⁹² - وجوابها بخطه؛ فأجيب أن الحق⁹³ بهذه الرسالة تزيد به⁹⁴ الفائدة وتتم⁹⁵ به⁹⁶ العائدة وهو هذا بعينه:

سؤال: ما قولكم - رضي الله تعالى⁹⁷ عنكم - في رجل حاج عن الغير ذهب إلى مكة من البحر فدخلها بغير إحرام؛ فهل يجوز أن يُحرم للمحجوج عنه من مكة أم لا بد أن يخرج إلى أحد المواقيت فيُحرم له منه؟⁹⁸ أفتونا نقلاً - أثابكم الله تعالى -

الجواب: الحمد لله، يرجع ويُحرم من الميقات المعين لمثله، والله سبحانه وتعالى⁹⁹ أعلم.¹⁰⁰ كتبه علي بن عامر المقدسي الحنفي انتهى

وصلى الله تعالى على سيدنا محمد وآله وصحبه أجمعين وحسبنا الله نعم الوكيل ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم والحمد لله رب العالمين

قد تمت في 5 صفر الخير وفي يوم شنبه قبل العصر سنة 1195.101 [4و]

87 ز : أتيت

88 ز : هذا

89 م، د، ز : رفعت

90 ز : وواحد

91 نور الدين علي بن محمد بن علي الخزرجي المقدسي (توفي 1004هـ / 1596م) من فقهاء الحنفية ولد في القاهرة سنة 920هـ وبها عاش، أصله من القدس ويمتد نسبه إلى الصحابي سعد بن عبادة من قبيلة الخزرج وقد اعتبر حجة في الفقه الحنفي في عصره، كما أن له مؤلفات في اللغة العربية والحديث والتفسير وعلم الكلام.

92 ز \ أ \ د - رحمه الله تعالى

93 ز : ألحق

94 م، د، ز : ليزيد بها، ز : ليزيد به

95 ز : فيتم، أ، د: ويتم،

96 م: بها

97 ز \ أ \ د - تعالى

98 أ - أم لا بد أن يخرج إلى أحد المواقيت فيُحرم له منه

99 م، أ، د - وتعالى

100 ز - كتبه علي بن عامر بن المقدسي الحنفي انتهى وصلّى الله تعالى على سيدنا محمد وآله وصحبه أجمعين وحسبنا الله ونعم الوكيل ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم والحمد لله رب العالمين قد تمت في صفر الخير وفي يوم شنبه قبل العصر 1195.

ز : تمت سنة على 1230

101 د : تم وبالخير عم على يد عبد الكريم

4.8.2. Ali el-Kârî'nin "Beyânü Fi li'l-Hayr İzâ Dehale Mekke Men Hacce Ani'l-Gayr" Adlı Risâlesinin Tercümesi

[Ali el-Kârî'ye Göre Mekke'ye Girip Vekâleten Hac Yapan Kişinin
Yapmış Olduğu Hayır İşinin Beyânı

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

Hamd Allah'a mahsustur. Allah her şeye kadirdir. Salat ve selam Allah'ın seçkin kullarının üzerine olsun. Eşsiz yaratan ve zenginlik sahibi olan yaratana sığınarak fakir Ali bin Sultan Muhammed el-Kârî (ö. 1014/1605) der ki:

Âfâkîlerin, yani Mekke dışında ikamet edenlerin vekâletle hac yaparken ihramsız olarak mikât sınırını geçmesi halinde hac olur mu yoksa olmaz mı meselesi, asrın fakihleri arasında tartışmaya sebep oldu. Bazıları dedi ki kişinin (vekilin) kendi başına ihramsız olarak mikâtı geçmesi müvekkilin haccını geçersiz kılar. Mekke'de ihrama girmesi, Mekke'yle mikât sınırı arasında ihrama girmesi veya mikât sınırına dönerek ihrama girmesi durumunda da aynı şekilde haccı geçersiz sayılır (muhalafet etmiş olur). Bazıları ise dedi ki bilakis haccı geçerli olur (muhalif sayılmaz) ve müvekkil adına mikât sınırına dönerek ihrama girmesi gerekir.

İlk görüşü savunan fakihler allame şeyh Rahmetullah es-Sindî'nin (ö. 993/1585) *Mensekü'l-Kebîr* eserini kendilerine dayanak gösterdiler. Şöyle ki o görüşe göre başkası adına hac yapan kişinin umre yapıyor dahi olsa mikâtta ihrama girmesi haccın sıhhat şartlarındandır. Sonrasında o kişi Mekke'de hac dahi yapsa onların hepsine göre tazmin eder. Bu görüş İslâm haccıyla örtüşmez. Çünkü başkası yerine hac yapacak olan afâkî mikâtın delilini esas alır. Müddeîlerin (Rahmetullah'ın) sözü bitti.

Bu görüşe dayanmak şu sebepler dolayısıyla uygun olmaz: Şart farzdır ve katî bir delile dayanmadan sabit olmaz. Ancak burada âfâkînin vekâleten hac yapamaması bir müçtehitten naklonulmuş bir rivâyete dayanmadığından veya makbul olan bir mantığa uymadığından kabul edilemez.

O delillerden bir diğeri de şudur ki kişinin kendi adına yaptığı hac asıldır. Vekâleten yaptığı hac ise fer'dir. Asılda kişinin ihramlı oluşu âfâkî olması durumunda şart olarak ileri sürülemez. Asılda ileri sürülmeyen bir şartın fer'de de

şart koşulmaması kuraldır. Ancak tahsis edici bir delil olursa o zaman şart koşulabilir ancak bu meselede tahsis edici herhangi bir delil yoktur.

Bir diğer delil ise Rahmetullah es-Sindî'nin (ö. 993/1585) fer' olarak ileri sürdüğü şey mutlak kullanılması dolayısıyla asıl olarak iddia ettiği şeye uygun değildir. Çünkü onun maksadına göre sahih tefri' (asıldan yana hüküm çıkarma) açıkça şöyle demesidir: Şâyet mikâtı ihramsız geçerse sonra hac yaparsa ya da başka bir yerden hac yaparsa -velev ki mikâtтан yapsa bile- yaptığı hatayı tazmin eder. Rahmetullah'ın görüşüne göre; o ancak tahrir edilmiş başka bir aslın tefri'idir, herkesçe muteber ve mukarrardır. O da şudur; yolculuğun umre ile bitmemesi vekâleten haccın sıhhat şartlarındandır. Bu da kendi arasında üzerinde ittifak edilen ve ihtilaf edilen olarak ikiye ayrılır. İttifak edilen husus sadece umre için ihrama girmesidir. Bu hüküm mikâtta, mikâtтан önce veya mikâtтан sonra ihrama girmekten daha kapsayıcıdır. “*Sonra Mekke'de hac yaparsa*” sözü hatalıdır. Çünkü şâyet ondan sonra mikâtтан sonra hac yapmış olsaydı hüküm yine böyle olurdu. İhtilâf edilen konuya şudur: müvekkil sadece ifrat hacı yapmayı emrederse ancak vekil ona bir de umre eklerse İmam Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) göre muhalif sayılır. İki İmam'a göre muhalif sayılmaz. Bu da aynı zamanda mikât ve başkasını kapsayan bir hükümdür. Rahmetullah'ın görüşlerininin hatalı olduğunun bir diğer delili de şudur: Fukaha şunu açıkça belirtmiştir: Âfâkî mikât sınırını geçip ihramsız şekilde Mekke'ye girerse sonra dönüp mikâtta ihrama girerse ittifakla ondan kan düşer. Onların bunu mutlak olarak zikretmeleri husus kaydını görene kadar umuma delildir. Biz kıyasa ihtiyaç duymuyoruz ki buradaki farkı münakaşa edelim. Karşit görüşünü dile getiren kişinin bu meseleyi güneş batmadan Arafat'ın sınırlarından çıkan sonra güneş batınca Arafat'a dönen kişiye kıyas etmesine gelince, bu son derece garip ve düşük bir kıyastır. Zira Arafat'ta vakfe hususunda farz olan devamlılıktır yani orada devamlı kalmaktır. Dolayısıyla güneş battıktan sonra geri dönmekle bu farz yerine getirilmiş olmaz. İhramda ise vacip olan (farz olan) Haremi ta'zim maksadıyla mikâtta ihrama girmektir. Dolayısıyla ihramsız olarak Mekke'ye girip geri dönmekle bu farz yerine getirilmiş olur. Şu da vardır ki, onun yaptığı kıyas sahih olsaydı bile bu haccın batıl olmasını değil kanı gerektirirdi.

Onun görüşün çürütmenin bir diğer delili ise şudur: Onun şu sözüne gelince “*o kişi mikât hacıyla görevlendirilmiştir*” sözü mikâtı ihramsız geçip sonradan

mikâta ihrama giren kişiyi, mikât da ihrama giren kişiyi veyahut daha öncesinde ihrama giren kimseleri kapsar.

Bir diğer delil şudur: Kişinin mikâtı ihramsız geçmesi cinâyetlerden biridir. Haccı ifsat eden cimâ haricinde cinâyetleri işlemek orada hiçbir fark olmaksızın hem kişinin kendi haccını hem de vekâleten yaptığı haccı iptal etmez. Bununla birlikte vekilin mikât sınırlarını günah olmayacak şekilde ihramsız olarak geçmesi de mümkündür. Şöyle ki mikâtı bilmemesi veya mikâta ihrama girmenin vacip olduğunu bilmemesi, Benî Âmirin bostanına yönelmesi gibi. Örneğin özellikle de vekâleten hacla görevlendirildiği halde hac aylarından önce mikâta ulaşırsa bazı âlimlere göre bu şekilde ihrama girmesi geçerli değildir. Bu durumda kişinin ihrama girmesi mekruhtur. Hatta bazı âlimlere göre bu şekilde ihrama girmesi geçerli değildir. Hiç kuşkusuz bu durumda kişi hakkında en ihtiyatlı olanı Mekke'ye ihramsız girmesi, sonra hac aylarının girmesiyle mikâta geri dönmesi ve hac için ihrama girmesidir. Böyle yapması yüklü bir mal harcayarak büyük bir sıkıntıya girmemesi içindir (cinâyet işlememesi). Belki de yetimlerin ve fakirlerin hakkıyla da ilgili olabilir (hakkı olabilir). Bu durumda hacla ilgili görevlendirilmiş kişi müflislerden olur. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur “Allah dinde sizin için hiçbir zorluk kılmamıştır.” (Bakara, 2/256) ve bu konudaki “Zaruretler yasak olan şeyleri mübah kılar” sözü de meşhur kâidelerdendir.

Bazı menâsiklerde şöyle açıkça belirtilmiştir: Kim mikâtı ihramsız geçerse günah işlemiş olur ve onun eğer bir özrü yoksa mikâte dönüp orada ihrama girmesi gerekir. Eğer yol korkusu ya da arkadaşlardan geri kalma veya zaman darlığı veya sıkıntılı bir hastalık ve benzeri bir özrü varsa bu durumda bulunduğu yerde ihrama girer mikâte dönmez ama ona bu durumda kan gerekir. Geri dönmeyi terketmekle günahkâr olmaz ancak mikât sınırlarını aşmakla günahkâr olur. Yani bu ma'siyet, günah olduğu durumlarda böyle olur.

Dediler ki kişi ihrama girmeden önce mikâta dönerse veya mikâta ihramsız girerse icmâ ile ondan kan düşer. Eğer iki nüsükten birinin fiillerine başlamışsa ittifakla ondan kan düşmez. Bil ki kişinin sınırlarını aştığı mikâta geri dönmesi kanın düşmesi için şart değildir fakat efdal olan sınırını aştığını mikâta ihrama girmesidir. O gerekçelerden biri de şudur büyük âlim İbn-i Nuceym (ö. 970/1563) *Kenz*'in şerhinde, Şeyh Kıvamüddîn el-İtkânî (ö. 758/1357) *el-Hidâye* şerhinde ve Mevlânâ

Sinan er-Rûmî ise *el-Mensek*'inde, vekâleten hac yapan kişinin ihramsız olarak mikâtı aşması durumunda kanın gerektiğini açıkça ifade etmişlerdir. Şâyet başkası adına hac yapan kişi mikâtı ihramsız aşmakla muhalif olsaydı vekâleten hac yapan kişi için kanın gerekliliği sözüne ihtiyaç duyulmazdı. Bilakis bu şu hususta sarih ifade gibidir: Vekâleten hac yapan âfâkînin ihramsız mikâtı geçmesi durumunda şâyet Mekke'de ihrama girerse ona sadece kan gerekir adına hac yaptığı kişinin haccı da sahihtir.

Başta ihramı girmeyip sonra dönüp mikâtta ihrama girenin durumu nasıl olur? Bu durumda ittifakla ondan kan düşer. Kıvamuddîn el-İtkânî (ö. 758/1357) isimli âlim şu sözü ile bu görüşü gerekçelendirmiştir: “*Biz mikâtı ihramsız aşmakla vekâleten hac yapan kişiye kanın gerekli olduğunu ancak şu sebeple söyledik; çünkü vekilin bu sınırı aşma meselesi haccı yapanın fiiline ve cinâyetine taalluk etmiştir müvekkil vekîle hac hususunda izin vermiştir ancak kefâret sebepleri konusunda izin vermemiştir.*” Şeyh Sinan el-Vâiz ise şunu eklemiş ve şöyle demiştir: “*İhramsız mikât sınırını aşma kanının vekîle gerekli oluşu ihtilafsız bir konudur.*”

Sebeplerden biri de şudur: *el-Yenâbî* isimli eserdeki ifade bundan daha açıktır. Nitekim şöyle der: “Eğer kişi mikâtta veya mikâtın ilerisinde ihrama girerse ve onun bu nafakası yani müvekkilin verdiği para zayi olursa ondan sonra da kendi cebinden harcama yaparsa bu durumda harcadığı parayı müvekkilden alacak mı? Yoksa almayacak mı?” bu kişinin muhalif olmadığı konusunda görüş birliği etmeleri ile beraber bu parayı müvekkilden alır mı? Yoksa kendi mi öder? Hususundaki ihtilâfa değinmiştir.

Bu maksadı ifade etme hususunda açıktır. Vekilin şâyet mikâtın ilerisinde ihrama girmiş olması vekâleten haccını iptal etmiş olsaydı, vekilin kendi malından harcadığı durumda müvekkilden mi alır? Yoksa cebinden mi harcardı? Konusunda ihtilaf olmazdı. Şununla beraber ki menâsik eseri yazarları vekâleten hac yapma hususunda şunu zikretmişlerdir: Cumhura göre vekâleten hac yapan kişi müvekkilin malıyla hac yapar bu konudaki ihtilâfla beraber müvekkilin malından harcaması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu konudaki ihtilâflarda meşhurdur.

Delilllerden birisi de şudur ki, fukahânın kitaplarında açıkça ifade ettikleri “Hacla görevli olan kişinin önce umre yapmasının yasak olduğunu söylemeleri ve bunu da kişinin mikât haccıyla görevli olmasıyla gerekçelendirmeleri”; mikâtın şart

olduğunu göstermez, aksine bundan murat; eğer malı yeterliyse haccının âfâkî olacağıdır. Nitekim eş-Şümunnî (ö. 872/1468) kitabının “Kırân” bölümünde “mikâttan hac ve umreyi beraber yapmak için ihrama girer” sözünü söylerken “mikâttan” kelimesini ancak, mikâttan önce ya da mikâttan sonra umre ve hacca başlama durumunu dışarda bırakmak için söylemiştir. eş-Şümunnî (ö. 872/1468) bu sözden ancak şunu murat etmiştir ki sadece âfâkî kıran haccı yapar. Sözü bitti.

Aynı şekilde Zeylâî (ö. 743/1343) de *Şerhu'l-Kenz*'de zikretmiştir. Ya da muratları; âfâkî için asıl olan ve hakkında vacip olan ihramının mikâtî olmasıdır. Hükmü âfâkî ile sınırladılar, çünkü Mekkî'nin kırân ve temettü haccı yapması yasaktır. Zira bu iki hac türü Mekkî için mekruhtur. Fakat bu hac türünden biriyle hac yaparsa sahih olur, ancak hata yapmış olur. Dolayısıyla şükür için dökeceği kan, başka bir kana dönüşür. “*Mikâtı aşarsa iki nüsük için ona bir kan gerekir, mikâta döner kendisini hac için gönderen kişi adına ihrama girerse bu haccı kendine vacip olan haccın yerine geçmez.*” Şeklinde ifade edilen görüş, “*bu görüşün kabul edilmesi ve doğru olduğunun farz edilmesi durumunda bir zarar vermez, zira bizce makbul olan görüşe göre bir kimseye hac farz olur da kendi adına hacc etmeyip başkası adına hac ederse sahih olur*” gerekçesiyle reddedilmiştir.

Karşıt görüşü savunan kişinin, Kirmânî'nin (ö.543/1149) bu görüşü Şâfi mezhebine nispet edişini kendine dayanak almasına gelince, bu görüşün mefhumu; bu mezhebimiz değil demektir. Bu denize düşenin yılanı sarılması kabilindedir. Şâyet bu görüşü mezhebimizden açıkça nefyetseydi bu delil olmazdı. Zira müspet menfiye takdim edilir, ezberleyen delil açısından ezberlemeyene öncelenir, menkul (nakledilen) mefhuma (anlaşılana) göre daha muteberdir. Nitekim bizim mezhebimize göre muteber olan mefhum da ibare ve hikâye de değil rivâyette yer alandır. Bu ikisi arasındaki fark da dirâyet ehline açıktır.

Sonra onun görüşüne gelince: Bu ancak onun tercih ettiği bir görüştür, başkasının görüşü ona ulaşmamıştır. “*Âfâkî Mekke'ye girince oranın ehinden olur, ihrama girmek için tekrar mikâta dönmesine gerek yoktur. Çünkü bu durumda başka bir mikâtı terk etmesi gerekir.*” diyen kişinin sözüne gelince, ulemanın açıkça ifade ettikleri şu gerekçeyle reddedilmiştir: İhramsız Mekke'ye giren ve iki nüsükten birine başlamayan kimsenin mikâtlardan birisine dönmesi gerekir, ancak efdal olan hangi mikâtı aştıysa ona dönmesidir.

Bazılarının burada garip ve birbirine zıt birtakım itirazları var ancak burada onların zikrettiği şeylerle meşgul olmak gerekmez. Bu sebeple o görüşlere yer vermedim sadece onların temelde söyledikleriyle yetindim. Zira özellikle delili araştırırken konuyu uzatmak bizi bir yere götürmez. Eğer sen taklit makamında bu işin erbabının sözlerini anlayamayacak bir konumdaysan; bil ki müteahhir âlimlerin umdesi derin bilgi sahibi âlimlerin zübdesi güvenli belde olan haremi şerifte müslümanların müftüsü hocamız Mevlânâ Kutbuddîn bizim söylediğimiz çerçevede fetva vermiştir. Aynı şekilde hocamız âlimlerin övünç kaynağı, salihlerin hazinesi, Mevlana Sinan er-Rûmî el-Vâiz *Kurratü'l-Uyûn* ismindeki hacla ilgili kitabında bunu açıkça dile getirmekte ve şöyle söylemektedir: Başkası adına hac yapan kişi mikâtı ihramsız geçerse mikâta dönmesi ve adına hac yaptığı kişi adına ihrama girmesi gerekir. Eğer dönmez ve mikât sınırı içerisinde Mekke'de ihrama girerse adına hac yaptığı kişinin haccını ifsat eder. Çünkü bu kişi mikât haccıyla memur kılınmıştır. Ancak kendisi Mekke'deki kişinin haccı gibi mukîm hac yapmış olmuştur. Dolayısıyla kendini görevlendirene muhalefet etmiş olur ve hac için ayrılan parayı tazmin etmekle mükelleftir. Vâiz er-Rûmî'nin sözü burada bitti. Burada göz ardı edilemeyecek bir mesele vardır fakat bu iddia edilen şeyin içerisinde açıkça geçmemektedir. Ben bu risâleyi yazdıktan sonra Mısır'da bulunan Şeyhü'l-İslâm Ali el-Makdîsî'ye (ö. 1004/1596) yöneltilen bir soruyu ve onun cevabını gördüm. Bundan sonra o soruyu ve cevabı faydanın artması için buraya almayı uygun gördüm. O sorunun ve cevabın aynısı buradadır:

Soru: Bahr'dan Mekke'ye başkası adına hac yapmaya gelen bir adam ihramsız Mekke'ye girerse adına hac yaptığı kişi için Mekke'de ihrama girmesi caiz midir yoksa mikâtlardan birine dönüp oradan mı adına hac yaptığı kişi adına ihrama girmesi mi gerekir? Allah sizden razı olsun bize bunun cevabını verip gönderin. Elhamdülillah mikâta dönmesi gerekir kendi benzerleri için tayin edilen ihrama girmesi gereken yerde ihrama girmesi gerekir. Doğrusunu Allah bilir. Bu cevabı Ali bin Âmir el-Makdîsî el-Hanefî (ö. 1004/1596) yazdı. Sözü bitti.

Efendimiz Muhammed'e (sas.) onun âline ve ashabına salât olsun. Allah bize yeter o ne güzel vekildir. Güç ve kuvvet yalnız yüce olan Allah'a mahsustur. Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'adır.

[1195 yılında Saferü'l-hayr ayında cumartesi gününde tamamlandı.]

4.8.3. Mehmed Emîn el-Üskübî'nin "Risâle-i Hâc Ani'l-Gayr" Adlı Risâlesinin Latinizesi

[Risâle-i Hâc Ani'l-Gayr (Başkası Adına Hac)

Bismillâhirrahmanirrahîm ve bihi'l-avn.

Elhamdülillahi Rabbi'l-âlemîn ve's-salâtü ve's-selâmü alâ Muhammedin ve âlihî ve sahabihi ecmaîn. Bu risâle-i Türkî dilce bunca mu'teber kitâblardan cem' etdim. Gayr için haccetmeğin şartların ve fâsid eden nesnelere ve muhâlif olur şeylerin alâ-tarîki'l-ihstisâr beyân eyledik. Hatta bununla ümmî kimesnelere okuyup amel etmeğe kâdir ola. Zirâ hac akçesini alıp Mekke'ye gelen kimesnelere binde birisi şerâiyet üzere hac edemez. Bu zamânda hâl katî müşkil olmuştur. Her yıl Ka'be-i mükerreme'de şerrefehallahu Teâlâ müşâhede ederiz. Hac akçesini alıp gelenler hep hac fâsid ederler. Hac ahvâlin bilir ehil afâkda ve etrafda kimseye rast gelmedik. Halk böyle zannederlerki hemen Mekke'ye varmak birle hac tamâm ola. Ekser nâs bu mes'eleden gâfildir. Bazı kimesnelere hub (güzel) hac akçesi alıp her yıl Mekke'ye gelmeği âdet edinmiştir. Ammâ hiç hâc ahvâlin bilmez. Akçe ona harâmdır. Ve ol meyyitin dahi borcu bâki kalır, ödenmez. Ol ecilden bu menâsiki cem' etdik, tâ bununla amel oluna. Mühim mesâil beyân olunur. İnşâallahû Teâlâ geldik imdi ol gayr için hac etmeğin bunca şartları vardır.

Bir şartı budur ki; Ol hâc etdiren kişi vefât etmiş ola. Eğer hayâtda olup sağ ve sâlim ola hiç özrü olmaya gayri kimesneye hac etdirmek câiz olmaz. Eğer ederse hac nâfile olur, borcdan halâs olmaz. Elbette bi-nefsihi hac etmek gerek. Ammâ ol kişi hayâtda olsa velâkin haccetmeğe kâdir olmasa yâni âciz olsa, âcizlik de bunca nesneden olur. Birisi marazdır (vr. 18a).

Eğer maraz dâim olsa hacca gelmeğe kâdir olmasa onun için gayri kimesne haccetmek ol hayâtda iken câizdir. Ammâ maraz şöyle ola ki; tabîbler diyeler ki bu kişinin marazı tâ ölünce gitmez. Ammâ gitmek ihtimâli olsa te'hîr edemese hac etdirse eğer evvelince ol marazı dursa câiz olur. Eğer haccetdirdikten sonra marazı gitse câiz olmaz, nâfile olur. Tekrâr bi-nefsihî etmek gerektir. Ve dahi âciz olmak, pîr olmak ile olur eğer hac farz olan kişi pîr olsa gitmeğe kâdir olmasa binit (binek) üzerinden durmağa kâdir olmasa ona dahi sağlığından haccetdirmek câizdir ve dahi hac farz olan kişi hac etmeden a'mâ olsa ya kötürüm olsa ona dahi nâyib birle haccetdirmek câizdir. Ammâ bu şartlar farz haccındır. Ammâ nâfilede sağ ve sâlim

kişi gayri kimesneye haccetdirse câizdir. Ammâ nâfile hacda hac edenindir. Lâkin sevâb akçe veren için kalmış olur. Akçe alıp gitmek ile sevâb hac edenin olur. Ammâ ol hac vasiyet eden kişinin akçesi ile yolda yiyip içdiği harc ettiği sevâb ol haccetdiren kişinin haccı boynunadur. Ammâ İmâm Muhammed katında nitekim bir kimesne kocasa oruc borcu olsa fidye verse fidye sevâbı oruc sevâbı yerine kezâ fi *Mukaddime-i Kutbuddin*. Ve akçe sâhibine dahi nafaka sevâbı hâsıl olur kezâ fi *'l-bahri'l-amîk* ve'n-nihâyeti ve'l-fevâyidi ve zahîreti.

Bir şartı dahi budur ki haccetdiren kişi “*bana hac etdirin*” deyü emr etmese bir ecnebi onun için hac etse câiz olmaz illâ meğer vâris haccetse emr etmeden Ebû Hanîfe (r.a.) (ö. 150/767) der ki câiz olur. İnşâallahu Teâlâ kezâ fi *'l-Bedâyi'*. Ammâ *Muhît*'de dediği eğer hac farz olan kişi hac (vr. 18b) etmeden vefât etse yahud vâris şer'an babası için ya anası için haccetse Ebû Hanîfe (r.a.) (ö. 150/767) dediği câiz olur.

Bir şart dahi budur ki; gayr için hac eden kişi mîkâta gelip ihrâmlanırken ol kişi niyetine ihrâmlana kendi için niyyet etmeye ederken diye ki “*neveytü'l-hacc an fülânin ve ahrentü bihi lillâhî Teâlâ lebbeyk an fülânin lebbeyk*” âhirine dek telbiyei üç kerre diye. Ammâ diliyle demese kalbinden o kişi niyetine olsa câiz olur.

Bir şartı dahi budur ki; gayr için hacceden ol haccı emr eden kişi malı birle etmek gerek. Eğer vasiyet etdiyse eğer kendi malı birle etse câiz değildir. Zirâ farz ol kişinin malına müteallıktır. Kaçan kendi malı birle etse farz sâkıt olmaz. *Kezâ fi'l-Bedâyi'*. Amma ol hac eden kişi kendi mâlı birle etse vârislerin emriyle vârisler deselerki “*kendi mâlınla et, biz sana meyyitin mâlından verelim*” bu sûretde haccetse sonra meyyitin mâlından harc ettiği kadar alsa câiz olur ve dahi vâris de kendi mâlıyla etse rücû' etmek şartıyla meyyitin mâlından câizdir. *Kezâ fi-Kâdihân*. Bu dediğimiz vasiyet ettiği sûrettedir. Ammâ vasiyet etmese birisi teberrü'an kendi mâlıyla etse câiz olur. Sâhib-i Muhît derki eğer akçe alan kişi hac için yolda bazısın meyyitin mâlından harc etse ve bazısın kendi mâlından harc etse nazar oluna. Eğer meyyitin mâlı cemî'i nafakaya ve kirâya vefâ ederse câizdir. Ol kişi kendi mâlından ne kadar nesne harc etse ol kadar meyyit mâlından rücû' ede. Eğer mâlı cemî' nafakaya vefâ etmese nazar oluna; eğer ekser meyyitin mâlından (vr. 19a) harc olundu, hac meyyitin olmaz. Meyyitin akçesini zâmin olur. Eğer ol akçe alan kişi akçenin bazısın evinde kosa ve bazısın hac yolunda harc etse câiz olur. Ol evinde

koduğu akçeye zâmin olur. Meğer ol akçe sâhibi vasiyet ederken dese ki “*gerek evinde ko git gerek al git her ne dilerse işle*” ol vakit evinde bazısını komak câiz olur. Kezâ fi't-Tatarhâniyye. Ve eğer ol akçe birle esvâb satın alsa ol akçe mislini kendi mâlından hacceden akçeye zâmin olur, hac kendinin olur. Meyyitden farz sâkıt olmaz. Kezâ el-Müntekâ ve'l-Muhît. Eğer hacca koduğu akçe beledinden yeterse hac onda olmak gerekdir. Eğer beledinden yetmezse her kanğı mekândan yeterse ondan ola. Gayri için hac eden kişi gerek nefsi için haccetmiş olsun gerek etmemiş olsun câizdir. Ammâ nefsi (fazl) için hac etmiş ede ve dahi avrat olsa ya kul olsa câizdir, lâkin mekrûhdur. Ammâ gayri için hac etmek câiz değildir. Kezâ fi'l-Yenâbi'.

Bir şartı dahi budur ki; gayri için hacceden kişiye yayan yürümek câiz değildir. Meğer vasiyet eden kişi icâzet vere. Ammâ izin vermese ol yayan yürüse nazar oluna. Eğer yolun ekserin yayan yürüse câiz olmaz, mâlı zâmin olur, hac kendinin olur. Eğer yolun ekserisin binid üzerinde olsa câizdir. Kezâ fi Miski'l-Kirmânî

Bir şartı dahi budur ki ol meyyitin beledinden gerek yani nısf gün olsa amma beledinden bir günlük yolun câiz değildir. Varıp hacca gidecek zamânda ol meyyitin vatanından gide. Bundan çoğ kimesne gâfildir. Fî kırâeti'l-Ekmele (vr. 19b).

Bir kişi hac için Mekke'ye gelse hac etmeden vefât etse ve hac vasiyet etse İmam Muhammed (ö. 189/805) katında gelip vatanından etmek gerek. İmâm Yûsuf (ö. 182/798) katında Mekke'den etmek gerek. Amma Mekke'ye hac için gelse bu sûretde vatanından olur. Bu dediğimiz mâl kifâyet edecek olursa, ammâ mâl kifâyet etmezse vatanından her nerede mâl kifâyet ederse ol yerde ola. Amma ol kişiyle hac akçesini almış ola. Yolda vefât etse ol akçeyi bir gayri kişiye vermek câiz olmaz, varıp vârislere vermek gerekdir. Meğer vasiyet eden kişi demiş ola ki senin re'yn nice ise öyle et diye. Bu sûretde akçe gayriye dahi vermek câiz olur. Ammâ Sâbibü'l-Kudûrî dediği. Ammâ İmâmeyn katında vefât ettiği yerden câizdir. Ammâ kendi nefsi için hacca gelen kişi vefât etse hac vasiyet etse eğer bir mekân ta'yîn edese ol mekândan edeler. Bi'l-ittifâk eğer bir mekân ta'yîn etmese vatanından edeler, Ebû Hanîfe (r.a.) (ö. 150/767) katında. Ammâ İmâmeyn katında vefât ettiği yerden edeler. Bu hâlât hacca çıktığı senede vefât edersedir. Amma çıktığı senede vefât etmese hacca varmasa dursa sene-i kâbileye dek ondan sonra vefât etse bu sûretde bi'l-ittifâk vatanından ettirmek gerek.

Bu bâb hac akçesini alan kişi hac vasiyet eden kişinin emrine muhâlif fi'l etmemek beyânındadır.

Mesela bir kişi vasiyet etse kıran anmasa belki “*benim için hac etdirin*” ol hac akçesini alan kişi mîkâtda ihramlanılacak yerde hacdan gayri nesneye niyet etmek câiz değildir. Ammâ geldiği vakit umreye niyet etse ol vasiyet eden kişinin haccın etmiş olur. Varıp vârişlere akçeyi vermek gerektir. Yahud yine varıp meyyitin beledinden sefer etmek gerektir. Bu ikisinden gayri derman yokdur (vr. 20a).

Ekser nâs bundan gâfildir. Meğer hac vasiyet eden kişi demiş ola “*Bana hac eden kişi gerek hacca gerek umreye niyet etsin, kıran etsin*” demiş ola. Dese ki “*bana hac etdirin*” bu sûretde hacdan gayriye niyet câiz değildir. Kezâ fi'l-Mebsût ve'l-Kâfi ve Kâdhân ve'l-Esrârü'l-Muhtelifât ve Şerh-i Muhtasârü'l-Kerhî. Ve'l-hâsıl hac vasiyet eden kişi dese ki “*bana hac eden kişi nice ederse etsin gerek hacca niyet etsin gerek umreye niyet etsin gerek kırâna niyet etsin*” meyyit böyle vasiyet etse hac fâsid olmadan halâs olur. Zinhâr bu mes'eleden gâfil olmaya ve umreye niyet edicek ol meyyit için niyet ede. Eğer nefsi için niyet ederse meyyitin haccın fâsid eder.

Ve dahi hac akçesi alan kişi deryâdan Mekke'ye gelmek câizdir. Ammâ deryâdan gelmeğe bir nice zarar vardır biri budur ki; akçeyi az harc eder meyyite zarar olur. Zira meyyite hâsıl olan nafaka sevâbıdır ne kadar çok sarf oluna ol kadar sevâb çok olur. Bir zararı dahi budur ki; deryâdan gelen kişi ekser Mekke'ye hac zamânından çok zaman evvel gelir hacca ihrâmlanırsa hac zamânına değin sabr etmek müşkildir. Mahremle eğer ihrâmsız geçerse mîkâtı ol dahi câiz değildir.

Bir şartı dahi budur ki; akçe alan kişi elbette ihrâm mîkâtından gitmekdir. Eğer mîkâtı ihrâmsız tecâvüz etse lâbüd varıp mîkât-ı hamsenin birinden ihrâmlanmak gerektir. Eğer mîkâta varmayıp tecâvüz-i mîkât için bir kurban edip de Mekke'den ihrâmlana. Âmirin haccın ifsâd etmiş olur, akçeyi zâmin olur. Zirâ vasiyet edip “*bir kişi benim için hacı olsun*” dese mutlak vasiyet-i kemâle sarf olunur. Hac oldur ki zâd-u rahla alıp mîkâtdan ihrâmlanıp haccı hacc-ı mîkâtî olmuşdur. Eğer Mekke'den ihrâmlansa haccı; hacc-ı Mekkî olur (vr. 20b). Âmirin kelâmına muhâlif olur. Eğer âmir Mekke'den ihrâmlanmağa izin verse câiz olur. Kezâ fi-Bahri'l-amîk. Ve'l-hâsıl hac akçesini alan kişi karadan kâfile birle gelmekden gayri rast değildir. Hac akçesi alan kişi cinâyet işlese dem lazım olsa ol kurbânı kendi mâlından etmek gerektir. Âmirin mâlından etmek câiz olmaz. Ve dahi

emr eden temettu‘a ve kırana izin vermese temettu‘ ve kıran kendi mâlından gerekdir. Âmirin mâlından câiz değildir. Hac akçesi alan kişi bir âhar kimesneye vermek câiz değildir. Meğer izin vermiş ola. “*her ne dilersen öyle et*” diye. Bu sûretde bir âhara vermek câizdir. Kezâ fi Kâdhân.

Eğer akçe yolda zâyi‘ eylese ihrâmlanmazdan ol haccı kendi mâlı birle etse hac kendinin olur. Meyyitden farz sâkıt olmaz, akçeyi zâmin olur. Ammâ ihrâmından sonra zâyi‘ eylese kendi mâlından yerine hac etse hac meyyitin olur. Harc ettiği malı meyyitin mâlından rücû‘ etmeğe kâdir olmaz. Meğer kâdıya mürâc‘at ede. Kâdı emr ede ki “*kendi mâlından harc et meyyitin mâlından rücû‘ şartıyla*” bu sûretten rücû‘ eder. Ammâ bazıları başından kâdıya mürâc‘at etmeden kendi mâlından harc ettiği rücû‘a kâdir olur. Kezâ fi-Bahri’l-amîk.

Eğer hâc ani’l-gayr eden kişi hacdan fâriğ olduktan sonra Mekke’de mücâvir olsa câizdir. Ammâ efdâl gelip gitmekdir. Zirâ âmire nafaka sevâbı çok hâsıl olur. Kezâ mâl-ı üns-i ilhâm fi Şerhi’l-Hidâye ve kezâ fi-Bahri’l-amîk.

Ammâ Mekke’de hacdan fâriğ olduktan sonra on beş gün ve dahi artık ikâmete niyet etse kendi mâlından yiye, âmirin mâlından yemek câiz değildir. Eğer âmirin mâlından yese zâmin olur. Eğer yine sefer etse âmirin mâlından nafaka sâkıt olmuş avdet eder mi etmez mi? İmâm katında avdet eder. İmâm Yûsuf katında avdet etmez, belki me’mûr (vr. 21a) kendi mâlından harc eder. Kezâ fi Muhtasâri’l-Tahâvî.

Ammâ Mekke şerrefehallahû Teâlâ’da ebedî durmağa niyet etse ba‘dehû vatanına sefer etse bu sûretde bi’l-ittifâk kendi mâlından harc eder. Âmirin mâlından sarf etmek câiz değildir. Eğer hac akçesi alan kişi ta‘cîl etse varıp Mekke’de edeyim dese gelse ihrâmla Mekke’ye dâhil olsa Ramazanda yâ Zilka‘de ayında nafakası kendi mâlındandır tâ aşer-i Zilhicce dâhil olunca. Kaçan aşer-i Zilhicce dâhil olsa âmirin mâlından harc ede. Bu dediğimiz âmir izin vermediği vakitdedir. Ammâ izin verse dese ki “*bu mâlı nice bilirsene eyle et*” dese bu sûretde mukîm olduğu ve sefer ettiği zamânda harc etmek câizdir. Ve dahi ol akçe alan kişi nâslar hacca çıkmazdan evvel Şam’a gelse ya Mısır’a gelse tâ kâfile cem‘ olıcak zamândan evvel kendi mâlından sarf etmek gerekdir. Kâfile geldikten sonra gine âmirin mâlından sarf ede. Meğer âmir veya vâris izin vermiş ola. Ol mukîm olduğu vaktin yemek câizdir. Ve ol akçe alan kimesne hac için ol akçe katî isrâf etmeye ve katî az dahi harc etmeye. Belki ol misl kişiler kirâyâ ve nafakaya nice sarf ederse ol dahi eyle ede ve ol akçe

ile binecek davar almak için ve mahmil almak ve kırba almak ve çuval almak ve sâyir yol altı ne ise satın almak câiz ammâ hammâma girmek ve tıraş olmak ol akçe ile ulemâ ihtilâf etdiler ve dahi ol kan aldirmek ve abdest için ve gusül için su satın almak câiz olur mu? Sâhib-i Nevâzil dedi ki câiz olmaz ve dahi bunun gibi marzâyâ devâ ettirmek ve çerâğ yağı almak câiz değildir. Ammâ Sâhib-i Zuhayra dedi ki: her ne ki hac yolunda işlerler ma'rûf olundu gayr için akçe alan ol akçeden almak câizdir. Ammâ Fakîh Ebü'l-Leys dedi ki (vr. 21b) bu zikrolunan akçe sâhibi izin vermediği sûrettedir. Ammâ izin verirse bunları işlemek câizdir. Li-ennehû ma'rûfu'l-ma'rûf mansûs ve dahi ol akçe ile esbâb satın almak ticâret için câiz değildir ve ol akçe evinde komak sâhibinden izin almadan câiz değildir ve hac akçesi alan kişi yayan da yürüse yahud bir kimesne yanından geçinip gelse ya fukarâ için vakfolan deveye kirâsız binegelse ya suâl edegelse bu sûrette âharın haccın fesâd etmiş olur. Akçeyi sâhibine zâmin olur ve ol akçeden ne artarsa yine vârislere vermek gerek. Dilerse alsın dilerse hibe etsin. Ammâ vârisleri onun hakkın elbette vermek gerek. Zirâ onun hibesi sahîh değildir. Vasiyet eden kimesne der, ola ki ola hac eden kişi *“birisin vekîl etdim hacdan ne kadar akçe artarsa al nefesine hibe et, kabz et”* dese ol vakit varislere red lâzım değildir. Ve'l-hâsıl hac vasiyet eden kişiye lâyük budur ki *“bu akçe ile benim için hac et, ne dilerse eyle et, gerek umre, gerek kıran gerek ifrâd bi'l-hâc et. Mâlin artanını benden sana vasiyet olsun”* diye ol kişiye hac adımı kolay olur ve akçenin artanı kendinin olur. Eğer vasiyet eden kişi vasîsine dese ki *“bu akçe birle benim için hac etdir. Akçenin artanı ol hac eden kimesneye ver”* diye ol dahi verse câizdir. Kezâ fi'z-Zuhayra.

Hac akçesin bir kimesneye *“hac et”* deyü verseler ba'dehû vârisler yahud vâsi almak dilese almağa kâdir olurlar. Meğer ol kişi hacca ihrâm giymiş ola. Hac akçesi alan kişi dese ki *“ben hac etdim”* vârisler dese ki *“yolun rücû' etdik”* kavlı hac edenindir. Yemin birle ala. Meğerki *“hac etmedim”* deyü ikrâr (vr. 22a) etmiş ola. İkrârına şâhidler ola, ol akçe zâmin olur. Akçe alan kişi *“hac etdim”* dese vârisler şâhidler bulsa *“bu kişi yevm-i nahrda Şam'da yahud Mısır'da idi”* deyü şehâdet etseler, şehâdet makbûl değildir. Kezâ fi-Kâdhân.

Ammâ ol hac eden meyyitin borcları olsa *“hac etdim borc için”* dese kavli makbûl olmaz. Vârisler taleb ederler. Meğer hac etdiğine şâhidler olsa mu'teber olur. Eğer vasiyet eden kişi vasiye dese ki *“bu mâlı bu hac eden kişiye ver”* dese vasi kendi hac etmek câiz değildir. Amma vasiyet eden vasiye dese ki *“bu akçe ile bana*

hac olsun” vasî kendisi hac etmek câiz olur. Ammâ vasî vereselerden olsa ya akçe vârislerin yedine “*hac et*” deyü verse eğer vârisler hep bâliğ olup ol zamânda cümlesi hâzır olup izin verseler câiz olur. Ammâ bazısı sabî olsa ya bazısı gâyib olsa ya cümlesi gâyib olsa câiz değildir. Eğer izinsiz ederse mâlı zâmin olur ve hac kendinin olur. Ol hac eden meyyitin oğlu olsa ondan gayri vâris olmasa ya olsa onların izni birle hacca çıkmış olsa, yolda vefât etse ve vefât etdiği yerden hac etdireler. Ammâ izinsiz çıkmış olsa vefât etse vatanından edeler. Vâris yolda sarf etdiğin zâmin olur. Vasiyet eden kişi “*fulan benim için haccımı etsin*” dese ol kişi râzı olmasa vasî birle âhar kimesne derse câizdir. Allah rahmet eylesin ve rasûllullah şefâ‘at eylesin ol kişiye. Kim bunun nüshasın yazıp nice şehirlere irsâl eyleyeler nice yıllardır ki Ka‘be-i şerîf’de şerrefehâllah’da müşâhade ederiz ki hac akçesi alıp gelenler hep ifsâd ederler. Ol ecilden (vr. 22b) bu menâsiki Türkîce yazdık her kişiye âsân olsun deyü. Bununla amel edeler ve bizi hayr duâdan unutmayalar ve rûhiçin ve cemî‘-i kâtib ve Musannifin ervâhiçin habîbullah rûhiçin Allah Teâlânın rızâ-yı şerîfi için fâtiha, Muhammed’e salavât

Kad temmet vaktü bade’z-zuhr es-sâlis aşer min Ramazâni’l-mübârek an-yedi ahkarü’l-verâ Mehmed Emîn İbni eş-Şeyh Mehmed el-Üskübî eş-şehir Şeyhzâde ce‘alahullahi Teâlâ minellezine ahsenü’l-hüsnâ ve ziyâde li-sene 1070 mine’l-hicreti’n-nebeviyye (vr. 23a).]

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Geçmişten bugüne hac yolculuğu ve ibâdeti esnasında yapılması gereken fiilleri anlatan birçok kitap yazılmıştır. Hassaten sırf bu konuda yazılmış kitaplarsa *Menâsik-i hac* adıyla anılmaktadır. Bu çalışma içerisinde de hac yolculuğuna çıkamayanların vekil tayin ederken dikkat etmesi gereken hususlara, incelenen iki risâlenin tahkik ve latinizesi ile birlikte değinilmeye çalışılmıştır. Söz konusu risâlelerde bedel haccın fikhî yönü ele alınmış ve hacca vekil göndermenin şartları, engelleri, vekilin mikatı ihramsız aşması, vekilin müvekkilin emri veya vasiyeti doğrultusunda neler yapması gerektiği gibi konular üzerinde durulmuştur. Bu risâlelerin kütüphane nüshalarına ekler kısmında yer verilmiştir.

5.1 Sonuçlar

İbâdet, vekâlet ve vekâleten hac konusu ile bu konuda 17. yy'da yazılmış iki risâlenin değerlendirilmesinden çıkarılan sonuçlar şu şekildedir:

Din, ibâdet konusunda herkesi şahsî olarak yükümlü tutmaktadır. Kur'ân'da insanların, ancak Allah'a ibâdet için yaratıldıkları haber verilmekte ve kulun "*Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez.*" âyeti mûcibince bu dünyada yaptıklarından ve yapmadıklarından sadece kendisinin sorumlu tutulacağı bildirilmektedir. Yine Bakara suresinde de kişinin üzerine kaldıramayacağı bir yükün yüklenmeyeceği haber verilmektedir.

Âlimler tarafından tek başına güç yetirilemeyen bazı ibâdetlerin ifâsı konusunda vekâlet yoluyla başkalarından yardım alınabileceği, hatta zekât gibi verilirken karşı tarafın incitilmemesine dikkat edilmesi gereken ibâdetlerde vekil tayin edilmesinin daha uygun olacağına kanaat getirilmiştir. Hac ibâdeti de vekâlete konu olan ibâdetlerden biridir. Hz. Peygamber'in "*Kolaylaştırınız! Zorlaştırmayınız! Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz!*" hadis-i şerifi de yardım alınması uygun olan pek

çok konuda kolaylık sağlanmasının gerekliliğini ifade eder. Zira “hac meşekkattir.” Bazı âlimler maddi imkâna sahip olup bedenen haccetmeye güç yetiremeyenlerin, adına başkasını vekil olarak hacca göndermelerinin dînî bir gereklilik olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun yanında maddi imkâna sahip olduğu halde haccedemeden vefat eden kişilerin de bu yükümlülüklerinin giderilmesi için ölen adına vekâleten hac yapılmasının gerekliliği de vurgulanmıştır.

İnsanların her yıl bir araya gelerek toplu bir şekilde Allah’ı anmalarına vesile olan hac ibâdeti müslümanlara ümmet olma bilincini aşılır. Bu ortak şuurla insan ahireti hatırlar. İbâdeti bittiğindeyse aynı hataları tekrarlamamak için bir milat edinmiş olur. Bedel hac, maddi imkâna sahip olduğu halde bir takım sebeplerle bu emre icabet edemeyenler için sağlanan bir kolaylık olarak fıkıh literatüründe yer almaktadır.

el-Üskübî’nin risâlesinin girişinde aktarıldığı üzere nüshanın yazım amacının bedel haccına gelen kimselerin -hac hakkında eksik bilgiyle geldikleri veya bilgi sahibi olmadan sadece Mekke’ye gelmekle haccı tamamladıklarını düşünmelerinden kaynaklı- birçok yanlış yapmaları ve adına haccetmeye geldikleri kişilerin de haclarını ifsat etmelerinin önüne geçmek olduğu dile getirilmektedir. Ali el-Kârî’nin risâlesi de yine fikhî bir konuda hacıları aydınlatma mahiyetinde yazılmıştır.

Sonuç itibariyle her müslüman, dinini kâmil bir şekilde yaşamak ve ibâdetlerin sevaplarına nail olmak isteyecektir. Maddi gücü yettiği halde bedenen durumu haccın meşakkatine müsaade etmeyen kişiler için vekâlet ile haccetmek işlevsel bir çözüm yoludur. Ayrıca bu ibadeti yerine getiremeden vefat eden kişiler için geride kalan yakınlarının mükelleften hac yükümlülüğünü kaldırmak istemeleri de bir diğer konudur. İnsanın hayatının her alanında söz sahibi ve hâkim olan dinin, bu konuda da elbette yönlendirici ve kolaylaştırıcı olması beklenir. İncelediğimiz risâlelerle bu konuya ışık tutmaya çalıştık.

5.2. Öneriler

Yapılan araştırmalar sonucunda vekâleten hac konusunda müstakil bir kitap çalışması yapılmadığı görülmektedir. Bu konuda yönlendirici olması açısından her yönüyle bedel haccın incelendiği bir çalışmanın gerekliliği önem ifade etmektedir.

İslâm hukukunun birçok alanında yararlanılan kaynakların klasik kitaplar olduğu gör÷lmektedir. Çalışmamızda incelenen konuda da yapılan çalışmaların çoğunluğunu klasik fıkıh kitapları oluşturmaktadır. Bu kaynaklarda incelenen konuların çeviri ve tahkik faaliyetleriyle günümüz ilim müktesebatına kazandırılması önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

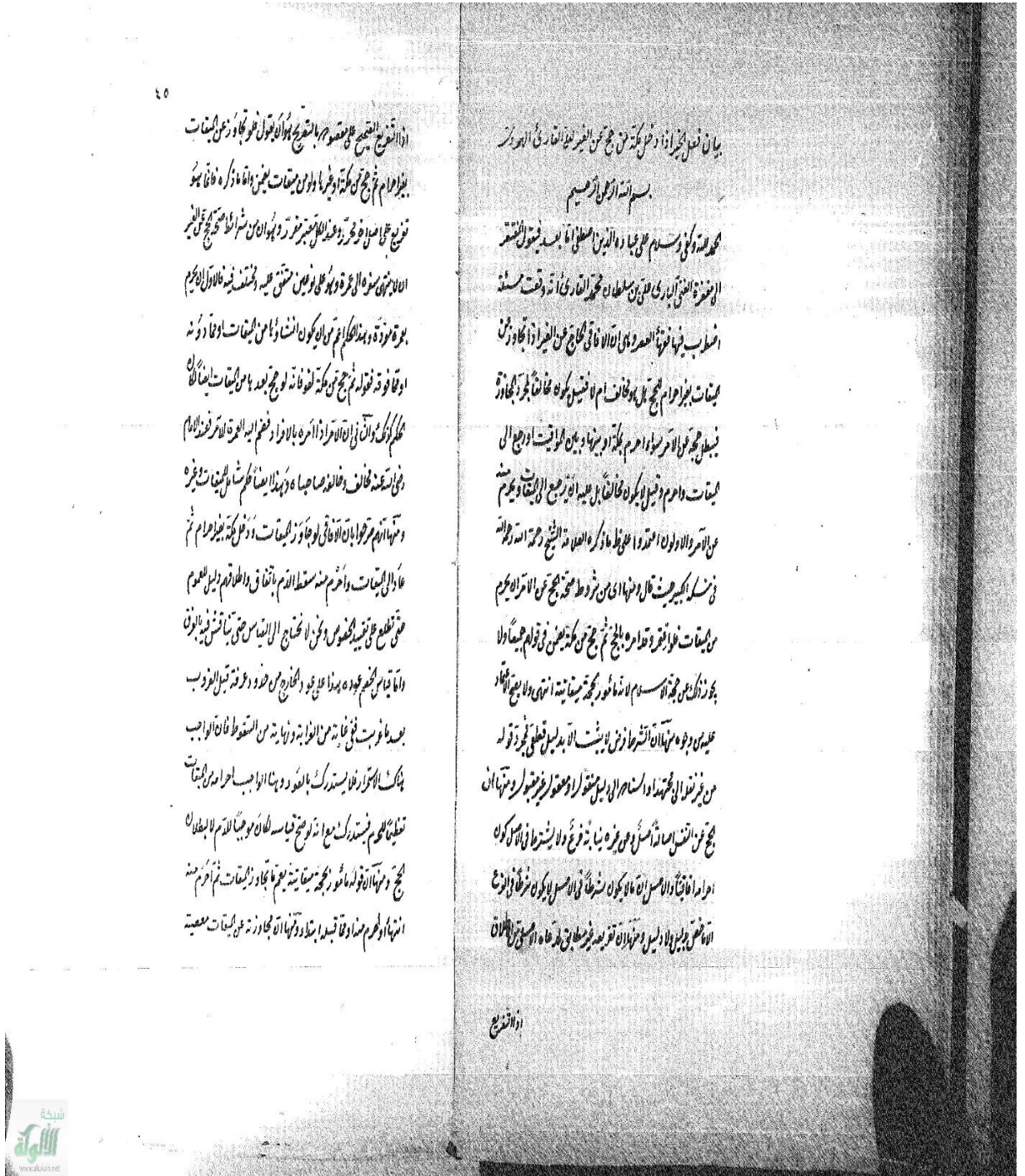
- Akgündüz, A. (2001). İtkânî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 23, 464-465.
- Apaydın, H. Y. (2022). Kerhî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 25, 285-287.
- Aybakan, B. (1990). *İslâm hukukunda vekâlet sözleşmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aybakan, B. (2013). Vekâlet. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 43,1-6.
- Bardakoğlu, A. (1992). Bedel. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 5, 298-300.
- Buhârî, M. İ. (1893). *Sahîhü'l-buhârî*. Mısır: Bulak Matbaası.
- Çelik, Y. (2014). Kuran'da ibadet. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41, 204.
- Diyaret İşleri Başkanlığı. (2019). *Hadislerle islâm*. İzmir: Çağlayan Matbaası.
- Diyaret İşleri Başkanlığı. (2020). *Kur'an yolu türkçe meal ve tefsir*. Ankara: Özgün Matbaa.
- Donuk, S. (2016). İsmail belîğ'in güldeste-i riyâz-ı irfân adlı eseri hakkında yeni bilgiler. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 55.
- Ebû Dâvud, S. (1911). *Sünen-i ebî dâvûd*. Delhi: Matbaatu'l-Ensariyye.
- Erdem, M. (2007). İbadetlerde niyâbet problemi üzerine bir inceleme. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 7 (2), 217-239.
- Erkan, N. (2019). Siciller ışığında meşakkatli bir ibadet olan hac ve osmanlı hacıları. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 3.
- Erul, B. (2012). Veda haccı. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 42, 590-591.
- Farmânî, N. (2019). *İslâm medeniyetinde herat (ilmî ve kültürel açıdan)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gözübenli, B. (1997). Hâkim eş-şehîd. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 15, 195-196.
- Halebî, İ. (1968). *İzahlı mülteka el-ebhur tercümesi*. (Çev: M. Uysal). İstanbul: Dizerkonca Matbaası.
- Hanbel, A. (1995). *Müsned*. (thk.: Ahmed Muhammed Şâkir.) Kâhire: Dâru'l Hadis.
- İbn-i Âbidîn, M.E. (1994). *Reddü'l muhtâr ale'd-durri'l muhtâr*. Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiyye.
- İltaş, D. (2010). Tahavî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 39, 385-388.
- İnce, İ. (2009). Sindî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 37, 247-248.
- Kallek, C. (1999). Nûrüddîn alî b. muhammed b. alî el-hazrecî el-makdisî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 19, 503-504.
- Kallek, C. (2003). Kudûrî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 28, 214-216.
- Karaman, H. (1989). Akid. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2, 251-256.

- Kârî, A. (1762). *Beyânü fi 'li'l-hayr izâ dehalé mekke men hacce ani'l-gayr*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi, no: 002511, vr. 229a-232b.
- Kaya, E.S. (2002). el-Mebcut. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 26, 321-322.
- Keskin, H. (2002). Kirmânî, tâcülkurrâ. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 26, 66.
- Kızılkaya, N. (2013). ez-Zeylâî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 44, 354-355.
- Koca, F. (1995). el-Fetâva't-tatarhâniyye. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 12, 446-447.
- Koca, F. (2020). el-Muhtasâr. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 31, 64-66.
- Köse, S. (2000). İbnü'z-ziyâ el-mekkî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 21, 248.
- Mavsîlî, A. (1998). *el-İhtiyar*. (Çev: M. Keskin). İstanbul: Ümit Yayınları.
- Merğînânî, B. (2013). *el-Hidâye*. (Çev: A. Meylânî). İstanbul: Kahraman Neşriyat.
- Meydânî, A. (Tarihsiz). *el-Lübab fi şerhi'l-kitab*. (Çev: O.K. Yılmaz). İstanbul: Yasin Yayınevi.
- Müslim, H. (1955). *el-Camiu's-sahih*. (thk.: Muhammed Fuad Abdü'l-Bâkî). Kâhire: Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû.
- Özel, A. (1989). Ali el-kâri. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2, 403-405.
- Özel, A. (1999). Zeynüddîn b. ibrahîm b. muhammed el-misrî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 20, 236-237.
- Özel, A. (2001). Kâdihan. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 24, 121-123.
- Özel, A. (2010). Şümünnî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 39, 261-262.
- Özen, Ş. (2009). Serahsî, radiyyüddin. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 36, 542-544.
- Özkan, M. (2022). *Fıkıh literatüründe menâsikü'l-hac geleneği menâsikü'l-kârî örneği*. Konya: Palet Yayınları.
- Özkan, M. (2013). *Hanefî mezhebine göre uygulama açısından ibadet konularındaki içtihadlar*. Bursa: Emin Yayınları.
- Peköz, E. (2017). Müşriklik ve müslümanlıkta ibâdet. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 319.
- Sinanoğlu, M. (1999). İbadet. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 19, 233-235.
- Söylemez, M. M. (2014) Cahiliye arap inancında putların yeri. *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 11, 38.
- Şaban, Z. (2017). *İslâm hukuk ilminin esasları (usûlü'l-fikh)*. (Çev: İbrahim Kâfi Dönmez), Ankara: TDV Yayın Matbaacılık.
- Serahsî, M. A. (2008). *el-Mebcut*. İstanbul: Gümüşev Yayıncılık.
- Seyyid, E. F. (2006). Nehrevâlî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 32, 547-548.
- Tâhir, B. M. (1975). *Osmanlı müellifleri*. İstanbul: Meral Yayınevi.
- Tahran, A. (2013). *Karşılaştırmalı dört mezhep fıkhı*. İstanbul: Polen Yayınları.
- Taş, A. (2010). Şeybânî, Muhammed b. Hasan. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 39, 38-42.
- Türkiye Diyanet Vakfı (2002). *İlmihal-2 islâm ve toplum*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Uzunpostalcı, M. (1994). Ebû hanîfe. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 10, 131-138.
- Ünal, S. (2001). Kâbe. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 24, 14-21.
- Üskübî, M. E. (1660). *Risâle-i hâc, ani'l-gayr*. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, no: 28 Hk 3628/2, vr. 18a-23a.
- Yaşaroğlu, M.K. (2002). Kirmânî, rükneddin. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 26, 65.
- Yavuz, Y. Ş. (2001). İstitâat. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 23, 399-400.
- Yazıcı, İ. (2009). Semerkandî, ebü'l-leys. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 36, 473-475.

EKLER

Ek 1: Ali El-Kârî'nin Mekke'ye Girip Vekâleten Hac Yapan Kişinin Yapmış Olduğu Hayır İşinin Beyânı adlı eseri. Esas alınan Medrese-i Mahmudiyye Kütüphanesi nüshası. Varak 1.

Ali El-Kârî'nin Mekke'ye Girip Vekâleten Hac Yapan Kişinin Yapmış
Olduğu Hayır İşinin Beyânı adlı eseri. Esas alınan Medrese-i Mahmudiyye
Kütüphanesi nüshası. Varak 2.

Ali El-Kârî'nin Mekke'ye Girip Vekâleten Hac Yapan Kişinin Yapmış
 Olduğu Hayır İşinin Beyânı adlı eseri. Esas alınan Medrese-i Mahmudiyye
 Kütüphanesi nüshası. Varak 3.

Ek 2: Mehmed Emîn el-Üskübî'nin *Başkası Adına Hac* isimli risâlesinin Süleymaniye Yazma Eserleri Kütüphanesindeki müellif nüshası. Varak 1.

کند

بگو که اول آن قصه از آن دیو بود که صورتش در آمانا دیو بر سر بود
اسمکه جایز نام معروف معروف مخصوص و در حق اول آن ایله اسباب
صفتان لغتی تجارت اکنون جایز دکلر و اول آنجا اذنه تو من صفتان
اذن المان جایز دکلر و چاقی مانی لانی کشن یا نه دیو بر سر یا نه بر کشته
بانه کن کعبه کلسه یا فقا اکنون وقف اولان دوه بیگانه کشته
یا سولای ابره کلسه بصدورته او کجی ف و دانش اولور فیه صفتان
صفا اولور اول آنجا فیه ناز نسه نسه و نقره و سرک کولک دیو بر سر اولور
هسته السون اما و نقره اولو کجی فیه دیو کولک نیر اولو کجی هسه کجی دکلر
و صفتان ابره کلسه بر اوله که اول چ ایران کشن برین سنس دکلر اولور
نقد راجی از نسه اک نشود که هیهت تقض ایت دیسه اول وقف
دار طره رد لام دکلر و الی صلح و صفتان ایران کشن بر لانی لور که
بواجی ایویم کولک چ ایت نه دیو کلسه ایلست کولک نیر اولو کجی
افراد با ایت مالک ایتان سنس سکا و صفتان اولون دیم اول کشن بر
چ ایدی قنای اولور و ایتی کلسه از نایک نیر اولور کجی و صفتان ایران
کشن و صفتان دیسه که بواجی بر لانی کجی چ ایت در ایتی کشن ایت اول چ
ایران کشن دیو بر اول چ دیو بر جایز کولک اف انچه چ ایت بر کشته
چ ایت دیو بر سر بعد و انچه خود و منی لغتی دیسه لغتی خاد اولور
کولک کشن چ ایت اول چ ایت اول چ ایت اول چ ایت اول چ ایت اول چ ایت
دیسه که یولور بعد ایت کجی ایت کجی برین اولو کجی ایت اولور

نشد

نشد اول فراد نش همدار اول فیه صفا اولور فیه لانی کشن چ ایت
و انچه همدار اولور لور کولک بولکس بوم نوره شت همدار یا خود مصر اولور
دیو شتانتا انسر شتانتا صفتان دکلر کجی فیه صفا اولور ایت اول چ
ایران کشن دیو بر طبعی اولور چ ایت اولور کجی اولور دیسه فیه صفتان
و انچه طبعی بر لور کجی ایت اولور کجی همدار اولور فیه صفا اولور کجی صفتان
ایران کشن و منی بر دیسه که بواجی بر لانی کشن بر دیسه و منی کجی اولور
جایز دکلر اما و صفتان ایران کشن بر دیسه که بواجی ایله کجی اولور و منی
کجی اولور چ ایت کجی ایله کجی اولور اما و منی و نقره اولور یا فیه دار نقره
چ ایت دیو بر سر اگر و انچه صفا اولور اولور نانه همدار
اولور اذن و بر سر لور کجی اولور اما و صفتان ایران کشن بر لانی کشن
اولور یا همدار غایب اولور جایز دکلر اگر ایت اولور اما و صفا اولور
و چ کجی اولور اولور چ ایت اولور کجی اولور اما و نقره اولور
یا اولور اولور کجی اولور کجی اولور کجی اولور کجی اولور کجی اولور
یرون چ ایت اولور لور ایت اولور کجی اولور کجی اولور کجی اولور
دارت اولور کجی اولور کجی اولور کجی اولور کجی اولور کجی اولور
السون دیسه اولور کجی اولور کجی اولور کجی اولور کجی اولور کجی اولور
رحمت السون و رسول الله صفتان ایران کشن بر لانی کشن کجی اولور
یا ذوب نیر اولور رسال ایله لور کجی اولور کجی اولور کجی اولور کجی اولور
مشاهده ایت اولور کجی اولور کجی اولور کجی اولور کجی اولور کجی اولور

Mehmed Emîn el-Üskübî'nin *Başkası Adına Hac* isimli risâlesinin Süleymaniye Yazma Eserleri Kütüphanesindeki müellif nüshası. Varak 6.

